

**SAÎD B. EL-MÜSEYYEB VE HADİS
İLMİNDEKİ YERİ**

Serdar YAYATICI

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT

2020

Her Hakkı Saklıdır

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Serdar YAYATICI

SAİD B. EL-MÜSEYYEB VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT**

ERZURUM-2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “**Said b. El-Müseyyeb ve Hadis İlmindeki Yeri**” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

23.10.2020

Serdar YAYATICI

Aslı Islak İmzalıdır

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT danışmanlığında, Serdar YAYATICI tarafından hazırlanan bu çalışma 22/ 10/ 2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Harun Özçelik
Jüri Üyesi : Dr.Öğr.Üyesi Fuat Karabulut
Jüri Üyesi :Dr.Öğr.Üyesi Sedat Yıldırım

İmza Aslı Islak İmzalıdır
İmza Aslı Islak İmzalıdır
İmza Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1
A. SAİD B. EL-MÜSEYYEB'İN YAŞADIĞI DÖNEM.....	1
I. Siyasî Durum.....	1
II. Sosyal Durum.....	8
III. İlmî Durum.....	12
B. TABİÛN KAVRAMI VE TABAKALARI.....	16
I. Tâbi' Kelimesinin Lugat ve Istilahî Anlamı.....	17
II. Tâbiûnun Tabakaları.....	18

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD B. EL-MÜSEYYEB'İN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI.....	21
1.1.1. Künyesi, Nesebi ve Doğumu.....	21
1.1.2. Ailesi	24
1.1.3. Geçimi ve Dış Görünüşü.....	27
1.1.4. İdarecilerle İlişkisi ve Yaşadığı Mihne.....	30
1.1.5. Vefatı	36
1.2. KİŞİLİĞİ.....	38
1.2.1. Ahlâkî Kişiliği	38
1.2.1.1. Ahlâkı	38
1.2.1.2. Cesareti ve Doğruluğu	39
1.2.1.3. İbadet Hayatı	40
1.2.1.4. Zühd Hayatı.....	42
1.2.2. İlmî Kişiliği	42
1.2.2.1. Zekâsı	43
1.2.2.2. Kur'ân İlimlerindeki Yeri.....	44
1.2.2.3. Fıkıh İlmindeki Yeri	46
1.2.2.4. Neseb İlmindeki Yeri.....	48

1.2.2.5. Rûya Tabiri İlmindeki Yeri.....	49
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

SAİD B. EL-MÜSEYYEB'İN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. HOCALARI.....	52
2.1.1. Hadis Rivayet Ettiği Hocaları	53
2.1.2. Hadis Rivayet Ettiği Hanım Hocaları	60
2.1.3. Doğrudan Hadis işitmediği Halde Rivayette Bulunduğu Sahâbîler.....	60
2.1.4. Vuhdân Olan Bazı Hocaları	61
2.2. ÖĞRENCİLERİ.....	62
2.3. RİHLELERİ	74
2.4. HADİSLERİN YAZILMASINDAKİ TUTUMU	76
2.5. HADİS USULÜNE DAİR BAZI KONULAR HAKKINDA GÖRÜŞLERİ ..	78
2.5.1. Sahâbî Tanımı.....	78
2.5.2. Sünnet Anlayışı	79
2.5.3. Sünnetin Bağlayıcılığı.....	82
2.5.4. Sünnet ve Hadisi Aynı Anlamda Kullanması	83
2.5.5. Haber-i Vâhid Konusundaki Görüşü.....	85
2.6. İLİM MECLİSLERİ, HADİS TAHAMMÜLÜ VE EDASINDAKİ YERİ	86
2.6.1. İlim Meclisleri.....	86
2.6.2. Hadis Tahammülü ve Edâsındaki Yeri	88
2.6.3. Muhaddisin Uyması Gereken Edepler Hususundaki Uygulamaları	91
2.7. HADİS İLİMLERİNDEKİ YERİ	93
2.7.1. Cerh-Ta'dîl İlmindeki Yeri	93
2.7.1.1. Yaptığı Râvî Cerhleri.....	94
2.7.1.2. Yaptığı Râvî Ta'dîlleri	96
2.7.2. Ğarîbu'l-Hadîs İlmindeki Yeri	97
2.7.3. İsnâd Kullanması ve İsnâdlarının Durumu	98
2.7.3.1. İsnâd Kullanması.....	98
2.7.3.2. Âli İsnâd Talebi	100
2.7.3.3. İsnâdlarının Esahhu'l-Esânîddeki Yeri.....	101
2.7.3.4. İsnâdlarının Aile İsnadlarındaki Yeri.....	102
2.7.3.5. Müsteşriklerin Saîd b. el-Müseyyeb'in Rivayetlerine Bakışı	103

.2.8 SAÎD B. EL-MÜSEYYEB HAKKINDAKİ CERH VE TA'DİLLER.....	105
2.8.1. Ehl-i Sünnet Alimlerinin Cerh ve Ta'dîlleri	105
2.8.2. Şîf Alimlerin Cerh ve Ta'dîlleri.....	109
2.9. SAÎD B. EL-MÜSEYYEB'İN MÜRSEL RİVAYETLERİNİN	
DEĞERLENDİLMESİ.....	112
2.10. RİVAYETLERİNİN KÜTÜB-Ü SİTTE'DEKİ DAĞILIMI	114
SONUÇ.....	115
KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ.....	132

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİD B. EL-MÜSEYYEB VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT

Serdar YAYATICI

2020, 132 Sayfa

Bu çalışma tâbiûn alimlerinden olan ve İslamî ilimlerdeki çok yönlülüğüyle tanınan Saîd b. el-Müseyyeb'in hadis ilmindeki yerini belirlemeyi hedeflemektedir. Hicrî birinci asırda yaşayan ve sahâbeden pek çok kişi ile görüşen Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Peygamber'den (s.a.s) sonra ortaya çıkan siyasî ve ictimâî ihtilafları müşahade etmiş fakat ortaya çıkan bu ayrılıklarda taraf olan herhangi bir gruba mensup olmamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb, Yezîd b. Muâviye ve sonrasındaki halifelere, kendince haklı sebeplerden dolayı biat etmemiş bunun sonucu olarak işkencelere maruz kalmış, hapsedilmiş ve toplumdan uzaklaştırılmıştır. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb bunlara aldırış etmeden ilim meclisleri kurup pek çok öğrenci yetiştirmiştir.

Özellikle hadis ve fıkıh alanında öne çıkan bir alim olan Saîd b. el-Müseyyeb, çeşitli ilimlerin teşekkülünde etkin rol oynamıştır. O, Ebû Hureyre'nin damadı ve en iyi öğrencilerden olması sebebiyle hadis tarihinde ayrı bir konuma sahip olmuştur. Mütakaddim ve müteahhir pek çok alimin övgüsüne mazhar olan Saîd b. el-Müseyyeb, bütün itikadî ve fikhî mezhep mensuplarının itimad ettiği bir şahsiyettir. Mürsel rivayetler alimlerin nezdinde zayıf kabul edilse de Saîd b. el-Müseyyeb'in mürselleri hadis otoritelerince makbul sayılmıştır. Çalışmamızda Saîd b. el-Müseyyeb'i rivayetler ışığında, çeşitli yönleriyle detaylı bir şekilde incelemeye gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Tâbiî, Hadis, Mürsel, Saîd b. el-Müseyyeb.

ABSTRACT**MASTER THESIS****SAÎD B. EL-MUSEYYEB AND HIS PLACE IN HADİTH SCİENCE****Advisor: Dr. Öğr. Üy. Fuat KARABULUT****Serdar YAYATICI****2020, 132 Pages**

This study aims to determine the life and the place of Sa'īd ibn al-Musayyab, one of the tābi'īn scholars, who is known for his intellectual sophistication, in Islamic sciences and particularly in the science of hadīth. He lived in the first century of Islamic calendar and met many companions of Prophet Muhammad. Al-Musayyab observed the political and social differences that emerged after the Prophet, but did not belong to any group that was a party to these differences. Sa'īd ibn al-Musayyab lived in the time of Rashid Caliphs up to the middle of the Amawī era. He was not obeyed to Yazīd ibn Mu'āwiyah for justifiable reasons and was, as a result, tortured, imprisoned and removed from society. However, he detachedly established scientific assemblies and educated many students.

Sa'īd ibn al-Musayyab, who stands out especially in the fields of hadith and Islamic jurisprudence, played an active role in the formation of the science of hadith due to his living in early period. Despite the fact that he was careful about the narration of hadiths, he was among the narrators who narrated many hadiths. Since he was the son-in-law of Abū Hurairah and one of his best students, he had a distinct place in the history of hadith. He was praised by many scholars, old and new, and trusted by members of all creed and sects of Islamic jurisprudence. Although the mursals narrations are considered weak in the eyes of scholars, the mursals of Sa'īd ibn al-Musayyab are accepted by the hadith authorities.

Keywords: Sunnah, Tābi'īn, Hadith, Mursal, Sa'īd ibn al-Musayyab

KISALTMALAR DİZİNİ

(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Der.	: Derleyen
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
(r.a.)	: Radiyallahu anh
(s.a.s.)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
Thk.	: Tahkîk
tsz.	: Tarihsiz
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber (s.a.s.) vefat ettikten sonra onun İslam'ı öğretme vazifesini devralan sahâbîleri, O'ndan öğrendiklerini sonraki nesillere aktarmaya ziyadesiyle önem vermişlerdir. Hız. Peygamber'in (s.a.s.) ağzından çıkan her sözü hafızalarına kaydedip uygun ortamlarda anlatan sahâbîleri, O'nu kendilerinden sonra gelen nesle tanıtmaya işini tarihte emsali görülmemiş bir şekilde başarmışlardır. Sahâbeden sonra gelen tâbiûn nesli de bu gayreti devam ettirmiş ve bu çabalar neticesinde Hız. Peygamber'e ait pek çok bilgi günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında en önemli rolü oynayan, İslam'ın ikinci temel kaynağı olan hadisleri anlayabilmek adına pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden bazıları hadislerin muhteviyatını ele almış, bazıları hadisleri bize aktaran ravileri tanıtmayı hedeflemiş, bazıları da hadislerin Hız. Peygamber'e (s.a.s.) aidiyetini sorgulayabilmek için bir takım kaideleri bir araya getirmiştir. Diğerlerine nazaran az olsa da bazı eserler ise hadis tarihini incelemeyi hedeflemiştir.

Hadislerin anlaşılmasında özellikle sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiûn dönemlerinin bilinmesi büyük önem arz etmektedir. İslamî ilimlerin pek çoğunun henüz sistematik bir yapıya bürünüp müstakil birer ilim haline gelmediği bu dönemlerin iyi anlaşılması, günümüzde özellikle hadis alanında görülen problemlerin çözümüne büyük katkı sağlayacaktır. İslam'ın erken sayılabilecek bu dönemlerinin anlaşılması da o zaman diliminde yaşayan ve o dönemin ilmî faaliyetlerine yön veren önemli şahsiyetleri tanımaya bağlıdır.

Bu sebeple çalışmamızda tâbiûnun büyüklerinden olan özellikle hadis rivayetlerinin çokluğu ve fakih kimliğiyle bilinen Saîd b. el-Müseyyeb'in hadis ilmindeki yerini ve bu ilme yaptığı katkıları incelemeyi hedeflemekteyiz

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve dönemin bir bütün halinde görülebilmesi adına Saîd b. el-Müseyyeb'in yaşadığı devrin siyasî, sosyal ve ilmî durumu incelenmiş, ardından onun mensup olduğu tâbiûn nesline ait genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Saîd b. el-Müseyyeb'in hayatı ve ilmî şahsiyetine dair bilgiler onu iyice anlamak adına tafsilatlı bir biçimde ele alınmış, ikinci bölümde ise onun hadisçiliği ve hadis ilmindeki yeri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tez konusunun seçiminden çalışmanın sonuna kadar her aşamada katkısı bulunan, güler yüzü ve nezaketiyle sürekli motive olmamı sağlayan, ilgi ve desteğini her daim hissettiğim, fikirleriyle bana rehberlik eden danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Fuat KARABULUT'a teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmamızın gerek şekil gerekse bağlam açısından tutarlı hale gelmesindeki katkılarından ötürü Arş. Gör. Abdulalim ADIGÜZEL, Arş. Gör. Abdulkerim MALKOÇ, Arş. Gör. Sıbğatullah İĞDE, Arş. Gör. Bilal KOÇAK ve Osman AÇAR'a teşekkür ederim. Ayrıca hayatım boyunca yanımda olup şahsım ve eğitimim adına her türlü fedakarlığı gösteren aileme minnetimi arz ederim.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır

Erzurum-2020

Serdar YAYATICI

GİRİŞ

A. SAİD B. EL-MÜSEYYEB'İN YAŞADIĞI DÖNEM

Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'in (r.a.) hilafetinin ilk yıllarında Medine'de doğmuş, Velîd b. Abdülmelik zamanında Medine'de vefat etmiş, tâbiînin önde gelen âlimlerinden ve fukahâ-yı seb'a adıyla meşhur yedi fakihten birisidir.¹ Araştırmamızın konusunu teşkil eden bu önemli şahsı daha iyi anlayabilmek için ona ait bilgileri vermeden önce dönemin siyasî, sosyal ve ilmî durumundan kısaca bahsetmenin konunun bütünlüğü açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

I. Siyasî Durum

Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer (r.a.) döneminde dünyaya gelmiş, Emevî halifelerinden Velîd b. Abdülmelik (h. 87-97) döneminde vefat etmiştir. Dolayısıyla Hulefâ-yı Râşidîn döneminin büyük kısmını ve Emevîler'in ilk elli yılından fazlasını idrak etmiştir. Bahse konu olan zaman dilimi İslam tarihi açısından önemli olayların yaşandığı çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemde sırasıyla şu isimler İslam topraklarının yöneticiliğini üstlenmiştir: Hz. Ömer (h. 13-23), Hz. Osman (h. 23-35), Hz. Ali (h.35-40), Hz. Hasan (h. 40-40 Altı ay gibi kısa bir süre halifelik yapmıştır.), Hz. Muâviye (h. 40-64), Yezîd b. Muâviye (h. 61-64), Muâviye b. Yezîd (h. 64-64 çok az bir süre halifelik yapmıştır.), Abdullah b. Zübeyr (Mervân b. Hakem'le eş zamanlı olarak İslam Devleti'nin bir kısmına hükmetmiştir.), Mervân b. Hakem (h. 64-65), Abdülmelik b. Mervân (h. 65-87), Velid b. Abdülmelik (h. 87-97).

Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken Arap yarımadasının siyasî birliği oluşturulmuş, İslam Devleti'nin kanunları konmuş, devlet düzeninin esasları hazırlanmış ve devletin yönetim şekli genel hatlarıyla belirlenmiştir. Ancak Hz. Peygamber vefat ettiğinde bir takım siyasî ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Müslümanların hilafet konusundaki tartışmaları siyasî problemleri doğurmuştur.² Hz. Peygamber vefat etmeden önce kendisinden sonra Müslümanların liderinin kim olacağını açıkça belirtmemiş; ancak hastalığında Hz. Ebubekir'i (r.a.) kendi yerine imam tayin ettiği

¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Men'i, "*et-Tabakâtü'l-Kübrâ I-VIII*", (Thk.: İhsan Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1968, V/119-120, 143; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I-XXV*, (Thk.: Heyet), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, IX/217.

² Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev.: Salih Tuğ), İFAV Yay., İstanbul 2011, 198.

gibi daha birçok meselede onu ashâbının önüne geçirmiştir.³ Ancak Hz. Peygamber vefat edince Ensâr, Benî Saîde gölgeliğinde toplanmış ve halifenin yani Müslümanların liderinin Ensârdan biri olması konusunda istişare etmeye başlamışlardır. Bu durumu haber alan Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve birkaç muhacirle beraber Benî Saîde gölgeliğine gitmişler ve Kureyş kabilesinden olmayan birini Arapların lider kabul etmeyeceğini dile getirerek halifenin Kureyş Kabilesinden olması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴ Ardından Hz. Ömer ve beraberindekiler Hz. Ebubekir’e biat etmişlerdir. Ensârın pek çoğu da ona biat etmiş ve böylelikle Hz. Ebubekir halife seçilmiş⁵, Müslümanlar arasındaki siyasî ayrılık da ortadan kalkmıştır.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatı üzerine çeşitli sebeplerden dolayı Arapların bir kısmı tamamen İslam’dan çıkmış, bir kısmı namaz ve diğer ibadetleri kabul ederken zekât vermeyi reddetmiş,⁶ bir kısmı ise kendini peygamber olarak tanıtan bazı yalancılara uyarak onların yanında yer almıştır.⁷ Halife olunca Hz. Ebubekir’i (r.a.) meşgul eden ilk iş de bu irtidat hadiseleri olmuştur. Hz. Ebubekir hazırladığı ordu ile bunlarla mücadele etmiştir. Hâsılı bir yıl içerisinde bu fitneler de ortadan kalkmış, Müslümanların dinî ve siyasî birliği yeniden sağlanmıştır.⁸

Hz. Ebubekir (r.a.) vefatının yaklaştığını hissedince, Müslümanların Hz. Peygamber’den (s.a.s) sonra hilafet konusunda ayrılığa düştükleri gibi kendi vefatından sonra da ayrılığa düşeceklerinden korktuğu için sahâbenin önde gelenlerini toplamış ve onlarla Hz. Ömer’in kendinden sonra halife olması hususunda istişare etmiştir. Hz. Ebubekir bu görüşünü Müslümanların geneline arz etmiş ve onlar da bunu kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Hz. Ebubekir vefat edince Müslümanlar itirazsız bir şekilde Hz. Ömer’e biat etmişlerdir.⁹

³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Siretü’n-Nebeviyye I-IV*, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmürî), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1990, IV/302.

⁴ Buhârî, Fedâilü’l-Ashâb: 5; Kemâl Edîb Kürkcüoğlu, *İslam Tarihi*, Büyüyen Ay Yay., İstanbul 2017, 209.

⁵ İbn Hişâm, IV/308; İbn Sa’d, III/182.

⁶ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-Me’ârif*, (4. Baskı), (Thk.: Servet Ukkâse), Dâru’l-Meârif, Beyrut tsz., 170.

⁷ Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu’r-Ridde*, Tahîk: Yahya el-Cebûrî, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut 1410, 48.

⁸ Seyfettin Erşahin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*, Otto Yay., Ankara 2017, 120.

⁹ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târihu’t-Taberî I-XI*, Dâru’t-Turâs, Beyrut 1387, III/428.

Hiz. Ömer (r.a.) halife olunca Hiz. Ebubekir (r.a.) döneminde başlayan fetihlere daha da önem vermiştir. İslam coğrafyası çok kısa bir zamanda genişlemiş İran, Horasan, Mısır, Suriye, Irak, Azerbaycan ve Anadolu'nun bir kısmı fethedilmiştir. Ayrıca onun hilafeti sırasında İslam tarihi açısından çok önemli olan Basra, Kûfe, Fustat gibi şehirler kurulmuştur. Bu dönemde vergi, ziraat, toprak yönetimi, ordu düzeni gibi hususlara yenilikler getirilerek İslam Devleti'nin temelleri sağlamlaştırılmış ve divan teşkilatı, posta teşkilatı gibi müesseseler kurularak devlet kurumsal bir hale getirilmiştir.¹⁰ Yine bu dönemde devlet idari kısımlara ayrılmış, Hicret, takvim başlangıcı kabul edilmiş ve İslam Devleti'ne ait para basılmıştır.¹¹ Hiz. Ömer'in on yılı aşkın hilafeti döneminde halk refah içerisinde yaşamış, adalet ve nizam sağlanmış, herhangi bir karışıklık meydana gelmemiştir.¹² Saîd b. el-Müseyyeb insanların huzur içerisinde yaşadığı bu dönemde başkent Medine'de dünyaya gelmiştir.

Hiz. Ömer'in (r.a.) bir suikast sonucu yaralanması üzerine vefat edeceğini anlayan Müslümanlar, ondan hilafet için birini tayin etmesini istemişler fakat o buna yanaşmamıştır. Hiz. Ömer, Hiz. Peygamber'in sevdiği ve hayatta iken görev verdiği altı kişiye işaret ederek, onların arasından birinin seçilmesini söylemiştir. Bunlar Hiz. Osman (r.a.), Hiz. Ali (r.a.), Talha b. Ubeydullah (r.a.), Zübeyr b. el-Avvâm (r.a.), Abdurrahmân b. Avf (r.a.) ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır (r.a.). Hiz. Ömer (r.a.) vefat edince bu heyet Hiz. Osman'ı halife seçmiştir.¹³

Hiz. Osman'ın (r.a.) yaklaşık on iki yıl süren hilafetinin ilk altı yılı Hiz. Peygamber (s.a.s.) dönemi ve ilk iki halifenin hilafetinin devamı gibidir. Bu dönemde fetihler devam etmiş, İslam Devleti büyümüş, Müslümanlar birlik ve beraberlik içinde yaşamışlardır. İkinci altı yılda ise çeşitli sebeplerden ötürü eyaletlerde, hatta devletin yönetim merkezi olan Medine'de bile Müslümanlar arasında ihtilaflar ortaya çıkmış, bundan dolayı yönetime karşı çıkan gruplar oluşmaya başlamıştır. Bu sebeplerden bazıları şunlardır: Hiz. Osman'ın devlet vazifelerine Ümeyyeoğullarını yani kendi akrabalarını getirmesi ve bu durumu şikâyet edenleri de dikkate almaması, Hiz. Ömer döneminde konulan sahâbenin Medine dışına çıkma yasağını kaldırması, ailesi ve

¹⁰ Hitti, 240-244.

¹¹ Hitti, 250.

¹² Hitti, 249.

¹³ Taberî, IV/ 228; Kenan Seyithanoğlu, (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XIV*, Çağ Yay., İstanbul 1986, 193.

akrabalarının isteklerini reddedemeyecek kadar yumuşak huylu olması ve Hz. Peygamber zamanında olmayan yeni bazı uygulamalar getirmesi gibi.¹⁴

Bu ve benzeri sebeplerle ortaya çıkan muhalif grupların zaman içerisinde sayıları artmış en sonunda Mısır'da bulunan muhalifler ayaklanarak umre bahanesiyle¹⁵ yola çıkmış, Basra ve Kûfe'de bulunanların katılımıyla sayıları iyice artmış ve nihayetinde Medine'ye gelmişlerdir. Bu durumu öğrenen Hz. Ali (r.a.) bir şekilde onları teskin etmiş ve memleketlerine geri göndermiştir. Ancak bu grup yolda bir ulak yakalamışlar ve bu ulağın yanında isyancıların memleketlerine döndüğünde öldürülmelerini emreden ve üzerinde halifenin mührü bulunan bir mektup bulmuşlar, bunun üzerine Medine'ye geri dönmüşlerdir. Hz. Osman mektuptan haberi olmadığını belirtmiş, tahkikat sonucu mektubu Hz. Osman'ın kâtibi Mervân b. Hakem'in yazdığı anlaşılmıştır. İsyancılar halifeden Mervân'ı teslim etmesini, etmezse hilafeti bırakmasını istemişler, Hz. Osman ikisini de kabul etmeyince evini kuşatmışlar ve bir müddet sonra halifeyi şehit etmişlerdir.¹⁶ Bu dönem Saîd b. el-Müseyyeb'in yirmili yaşlarına tekabül etmektedir.

Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesi, daha sonra Müslümanlar arasında oluşacak siyasî ayrılıkların başlangıcı olmuştur. Mısır'dan gelen isyancıların baskılarıyla Hz. Ali (r.a.) halife olmuş;¹⁷ ancak Müslümanların hepsi ona biat etmemiştir. Bazıları çekimser kalmış bazıları ise direnerek Şam ve Mekke'ye kaçmıştır.¹⁸ Hz. Ömer'in şûrasında da yer alan Talha b. Ubeydullah (r.a.) ve Zübeyr b. el-Avvâm (r.a.) bazı görevler istemişler, Hz. Ali bunu reddedince Mekke'ye çekilmişlerdir.¹⁹ Hz. Osman'ın evi muhasara altındayken hac için Mekke'ye giden Hz. Âişe (r.a.), durumu Medine'ye dönerken öğrenmiş, onlara katılmış ve hep birlikte Basra'ya gitmişlerdir.²⁰ Hz. Ali ordusuyla beraber yola çıkmış ve Basra yakınlarında bir elçi vasıtasıyla iki taraf anlaşmıştır. Anlaşmadan sonra taraflar henüz ayrılmadan bazı saikler tarafları savaşa sürüklemiş ve Cemel Savaşı meydana gelmiştir. Savaşı Hz. Ali tarafı kazanmış, Hz. Âişe savaştan sağ

¹⁴ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi I-XIII*, (Çev.: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yay., İstanbul 1987, I/26-29; Seyithanoğlu, II/ 217-219; Hitti, 251.

¹⁵ Seyithanoğlu, II/ 214.

¹⁶ İbn Sa'd, III/65; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih I-IX*, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmîrî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbi, Beyrut 1986, II/536; Seyithanoğlu, II/216.

¹⁷ Taberî, IV/427, Seyithanoğlu, II/223.

¹⁸ Taberî, IV/429; İbnü'l-Esîr, II/555; Seyithanoğlu, II/224.

¹⁹ Seyf b. Ömer el-Esedî, *el-Fitne ve Vak'atu'l-Cemel*, (Thk.: Ahmet Râtib Armûş), Dâru'n-Nefâis Beyrut 1993, 98-107; Taberî, IV/444.

²⁰ Seyf b. Ömer, 116; Seyithanoğlu, II/ 228.

olarak kurtulmuş, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. el-Avvâm aldıkları darbe sonucu vefat etmişlerdir. Cemel Vakası diye anılan bu iç savaş pek çok Müslümanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.²¹ Hz. Ali bu savaştan sonra Irak'ta otoriteyi sağlamış ve Kûfe'ye gitmiştir.²²

Hz. Ali (r.a.) halife olduğunda eyaletlere mektup yazarak onlardan kendisine biat etmelerini istemiş ve Hz. Ömer döneminden beri Şam valisi olan Hz. Muâviye'nin (r.a.) de aralarında bulunduğu bazı valileri görevinden azletmiştir.²³ Hz. Muâviye, Hz. Osman'ın kanını bahane ederek biat etmemiş ayrıca Şam'a vali olarak atanan Sehl b. Huneyf,²⁴ onun askerleri tarafından Medine'ye geri gönderilmiştir.²⁵ Bunun üzerine Hz. Ali, Hz. Muâviye'nin üzerine yürümeye karar vermiş, bunu duyan Hz. Muâviye, Şamlıların desteğiyle onlara karşı koymuştur. İki ordu Fırat nehrinin batısında Sıffîn denen yerde karşı karşıya gelmiş, savaşın Hz. Ali'nin lehine sonuçlanacağını anlayan Hz. Muâviye, Amr b. el-Âs'ın tavsiyesi üzerine mızrakların ucuna Kur'ân-ı Kerim taktırmış ve iki taraf arasında Kur'ân-ı Kerim'in hakem olmasını talep etmiştir. Hz. Ali tarafında en önde savaşanlar bu durumu görünce savaşmayı bırakmışlardır. Hz. Ali bunun bir hile olduğunu anlamış fakat taraftarlarını ikna edememiştir.²⁶ Her iki taraftan birer hakem belirlenmesi istenmiş, Hz. Muâviye tarafından Amr b. el-Âs, Hz. Ali tarafından ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî hakem tayin edilmiştir.²⁷ İslam tarihinde bu olaya Tahkîm Hadisesi denilmektedir.²⁸ Tahkîm'den sonra bir toplantı yapılmış, fakattaraflar anlaşamamış, Muâviye b. Ebî Süfyân daha önce alenî olarak hak iddia etmediği halifelikliğini ilan ederek Şam'a dönmüştür. Hz. Ali ve taraftarları da Kûfe'ye dönmüşür.²⁹

Hz. Ali'yi (r.a.) Tahkîm'e zorlayan grup bu sefer "*Hüküm yalnızca Allah'ındır.*"³⁰ Ayetini delil getirerek, Tahkîm'i kabul ettikleri için Hz. Ali ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ı

²¹ Seyf b. Ömer, 174; İbnü'l-Esîr, II/628, Seyithanoğlu, II/ 236.

²² Seyf b. Ömer, 182; Taberî, IV/541; İbnü'l-Esîr, II/628.

²³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Çev.: Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yay., Ankara 2017, 85; Hitti, 256.

²⁴ İbn Kesîr, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XV*", (Thk.: Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arâbî, Beyrut 1408, VIII/23.

²⁵ Taberî, IV/442;

²⁶ Seyithanoğlu, II/244.

²⁷ İbn Kuteybe, 156-195; Hitti, 257.

²⁸ Hitti, 258.

²⁹ İbnü'l-Esîr, II/703.

³⁰ En'âm: 6/57.

tekfir etmişlerdir. Daha sonra Hz. Ali, Haricîler olarak adlandırılan bu grupla savaşmak zorunda kalmıştır. Hz. Ali ve Haricîler arasında Nuhayle ve Nehrevân Savaşları olmuş, Haricîlerin pek çoğu öldürülmüştür. Bu savaşlardan kurtulanlar saklanmış ve intikam almak için fırsat kollamışlardır. Nitekim Hz. Ali, Abdurrahmân b. Mülcem adında bir Haricî tarafından yaralanmış ve şehit olmuştur.³¹

Hz. Ali (r.a.) yaralı bir vaziyette yatarken Abdullah b. Cündeb onun yanına gelmiş, yerine birini halife bırakıp bırakmayacağını sormuş, Hz. Ali ise “*Sizleri Hz. Peygamber’in ümmeti bıraktığı gibi bırakıyorum.*” demiştir.³² Kûfe halkı Hz. Hasan’ı halife olarak seçmiş ve ona biat etmişlerdir.³³ Bu sırada Hz. Muâviye (r.a.) de Şam’da biat almaya başlamıştır. Hz. Ali’nin vefatı üzerine yerine Hz. Hasan’ın (r.a.) geçmesini fırsat bilen Muâviye b. Ebî Süfyân hemen ordusunu toplayıp Kûfe’ye doğru hareket etmiştir. Bunu haber alan Hz. Hasan da ordu toplamaya niyetlenmiş ancak Kûfelilerden destek bulamamıştır. Topladığı az sayıdaki askerin başına babasının amcaoğlu Ubeydullah b. Abbas’ı geçirmiştir.³⁴ Ancak Hz. Muâviye’nin teklifi üzerine komutan saf değiştirmiş, Hz. Hasan da kendisinden sonra kimseyi yerine bırakmama gibi birtakım şartları kabul etmesi sonucu Hz. Muâviye lehine halifelik hakkından vazgeçmiştir.³⁵ Bu olaydan sonra Hz. Hasan Medine’ye yerleşmiş ve yaklaşık on yıl sonra vefat etmiştir.³⁶

Hz. Muâviye’nin (r.a.) halife olmasıyla Emevî Devleti resmen kurulmuştur. Hz. Muâviye daha önceki halifelerin yapmadığı bir şekilde oğlunu veliaht tayin etmiş ve bu konuda halktan biat almıştır. Böylece hilafet saltanata dönüşmüştür. Hz. Muâviye vefat edince yerine oğlu Yezîd geçmiş, valilerin yardımıyla eyaletlerden tekrar biat alınmıştır. Beklendiği üzere Hicaz’ın önde gelenleri direnmiş lakin karşılığında baskı görmüşlerdir. Baskılardan bunalan Abdullah b. Zübeyr ve Hüseyin b. Ali aile fertlerini toplayarak gizlice Mekke’ye gitmiştir. Hz. Hüseyin Irak halkının çağrısı sonucu halifeliğini ilan etmek üzere Mekke’den Kûfe’ye gitmiş ve Kerbelâ Hadisesi sonucu şehit edilmiştir. Böylece Abdullah b. Zübeyr gibi birkaç kişinin dışında Yezîd’e biat etmeyen kimse kalmamış ve Yezîd b. Muâviye Emevî Devleti’nin ikinci halifesi olmuştur.³⁷

³¹ Erşahin, 138.

³² Taberî, V/147; İbnü’l-Esîr, II/740.

³³ İbn Kuteybe, 223.

³⁴ İbnü’l-Esîr, III/5

³⁵ Taberî, V/162; İbnü’l-Esîr, III/6; İsmail Yiğit, “*Emevîler*”, TDV Yay., Ankara 2016, 31.

³⁶ Taberî, V/165.

³⁷ Ünal Kılıç, “Yezîd I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII/513-514.

Hicrî altmış üç senesinde Yezîd'in kötü yaşantısından dolayı Medineliler isyan edince Yezîd, Müslim b. Ukbe'nin komutasındaki orduyu Medine'ye göndermiştir. Harre denen yerde iki taraf karşılaşmış ve Medineliler pek çok kayıp vermişlerdir. Birçok hafız, sahâbî ve sahâbî çocuğu şehit olmuştur. Medine şehrinin hürmeti mübah kılınarak üç gün boyunca yağmalanmış ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) mescidinde namaz kılınamamıştır.³⁸

Harre olayının ardından Abdullah b. Zübeyr Mekke'de halifeliğini ilan etmiştir. Bunun üzerine Yezîd, Harre'ye gönderdiği orduyu Mekke'ye yönlendirmiş ve bu ordu Mekke'yi de kuşatma altına almıştır. İki grup arasında şiddetli çatışmalar meydana gelmiş, Kâbe mancınıklarla taşlanmış ve ateşe verilmiştir. Bu sırada Yezîd hayatını kaybedince ordusu kuşatmayı kaldırmış ve Şam'a geri dönmüştür. Bu arada Şam bölgesinin bir kısmı hariç pek çok yer Abdullah b. Zübeyr'e biat etmiştir. Şam'da ise Yezîd'in veliaht tayin ettiği oğlu II. Muâviye halife olmuş ancak kısa bir süre sonra halifeliği bırakmıştır. Akabinde Emevîler arasında ihtilaf çıkmış ve bir otorite boşluğu oluşmuştur. Ardından Medine valisi Mervân b. Hakem halife olmuş ve Şam yani bugünkü Suriye halkının çoğunluğu Mervân'a biat etmiştir. Mervân yarım kalan kuşatmayı devam ettirip halifelik iddiasında bulunan Abdullah b. Zübeyr'i bertaraf etmek için bir ordu göndermiş fakat bu ordu başarısız olmuştur. Mervân da ölmeden önce, sırasıyla oğlu Abdulmelik ve Abdulaziz'i veliaht tayin etmiştir. Mısır valisi olan Abdulaziz, henüz Abdulmelik tahtta iken h. 84 senesinde ölmüş ve halife olamamıştır.³⁹

Bu şartlarda Müslümanlar arasında birlik sağlanamamış bazıları Mervân'ı desteklerken bazıları da İbn Zübeyr'i desteklemeye devam etmiştir. Mervân hayatını kaybedince yerine oğlu Abdulmelik b. Mervân halife olmuştur. Abdulmelik önce Hicaz dışındaki bütün İslam beldelerini kendine biat ettirmiş daha sonra Hicaz'a doğru Haccâc b. Yûsuf'un komutasında bir ordu göndermiştir. Bu ordu Mekke'yi muhasara etmiş, Abdullah b. Zübeyr savaşta öldürülmüştür. Bu başarısının karşılığında Abdulmelik b. Mervân Hicaz valiliğine Haccâc'ı tayin etmiştir.⁴⁰

Abdulmelik b. Mervân da babası gibi vefat etmeden önce sırasıyla iki oğlu Velîd ve Süleyman'ı veliaht ilan edip onlar için biat almıştır. Haccâc vasıtasıyla bütün İslam

³⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Harre Savaşı, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI/245-247.

³⁹ Hasan, 363-367.

⁴⁰ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi I-IV*, Ensar Yay., İstanbul 2017, III/133-139.

beldelerine mektuplar gönderilmiş; Irak, Şam, Mısır ve Yemen'deki halk ikisine de biat etmiştir. Yirmi yıl halifelik yapan Abdulmelik b. Mervân, Emevî Devleti'nde oluşan iç karışıklıkları ortadan kaldırmış, İslam dünyasının siyasî bütünlüğünü yeniden sağlamıştır. Bu yüzden Abdulmelik Emevî Devleti'nin ikinci kurucusu sayılmıştır.⁴¹ Abdulmelik'in ardından veliahtı olan Velîd tahta geçmiş, babasından güçlü bir devlet devralan Velîd sekteye uğrayan fetih hareketlerini tekrar başlatmıştır.⁴²

II. Sosyal Durum

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) risaletle görevlendirildiği sırada Arap yarımadasında insanlar sosyal statü açısından ikiye ayrılmaktaydı. Birincisi toplumda ana unsur olan hürler, ikincisi ise hürlerle arası kesin surette ayrılmış, hürlere yardımcı mahiyetteki kölelerdi. İslam dini, dünya genelinde uygulanan ve bütün toplumların normal karşıladığı köleliği tek bir emirle ortadan kaldırmamış, aksine toplumun yapısının bir anda değişmeyeceği gerçeğine binaen köleliğin kaynaklarını azaltarak bitirmek gibi bir yol seçmiştir. Çünkü kölelik, savaşta alınan esirler açısından ölümün alternatifi olarak görülmüştür. Fidyeye veya mübadele karşılığı serbest kalamayan esirler ya öldürülür ya da köle olarak farklı bir statüde yaşamlarını sürdürürlerdi. Bu sebeple savaşlarda taraflar kan akıtmak yerine esir almayı yeğlemişlerdir. İslam, köleliği bir anda kaldırsa bu uygulama köklü bir şekilde ortadan kalkmayacak, diğer devletlerin Müslümanları köle olarak kullanmasına karşılık Müslümanlar çaresiz kalacaklardı. Bütün bu sebeplerden dolayı İslam köleliği kaldırmamış fakat bu hususta sıkı tedbirler getirmiştir. İslam köleliğin kaynaklarını sadece savaşta alınan esirlere hasretmek suretiyle azaltmış, onları hür statüsüne yaklaştırarak insanca yaşama hakkı vermiş, var olan köleleri azaltmayı hedeflemiştir. Ayrıca İslam dini dünya tarihinde bir ilki gerçekleştirerek devlet gelirlerinin bir kısmını bunun için harcamış,⁴³ köle azat etmeyi günahların keffâreti, ibadet ve erdem saymıştır.⁴⁴

İslam'ın Arap yarımadasının dışında yayılmaya başladığı Hulefâ-yı Râşidîn döneminde savaşların artması sonucu beklenenin aksine köle sayısında bir artış

⁴¹ İsmail Yiğit, *Emevîler*, (1. Baskı), İSAM Yay., Ankara 2016, 77.

⁴² Yiğit, 79.

⁴³ et-Tevbe: 9/60.

⁴⁴ İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım, *Kitâbu'l-Emvâl*, (Thk.; Muhammed Halil Hirâs), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401, 134; Corci Zeydân, *İslam Medeniyeti Tarihi I-V*, (Çev.: Zeki Meğamiz), Doğan Güneş Yay., İstanbul 1974, IV/35-36; Mehmet Âkif Aydın, Muhammed Hamidullah, "Köle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI/237-246; Yiğit, 17.

gözlenmiştir. Emevîler döneminde de fetihlerin hız kazanması ve İslam'ın yayılmasına bağlı olarak savaşların artması dolayısıyla köle sayısı da artmaya devam etmiştir. O kadar ki eşraftan olanların yanı sıra fakirlerin bile evlerinde veya işlerinde çalıştırdıkları köleleri olmuştur.⁴⁵ İslam'ın ilk yıllarında kölelerin genelini siyahîler ve Araplar oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra az da olsa Rum, Fars ve Türk asıllı köleler de vardı. Fakat râşid halifeler döneminden itibaren Arapların köleleştirilmesi durumu ortadan kalkmış, kölelerin tamamını Arap olmayan unsurlar oluşturmuştur.⁴⁶ Böylelikle toplumun demografik yapısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Emevîler döneminde ise kölelerin istihdam alanı genişlemiş, erkek köleler savaşta asker olarak kullanılmıştır. Böylece fethedilen Mâverâünnehir bölgesinden pek çok Fars ve Türk asıllı asker getirilmiştir.⁴⁷

Emevîler döneminde köle sayısının artması, köle ticaretinin gelişmesini sağlamış ve bu ticarete mahsus pazarlar kurulmaya başlanmıştır. Zamanla köle tacirliği gelişmiş, iyi gelir getiren işlerden biri olmuştur. Köle ve cariyeler belirli meslek dalları ve kabiliyetlerine göre yetiştirilmiş, ırk ve mesleklerine göre sınıflandırılarak satılmaya başlamıştır.⁴⁸ Emevîler döneminde asr-ı saadetin aksine köleler hor görülüş, en kötü işlerde çalıştırılmıştır.⁴⁹

Diğer taraftan devam eden fetihlerle İslam coğrafyası genişlemiş, ülkeler fethedilmiş burada yaşayan ve farklı dinlere mensup olan yerli halkın bir kısmı Müslüman olsa da çoğunluk ilk zamanlarda İslam dinini kabul etmemiştir. Bunlar da can, mal ve inançlarının korunması karşılığında cizye ödemek suretiyle devlete tabi olmuşlardır. Devletin kurucusu ve İslam'ın ilk muhatapları olan Araplar ana unsur, diğer Müslümanlar *mevâlî*, gayr-i müslimler ise tebaa sayılmıştır. Bu tebaaya *ehlü'z-zimme* denilmiştir.⁵⁰

Hulefâ-yı Râşidîn ve Emevîler döneminde ehlü'z-zimme herhangi bir problem çıkarmadıkları müddetçe inançlarına ve kültürlerine uygun yaşamışlardır. İslam dini

⁴⁵ Ramazan Altınay, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2006, 45.

⁴⁶ Altınay, 39.

⁴⁷ Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşraf I-XIII*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, VII/300.Yiğit, 171.

⁴⁸ Altınay, 42-49; Yiğit, 171; Aydın, Hamidullah, "Köle", XXVI/237-246.

⁴⁹ Mustafa Abbâs el-Mûsevî, *el-Avâmilu't-Târîhiyye li Neş'e ve Tadavvuri'l-Müdüni'l-Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, Dâru'r-Reşîd, Bağdat 1982, 289-290.

⁵⁰ Hasan, II/250; Mustafa Fayda, "Zimmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2013, XLIV/428-234.

onları inançları hususunda serbest bırakmış, can ve mal güvenliklerini temin etmiştir. İbadethaneleri açık kalmış, çan çalmak ve mimarilerinde haç kullanmak gibi dinî alâmetleri kullanmışlardır. Ancak Hz. Ömer devrinde başlayıp Emevîler’de de devam eden bir uygulama olmuştur ki o da geleneksel ve dinî kıyafetlerinin giyilmesi, ata biniş ve eyerleme tarzlarının farklı yapılmasıdır. Bunun sebebi gayri müslimlerin Müslümanlardan ayrılması ve hukukî anlamdaki farklılıklarının uygulanabilmesidir. Ehlü’z-zimme, Müslüman olmamaları sebebiyle herhangi baskıya maruz kalmamışlar, onlar da kayda değer olmayan birkaç isyan haricinde herhangi bir taşkınlık çıkarmamışlardır. Böylece Müslümanlar ve gayr-i müslimler bir arada huzur ve barış içinde yaşamışlardır.⁵¹

İslam toplumunda asıl unsur olarak görülen hür Müslümanlar ise Araplar ve gayr-i Arap unsurlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Araplar cahiliye devrinden beri azat ettikleri kölelerine ve kabilelerin himaye altına aldıkları kimselere *mevlâ* demektedirler. Mevlâ olan kimseler hür kişilerle bir tutulmaz, onlardan daha alt tabakada sayılırlardı. İslam’ın ilk yıllarında fetihler artınca pek çok ırktan kimse İslam Devleti’nin çatısı altına girmiş, kabileler halinde yaşayan Arapların devlet tecrübesi olmadığı için bu yabancı unsurları tanımlamaya çalışmışlar ve bunlara da mevâlî demişlerdir. Kabileler vasıtasıyla Müslüman olan gayr-i Arap unsurlar özgür oldukları halde mevlâ sayılmışlardır. Aynı şekilde kendiliğinden Müslüman olduğu halde toplumda iyi bir statü elde etmek maksadıyla büyük Arap kabileleriyle velâ akdi yapan Müslümanlar da mevâlî olarak vasıflandırılmışlardır. Emevîler döneminde ise sayıları bir hayli artan gayri Arap unsurların hepsine, mezkûr sebepler olsun veya olmasın “mevâlî” denilmiştir.⁵²

İslam, Müslümanlar arasında eşitlik ilkesini getirmiş, bir kişi Müslüman olduktan sonra onu üstün kılacak tek şeyin takva olacağını bildirmiştir.⁵³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) de Müslümanlar arasında herhangi bir ayırım yapmamış, insanların ırklarının üstünlük vesilesi olamayacağını beyan etmiştir.⁵⁴ Ancak Emevîler Arap olanları mevâlîye üstün tutmuş, Arap olmayanlara alt sınıf muamelesi yapmıştır. Mevâlî

⁵¹ Hasan, II/250-251; Altınay, 49-55.

⁵² Ahmed Şâhib, *Târîhu’s-Şi’ri’s-Siyâsî ilâ Muntastî Karnî’s-Sânî*, Dâru’l-Kalem, Beyrut 1976, 296; Altınay, 33-38; İsmail Yiğit, “Mevâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX/424-426.

⁵³ Hucurât: 49/13.

⁵⁴ Müslim, İmâre: 53; İbn Mâce, Fiten: 7.

içersinde de hür olan acemler, kölelikten azat edilmiş olanlara göre daha üstün bir mevkiye sahip olmuşlardır. Mevâlîye devlet işlerinde ve idarede görev verilmemiş, maaş bağlananlarının maaşlarından kesinti yapılmış hatta din değiştirmeleri zımmîliğin hükmünü kaldırmayacağı gerekçesiyle bazılarından cizye alınmıştır. Emevîler’de Arap ırkçılığı topluma öylesine nüfuz etmiştir ki mevâlî için ayrı mescitler inşa edecek düzeye gelmiştir. Bu durumdan rahatsız olan mevâlî pek çok kez isyan etmiş ve isyan eden diğer grupları desteklemişlerdir. Harcîler ve Ali oğullarını desteklemişler bu da Emevî Devleti’nin sonunu getirmiştir.⁵⁵

Müslüman olan Araplar da kendi aralarında sosyal açıdan homojen bir yapıya sahip olmamışlardır. Acemlere karşı ırkçı bir politika güden Emevîler kendi aralarında da kabilecilik yapmışlardır. İnsanları kabiliyetlerine göre değerlendirmekten çok kabilelerine göre değerlendirip, kendi kabileleri ve güçlü kabileden olan insanlara daha fazla değer vermişlerdir. Yönetimde de çoğunlukla kendileri görev almıştır. Bu da kabileler arasında rekabet ve mücadeleyi doğurmuştur ki ülkenin pek çok yerinde bu sebepten dolayı kabileler arası çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalar huzuru bozmuş, iç karışıklıklara sebep olmuş ve Emevîler’in yıkılmasında ki en büyük etkenlerden biri olarak rol oynamıştır.⁵⁶

Daha önce bahsi geçen ayrımların dışında hür olup aynı kabileden olsalar bile şehirlerde eşraf ve halk şeklinde bir gruplaşma da olmuştur. Bu tarz bir ayrım hemen bütün toplumlarda var olmasına rağmen Emevîler’de daha bariz bir şekilde görülmüştür. Eşrâf, “şerefli kimseler” anlamına gelir ki bunlar sıradan halk gibi görülmeyip, bazı imtiyazlara sahip olmuş diğerlerinden üstün ve saygın addedilmişlerdir. Emevî Devleti’nin kurucusu ve hilafeti hanedanlığa çeviren Ümeyyeoğulları, en üstün tutulmuş, her nerede olurlarsa olsunlar ayrıcalıklı sayılmışlardır.⁵⁷

Hiz. Ömer (r.a.) dönemine kadar sahâbenin pek çoğu Mekke ve Medine’de kalmış, bu şehirlere ilim ve hadis öğrenmek için diğer beldelerden Müslümanlar akın etmiştir. Hiz. Ömer’in vefatından sonra sahâbe yeni fethedilen topraklara dağılmış, Medine ilmin

⁵⁵ İbn Abdırabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed. Abdırabbih, *el-İkdu'l-Ferîd* I-VII, Matbaatü’ş-Şarkıyye, Kahire 1940, III/417; Altınay, 33-38; İrfan Aycan, (Ed.), *Emevîler Dönemi –Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı-*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2011, 21-33.

⁵⁶ Hasan, II/250-252; Yiğit, 161-162.

⁵⁷ Altınay, 29-31.

merkezi olmaya devam etse de ilim öğrenmek için Müslümanlar farklı bölgelere de yolculuklar yaparak oralarda ikamet etmişlerdir. Aynı şekilde yeni fethedilen yerlere dini öğretmeleri veya idarede görev almaları için Araplar yerleştirilmiştir. Bu ve benzeri olaylar da İslam ülkesinin demografik yapısında büyük ve köklü değişikliklere sebep olmuştur.⁵⁸

Hicrî birinci asırda meydana gelen ve büyük bir ivme kazanan fetih hareketleri devlet hazinesinin dolmasını ve insanların öncekinden daha müreffeh bir şekilde yaşamasını sağlamıştır. Aynı zamanda yeni medeniyetlerle tanışan Arapların günlük yaşamlarında da bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde farklı etnik unsurlar kaynaşmış, ortak yaşam alanları oluşmuş, buna bağlı olarak Arapların örf, adet ve kültürleri değişmiştir. Yeme içme alışkanlıklarından mimariye, eğlence şekillerinden giyim kuşama kadar pek çok şey değişmiş ve gelişmiş, gelir yolları artmış ve daha çok para kazanma fırsatları olmuştur.⁵⁹

III. İlmî Durum

Araplar İslam dini geldiği zaman, yaygın kanaatin aksine tamamen cahil bir toplum değildi. Arap yarımadasının kuzeyindeki kabileler, diğer medeniyetlerle içli dışlı olduklarından onlarla kültür alışverişinde bulunmuş, Yemen tarafında ise kendine özgü bir medeniyet var olmuştur. Hicaz Bölgesi'ndeki Araplar hem diğer Araplarla hem de pek çok toplumla ilişki kurmuş, ticaret amacıyla pek çok yere gitmişlerdir. Dolayısıyla Araplar tamamen kendi içerisinde izole olarak yaşayan bir toplum olmamıştır. Böylesi kültürel bir hareketlilik içinde yaşayan bir toplumun her şeyden habersiz, cehalet içerisinde yaşadığı düşünülemez.

O dönemde Mekke'deki okuma yazma oranı kaynaklarda geçen sayılarla sınırlı değildir. Verilen bu sayılar kullanılan yazı türüyle ilgilidir şöyle ki, o dönemde Mekke'de güney Arabistan kökenli müsned yazı kullanılıyordu. Bugün kullanılan *hîrî* yazı ise Kur'ân-ı Kerim'in indiği dönemde yeni yaygınlaşmaya başlamıştı. Yani kaynaklardaki sayılar muhtemelen *hîrî* yazıyı bilen kişilerin sayısıdır. Yine de okuryazar sayısı İslam'dan sonrakine oranla çok azdır. Bu da geleneksel toplumlar için anormal bir durum değildir. Ancak Araplar müspet ilimlerde medeniyet merkezi olan diğer

⁵⁸ İbrahim Hatiboğlu, "Rihle", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV/106-108.

⁵⁹ İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn* I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, Beyrut tsz., I/172; Altınay, 279, 374.

toplumlar kadar temayüz etmeyip daha çok şiir, neseb, tarih gibi hafızaya dayalı ilimlerde öne çıkmışlardır.⁶⁰

İslam dini insanları okumaya teşvik etmiş, Kur'ân-ı Kerim'deki pek çok ayette buna vurgu yapılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de bunun için elinden geleni yapmış ve kısa sürede Hicaz'da okuma yazma bilenlerin sayısı bir hayli artmıştır. Nitekim inen ayetler yazı ile kayıt altına alınmış, bunun için vahiy kâtipleri görevlendirilmiştir. Yazılan metinler elden ele dolaşmış, kendileri için bunları çoğaltanlar olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber hayatta iken, yaygın olmamakla birlikte hadislerin de yazıldığı bilinmektedir. Hz. Peygamber hicretten sonra Mescid-i Nebvî'yi ilim merkezi haline getirmiş ve mescitte ilim öğrenenler için "Suffa" ismi verilen bir yer tahsis etmiştir. Yine İslamın ilk dönemlerinden itibaren çocukların eğitimi ve okuma yazma öğrenmeleri için çaba sarf edilmiş bunun için ayrı mekânlar oluşturulmuştur.⁶¹

Hulefâ-yı Râşidîn döneminde de bu faaliyetler artarak devam etmiş, pek çok sahâbî Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eğitimcilik görevini devralmıştır. Fetihlerle beraber İslam coğrafyasının her yerinde ilim meclisleri oluşturulmaya başlanmıştır. Ancak ilk dönemlerde meclislerde öğretilen ilimlerin çoğu Kur'ân-ı Kerim ve hadisleri anlamaya yardımcı naklî dinî ilimlerdir. Bunlar öğretilirken de herhangi bir ayrıma gidilmemiş ve bir bütün halinde öğretilmiştir. Zamanla yazılan hadislerin çoğalması ve konularına göre ayrı not edilmesi, Müslümanların sayısının artması ve dinî meselelerin farklılaşması gibi nedenler, dinî ilimlerin fıkıh, hadis, tefsir, kırâat, kelâm gibi müstakil dallara ayrılmasına sebep olmuştur.⁶²

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) öğrencileri ve varisleri olan sahâbîler, Kur'ân-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'den görüp işittiklerini en sahih biçimde kendilerinden sonraki nesle aktarmayı ve yeni Müslüman olanlara İslam dinini öğretmeyi kendilerine vazife bilmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'in nasıl okunacağını bilmeyen kimselere öncelikle doğru okunuş biçimlerini öğretmişlerdir. Vahyin ilk muhatapları olan sahâbîler, anlaşılması zor olan ayetleri de Hz. Peygamber'den işittikleri şekilde ve kendi tecrübelerine dayanarak

⁶⁰ Kalkaşendî, Ahmed b. Alî, *Subhu'l-A'şâ fî Sinâa'ti'l-İnşâ I-XIV*, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987, III/14; Aycan, 75-76.

⁶¹ İbn Asâkir, , Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dimeşkî, *Târîhu Medîneti Dimeşk* I-LXX, (Thk.: Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğurâme el-Ömerî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, XXIV/35; Hasan, II/207-210; Aycan, 77-80.

⁶² Yiğit, 216; Hasan, II/209-210.

açıklamışlardır. Sahâbîler Kur'ân-ı Kerim'in doğru okunması ve korunmasını sağlamak için önce Kur'ân-ı Kerim'i Mushaf haline getirmişlerdir. Ardından kıraat farklarından doğan karışıklıkları önlemek amacıyla bu Mushafı resmi Mushaf ilan ederek çoğaltıp diğer beldelelere göndermişlerdir. Bütün bu çabaların neticesinde kıraat ve tefsir ilminin temelleri atılmış, sonraki nesiller de bu ilmi geliştirerek başkalarına aktarmışlardır. İlk kıraat imamları ve müstakil olarak tefsir çalışması yapan alimler Emevîler döneminde yetişmiştir.⁶³

İslamî ilimler müstakil hale gelmeden önce ilim denince okuma yazma, Kur'ân-ı Kerim öğretimi gibi temel eğitim ile hadis rivayeti akla gelmekteydi. Bu dönemde hadis İslam'ın bütün konularını ihtiva ediyordu ve alimlerin hemen hepsi muhaddis sayılıyordu. Bu durum hadis sahasında ciddi mesailerin harcanmasına sebep olmuş ve hadislerin günümüze kadar aktarılmasını sağlamıştır. Başlangıçta hadisler senedsiz olarak rivayet edilmiştir. Fitne döneminin ardından hadisleri rivayet eden kimseler ve bu kimselerin güvenilirliği araştırılmaya başlanmış böylece daha önce eşi ve benzerine rastlanmamış, Müslümanlara özgü isnâd uygulaması ortaya çıkmıştır. Yine sahâbe döneminde hadis yazanların varlığı bilinmekle beraber çoğu sahâbî hadisleri yazmamış, hatta bazıları fazla hadis rivayet etmeye bile karşı çıkmış, gerekli durumlar haricinde hadis rivayet etmemişlerdir. Sonraları okuma yazma bilenlerin çoğalması, ictimâî karışıklıkların patlak vermesi gibi sebeplerden dolayı hadis yazanların sayısı artmıştır.⁶⁴

Hulefâ-yı Râşidîn döneminden beri düşünülen lakin hayata geçirilemeyen, yazılı ve sözlü olarak rivayet edilen hadislerin bir araya getirilmesi fikrini Emevî Devlet adamlarından Abdulaziz b. Mervân uygulamaya niyetlenmiş ancak bunu hayat geçirememiştir. Bu fikri, onun oğlu ve Saîd b. el-Müseyyeb'in talebesi olan Ömer b. Abdülaziz gerçekleştirmiştir. Böylece hadis sahasında yapılan ilk çalışmalar ortaya çıkmıştır.⁶⁵

Hz. Peygamber (s.a.s.) hayattayken gerek dinî hususlarda gerekse dünya işlerinde ortaya çıkan problemleri kendisi çözmüş, vefatının ardından vahiy kesilmiş ve

⁶³ M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri –İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-*, Kitabiyat Yay., Ankara 2003, 160-162; Yiğit, 216-218; Aycan, 37-40.

⁶⁴ Raşit Küçük, "İsnad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XIII/154-159; Mehmet Efendioğlu, "Tevdîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL/154-159.

⁶⁵ Küçük, "İsnad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XIII/154-159; Efendioğlu, "Tevdîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XL/154-159.

Müslümanlar yeni karşılaştıkları dinî ve ictimai problemlere kendileri çözüm üretmek zorunda kalmışlardır. İslam coğrafyasının genişlemesi sonucu bu problemler daha da artmış, hukukun bir disiplin olarak geliştirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu sorunlar genellikle nasslardaki ilkelere göre çözülmüş, bunun yanı sıra aklî ilkelere de başvurulmuştur. Aklî ilkelere başvurma oranına göre İslam dünyasında *ehl-i hadis* ve *ehl-i re'y* olmak üzere iki ekol oluşmuştur.⁶⁶ Fıkıhın temelini teşkil eden bu ekoller zamanla yöntemlerini geliştirerek Müslümanlara özgü bir hukuk sistemi oluşturmuşlardır. İlk dönemde yaşanan siyasî ayrılıklar ve bazı şahsi görüşler sonraları itikadi meseleler olmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ortaya çıkan fırkaların kendilerine has düşünce biçimi ve görüşler üretmeleri *kelam* ilminin ilk nüvelerini oluşturmuştur.⁶⁷ Ayrıca *siyer* ve *meğazi* yazıcılığı da erken dönemde başlamış, bu konuda pek çok kitap ve risale yazılmıştır. Bunlar da İslam tarihinin temelini teşkil etmiştir.⁶⁸

Emevîler'in ilk döneminde de ağırlıklı olarak dinî ilimler öğretilmeye devam edilmiştir. Fetihler neticesinde Müslümanlar Mısır, Bizans İmparatorluğu, İran gibi bölgelerde bulunan bazı medeniyet merkezlerini ele geçirerek buralarda var olan Helenistik, İran, Mısır, Hint ve diğer kültürlerle muttali olmuşlar ve bu merkezlerde öğretilen müspet ilimlere merak duymuşlardır. Bu sebeple oralardaki bazı ilim adamlarını hilafet merkezine getirmişler hatta bir kısmına saraylarında ve köşklerinde eğitim görevi vermişlerdir. Bu kültürel birikimi elde etmenin en kalıcı yolunun onlara ait kitapların tercüme edilmesi olduğu düşüncesiyle bu merkezlerde okutulan kitapları Arapça'ya tercüme etmeye başlamışlardır. Böylece Abbasîler döneminde zirveye ulaşan tercüme hareketlerinin temelini atmışlardır. Bu dönemde müspet ilimler içerisinde öncelikle ulûmu'l-evâil adı verilen tıp, kimya, astronomi, felsefe, matematik gibi ilimlerle ilgilenilmiş ve bunlarla ilgili kitaplar tercüme edilmiştir. Bu tercümelerin ilkini Hz. Muâviye'nin yaptırdığı söylenmişse de Yezîd'in oğlu Hâlid b. Yezîd'in bu işle

⁶⁶ Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Medhalü'l-Fıkhiyyi'l-Âmm I-II*, (2.Baskı), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2004, I/186-187; Aycan, 53

⁶⁷ Yiğit, 232.

⁶⁸ Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu- İlk Siyer Meğazi Yazarları-*, (Çev.: Ramazn Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 8.

bizzat ilgilendiği kaynaklarda geçmektedir. Hatta Hâlid b. Yezîd ilk Müslüman filozof olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹

B. TABÎÛN KAVRAMI VE TABAKALARI

Ravilerle ilgili biyografik eser yazan müelliflerin çoğu hadislerin bize aktarılmasını sağlayan şahısları tabakalara ayırarak incelemişlerdir. Bu taksim Müslümanlara has orijinal bir yöntemdir.⁷⁰ Böylece şahısların biyografilerini ele alan kitaplar sistematikleşmiş, aralarında ortak yönler bulunan şahıslar tek başlık altında incelenmiştir. Ancak daha sonraları bu tarz kitaplar, kullanımı kolay olması için alfabetik şekilde de hazırlanmaya başlanmıştır⁷¹. Ravileri tabakalara ayırarak inceleme, İslam'ın erken dönemlerinde ortaya çıkmış ve telif edilen ilk rical kitaplarında kendini göstermeye başlamıştır. Müellifler kitaplarında “*İnsanların (nesillerin) en hayırlısı benim dönemimde yaşayanlar, sonra onların peşindekiler, sonra da onların peşindekilerdir*”⁷² hadisinden hareketle ravileri *sahâbe*, *tâbiûn*, *etbâu't-tâbiûn*, *etbâu etbâi't-tâbiûn* şeklinde tabakalara ayırmışlardır. Bu tabakalar da müellifin tasnif sistemine göre kendi içinde farklı gruplara ayrılmıştır.

Sahâbî, Hz. Peygamber'i (s.a.s.) görüp O'na iman eden ve Müslüman olarak ölen kimseye denir. Bu hadisçilerin genel olarak kabul ettiği tanımdır. Başka ilim dalları ile meşgul olan alimler ise sahâbe için daha farklı tanımlar yapmışlardır. Tanımlarda olan farklılıklara rağmen sahâbenin tamamı ilim erbabının çoğunluğuna göre âdildir. Yani Hz. Peygamber'e bilerek yalan isnâd etmemişlerdir. Dolayısıyla münekkid alimler hadisin ravilerini incelerken sahâbeyi tenkid dışı tutmuşlardır. Tâbiûn ise sahâbe ile görüşen, onlardan ilim ve sünneti öğrenen ikinci nesildir. Ancak tâbiûn neslinden olan raviler sahâbe gibi tenkid dışı tutulmamış, hadis münekkidlerince tenkid edilip, güvenilirlikleri araştırılmıştır. Benzer şekilde tâbiûnu Müslüman olarak görüp, Müslüman olarak vefat eden kimselere *etbâu't-tâbiûn* denmiş, onlardan sonra gelen kimselere de *etbâu etbâi't-tâbiûn* denmiştir. Tabakât kitapları genellikle ilk üç nesli özel başlıklar altında incelemiş geriye kalan diğer şahısları da dördüncü ve tek bir grup

⁶⁹ İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978, 497; Aycan, 63-64.

⁷⁰ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM Yay., Ankara 2018, 330. (Rosenthal, *İlmü't-Târîh*, s. 133'den naklen.)

⁷¹ Eren, 332.

⁷² Buhârî, Şehâdât: 9, Müslim, Fedâilü's-Sahâbe: 52.

olarak ele almışlardır. Ancak bu nesilleri belli bir zaman dilimiyle birbirinden ayırmak oldukça zordur. Çünkü sahâbe döneminde yaşayan tâbiûnun büyükleri olduğu gibi tâbiûn döneminde yaşayan küçük sahâbîler de vardır. Aynı durum diğer nesiller için de söz konusudur.⁷³

İslam'ın ikinci temel kaynağı olan sünnet/hadisın anlaşılmasında, adı geçen bu ilk nesillerin bilinmesi önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple biz de çalışmamızda tâbiûn neslinin seyyidi diye vasıflandırılan Medineli tâbiî Saîd b. el-Müseyyeb'in hayatını ve hadis ilmindeki yerini incelemeye çalışacağız.

Tâbiûn nesli, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber yaşayan ve o dönemdeki olaylara şahitlik etmiş olan, sahâbe ile bizzat görüşmüş, hadis/sünneti onlardan öğrenmiş ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlamış kişilerden oluşmaktadır. Hatta daha sonraki alimler hadisi tanımlarken bu tabakaya verdikleri değerin göstergesi olarak bu kimselerin sözlerini de hadisın tanımına dahil etmişlerdir. Hadis kitaplarında tâbiûn neslinin söz ve uygulamaları da yer almıştır.⁷⁴

I. Tâbi' Kelimesinin Lugat ve İstılâhî Anlamı

Tâbi' kelimesi, tebia' fiilinin ism-i fâilidir. Tebia' fiili sözlükte “uymak”, “peşinden gitmek”, “tabi olmak”, “izlemek” anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ Tâbi' de “izleyen”, “peşinden giden”, “tabi olan”, “uyan” anlamındadır. Tâbiûn kelimesi ise tâbi' kelimesinin çoğuludur. Tâbiûn neslinden olan herbir kimse için tâbi' kelimesinden ziyade aynı kökten bu kelimenin ism-i mensûbu olan tâbiî kelimesinin kullanımı daha yaygındır.⁷⁶ Tâbiî kelimesinin ıstılâhî anlamı ise bir sahâbîyi mümin olarak gören ve iman üzere ölen kimsedir. Sahâbî tarifinde olduğu gibi tâbiî tarifinde de imanlı olarak görüşme şart koşulmuştur. Bu görüşmenin (likânın) keyfiyeti ise sahâbî tanımında olduğu gibi tartışmalıdır.⁷⁷ Tâbiûn nesli için bu isim erken dönemlerde kullanılmamış,

⁷³ Emin Aşıkutlu, *Ricâl İlmine Giriş*, (1. Baskı), İfav Yay., İstanbul 2007, 59-70.

⁷⁴ Aşıkutlu, 102-107.

⁷⁵ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, *Lisânu'l-Arab I-XV*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz., VIII, 27.

⁷⁶ Kurtûbî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an I-XX*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003, VIII/238; Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs I-III*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1403, III/152.

⁷⁷ Bazıları sadece görmenin yeteli olduğunu söylemiş, bazıları da sahâbe tanımından hareket edilemeyeceğini, dolayısıyla Hz. Peygamber'i görmekle sahâbeyi görmenin aynı şey olmadığını, bir kimsenin tâbiî olabilmesi için sahâbeyle uzun süre arkadaşlığının olması gerektiğini söylemiştir. Aynı şekilde bazıları bu likânın temyiz yasında gerçekleşmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bkz. Eren, 390.

kendilerinden sonra gelen kimseler tâbiûnu böyle isimlendirmişlerdir.⁷⁸ Ayrıca hem cahiliye dönemini hem asr-ı saadeti idrak etmiş olmasına rağmen Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken Müslüman olup onu göremeyen kimselere “*muhadram*” denmiştir. Muhadramlar sahâbe biyografilerini ele alan kitaplarda ayrı bir kısım olarak incelense de çoğunluğa göre bunlar da tâbiûndan sayılmışlardır.⁷⁹

Tâbiûn devrini, sahâbe ve etbâu't-tâbiûn devrinden kesin olarak ayıramadığımız için bu döneme belirli bir tarih vermemiz de mümkün değildir. Bazı ilim çevrelerince tarihlendirmeler yapılsa da bunlar yaklaşık/tahminî tarihlerdir.⁸⁰ Tâbiûndan en erken vefat eden kimsenin Ebû Zeyd Ma'mer b. Zeyd (ö. h.30), en son vefat eden kimsenin ise Halef b. Halîfe (ö. h.180) olduğu kabul edilmektedir.⁸¹ Hadis tarihi dönemlere ayrılırken en son vefat ettiği kabul edilen sahâbî Ebu't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'nin vefat tarihi olan h.110 yılına kadar sahâbî devri, bu tarihten Halef b. Halîfe'nin vefat tarihi olan h.180'e kadarki dönem de tâbiûn devri olarak belirlenmiştir.⁸² Ancak bu tarihlendirme rivayetle alakalıdır. Buna göre h.110'da sahâbe rivayetinin, h.180'de ise tâbiûn rivayetinin sona erdiği kastedilmektedir. Yoksa Saîd b. el-Müseyyeb örneğinde olduğu gibi h.110 yılından önce yaşayıp vefat eden tabiîlerin varlığından haberdarız.

II. Tâbiûnun Tabakaları

Tabakat müellifleri tâbiûn neslinin biyografilerini yazarken bunları bir takım sınıflandırmalara tabi tutmuşlardır. Her ne kadar tâbiî olma yönünden eşit olsalar da, tâbiûn neslini de kendi içersinde tabakalara ayırmışlardır. Bunlardan bir kısmı tafsilatlı bir kısmı ise basit sınıflandırmalardır. Tâbiûn temel olarak sahâbede olduğu gibi küçük tâbiî ve büyük tâbiî olmak üzere iki tabakaya ayrılarak tasnif edilmiştir. En yaygın sınıflandırma bu şekildedir. Erken dönemde yaşamış, sahâbeden pek çok kimseyle karşılaşmış ve rivayetlerinin büyük çoğunluğu sahâbeden olan kimselere büyük tâbiî, az sayıda sahâbî ile görüşme fırsatı olmuş, onlardan az sayıda rivayeti olan, rivayetlerinin

⁷⁸ Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *Kitâbu'l-Ümm I-VIII*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1393, VII/259.

⁷⁹ İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân, *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadis*, (1. Baskı), (Thk.: Abdullatîf el-Hümeym, Mâhir Yâsin el-Fahl), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002, 407; Eren, 392.

⁸⁰ Es'ad Sâlim Teym, *İlmü Tabakâti'l-Muhaddisîn*, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994, 124-130.

⁸¹ Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-Râvi fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî I-II*, (Thk.: Abdulvehhâb Abdullatîf), Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad tsz., II/243.

⁸² Aşikkutlu, 78,109.

çoğu büyük tâbiîlerden olan kimseye ise küçük tâbiî denilmiştir.⁸³ Saîd b. el-Müseyyeb tâbiûn neslinin büyüklerindendir.

İbn Sa'd gibi bazı müellifler, mekân unsurunu da göz önünde bulundurarak, Medineli büyük tâbiîler, Medineli küçük tâbiîler, Medineli hanım tâbiîler gibi bir sınıflandırma yapmış, bunları da aşere-i mübeşşereyi görenlerden başlayarak kendi içersinde büyüktan küçüğe doğru sıralamışlardır. Bu sınıflandırmayı on beşe kadar çıkaran müellifler olmuştur.⁸⁴ Mesela Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında doğup, temyiz yaşına erişemeyenler, sahâbeden ilk hicret edenleri görenler, fıkıh ve fetva hususunda önde olanlar, sahâbenin de kendisinden rivayette bulunduğu tâbiîler gibi bir takım sınıflandırmalar yapılmıştır.⁸⁵

Müstakil olarak sahâbe biyografilerini ele alan kitapların çokluğuna karşı tâbiûna özgü biyografik eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Tâbiûndan olan alimlerin biyografileri çoğunlukla genel tabakât kitaplarında işlenmiştir.⁸⁶ Aynı şekilde tâbiûnun faziletine dair yazılan kitaplar da birkaç taneyi geçmemektedir.⁸⁷ Alimler sahâbenin en faziletlisini belirlemeye çalıştıkları gibi tâbiûn neslinin de en hayırlısının kim olduğunu belirlemeye çalışmışlar ve bu konuda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Her bölgenin kendi alimini en faziletli saymasına karşın muhaddislerin çoğuna göre en faziletli tâbiî Saîd b. el-Müseyyeb'dir.⁸⁸ Ahmed b. Hanbel ve pek çok muhaddisin görüşü de bu yöndedir.⁸⁹ Kûfeliler Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "*Tâbiûnun en hayırlısı Üveys el-Karanî'dir.*"⁹⁰ hadisini delil getirerek en faziletli tabînin Üveys el-Karanî olduğunu söylemişler fakat Bulkînî bunun zühd ve takva yönünden olduğunu, ilim, fıkıh ve haber yönünden ise Saîd b. el-Müseyyeb'in en faziletli olduğunu söyleyerek⁹¹ çözüm üretmeye çalışmıştır. Zaten Üveys el-Karanî muhadram olması cihetiyle de diğer tabûndan ayrılmaktadır. Iraklılar İbrahim en-Nehaî'yi, Basralılar Hasan el-Basrî'yi,

⁸³ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz., I/310.

⁸⁴ Hâkim en-Neysâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs* (2. Baskı), (Thk.: Seyyid Muazzam Hüseyin), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1977, 86.

⁸⁵ Şehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, III/154-155; Eren, 390.

⁸⁶ Eren, 395.

⁸⁷ Eren, 396.

⁸⁸ Nûruddîn İtr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmu'l-Hadîs*, (3. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, 149 .

⁸⁹ Şehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, III/157

⁹⁰ Heysemî, Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid I-X*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1412, IX/750; Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II/241.

⁹¹ Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II/241.

Mekkeliler Atâ' b. Ebî Rabâh'ı en faziletli olarak kabul etmişlerdir.⁹² Fukahâ-yı seb'â ilim açısından tabiûn içerisinde en üstün kimseler olarak görülmüş ve bu yedi kişinin de en bilgini Saîd b. el-Müseyyeb kabul edilmiştir.

⁹² Suyûtî, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, II/241.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAİD B. EL-MÜSEYYEB'İN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Künyesi, Nesebi ve Doğumu

Künyesi “Ebû Muhammed” olan⁹³ Saîd b. el-Müseyyeb'in tam ismi ve nesebi, Saîd b. el-Müseyyeb⁹⁴ b. Hazn b. Ebî Vehb b. Amr b. Âiz b. İmrân b. Mahzûm b. Yakaza⁹⁵ b. Mürre b. Ka'b b. Lüey⁹⁶ b. Ğâlib⁹⁷ b. Fihri b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Ma'd b. Adnân'dır.⁹⁸ Mekke'de iskân eden Kureyş kabilesinin Benî Mahzûm kolundan olup soyu sekizinci göbekte yani Mürre b. Ka'b'da Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birleşmektedir.⁹⁹ Ayrıca Hz. Peygamber'in

⁹³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr I-IX*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65), III/510.

⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî üç tane Saîd b. el-Müseyyeb adlı zatın varlığından bahsetmiştir. Bunlardan birincisi araştırmamıza konu olan zattır. İkincisi Saîd b. el-Müseyyeb el-Belevî, üçüncüsü ise Saîd b. el-Müseyyeb eş-Şîrâzî'dir. Saîd b. el-Müseyyeb el-Belevî'den tarihçi Ebû Saîd b. Yûnus el-Mısırî tarihe dair kitabında söz etmiş ve rivayetine yer vermiştir. Saîd b. el-Müseyyeb eş-Şîrâzî ise Hatîb el-Bağdâdî'nin rivayet ettiği bir hadisin senesinde yer almıştır. Bu zatlardan ikisi de meşhur değildir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik I-II* (1. Baskı), (Thk.: Mehmet Sadık Aydın el-Hâmidî), Dâru'l-Kâdirî, Beyrut 1997, I/1065-1067.

⁹⁵ İbn Sa'd, V/119; Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Tabakât* (2. Baskı), (Thk.: Ekrem Ziya el-Umerî), Dâru Tîbe, Riyad 1982, 244; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 437; İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl I-IX*, (1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1952, IV/59; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât I-IX*, (Thk.: Seyyid Şerefüddîn Ahmed), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1975, IV/273; Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti's-Sikâ ve's-Sedâd I-II*, (Thk.: Abdullah el-Leysi), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, I/292; Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif I-IV*, (Thk.: Muvaffak b. Abdillâh), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm tsz., II/121; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, I/1065; Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh I-III*, (Thk.: Ebû Lübâbe Hüseyin), Dâru'l-Livâ, Riyad 1986, III/1081; İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-Â'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân I-VII*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru Sâdir, Beyrut 1994, II/375; Mizzî, Ebu'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'i'r-Ricâl I-XXXV* (1. Baskı), (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1980, XI/66; Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri'l-A'lâm I-XV* (1. Baskı), (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003, II/1103; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I-XXV*, IV/217; İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb I-XIV* (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984, IV/74; Şehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medîneti's-Şerife I-II* (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, I/272; Vehbe Zuhaylî, *Saîd b. el-Müseyyib -Seyyidü't-Tâbi'in-*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1996, 13.

⁹⁶ İbn Mencüveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Ricâlu Sahîhi Müslim I-II*, (Thk.: Abdullah el-Leysi), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407, I/237.

⁹⁷ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ*, (Thk.: Mustafâ Abdulkadir Atâ), el-Mektebetü's-Şâmile (3.65), 307.

⁹⁸ İbn Hişâm, I/14-15; Hâşim Cemîl Abdullâh, *Fıkhü'l-İmâm Saîd b. el-Müseyyeb I-IV* (1. Baskı), Şirketü'r-Reyyân, Beyrut 2016, I/19.

⁹⁹ İbn Sa'd, I/40.

babaannesi Fâtıma da Amr b. Âiz'in kızıdır¹⁰⁰, dolayısıyla nesebi burada da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nesebiyle birleşmektedir.

Saîd b. el-Müseyyeb, el-Medenî, el-Kureşî, el-Mahzûmî nisbeleriyle anılır. Kureşî denilmesinin sebebi Kureyş kabilesine mensup olmasıdır. İslamdan önce de Araplar kabileler halinde yaşıyorlardı.¹⁰¹ Kureyş kabilesi Hicaz bölgesinde bedevi kabilelerin aksine yerleşik biçimde yaşamaktaydı.¹⁰² Kureyş kabilesi ensâb alimlerinin çoğunluğuna göre Hz. İsmail'in (a.s.) torunlarından Fihri b. Mâlik'e dayandırılmaktadır.¹⁰³ Daha önce Hicaz'ın muhtelif yerlerinde dağınık bir şekilde göçebe olarak yaşayan Fihri'nin torunlarını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dördüncü dedesi Kusay, bir araya getirmiş ve Mekke'ye yerleştirmiştir.¹⁰⁴

Saîd b. el-Müseyyeb'in Mahzûmî nisbesiyle anılmasının sebebi ise Kureyş kabilesinin kollarından biri olan Benî Mahzûm'a mensup olmasıdır. Araplarda kabileler de kendi içlerinde batınlara ayrılmaktadır. Kureyş de kendi içerisinde pek çok batına ayrılmaktadır ve Mahzumogulları bunlardan birisidir. Bu sülaleye mensup pek çok sahâbî vardır.¹⁰⁵

Saîd b. el-Müseyyeb, Medine-i Münevvere'de doğup büyüdüğü için de Medenî nisbesiyle anılmıştır. Medine-i Münevvere dışında Buhara, Semerkand, Merv, Neysâbur, İsfahân gibi pek çok şehir de Medine ismiyle adlandırılmıştır.¹⁰⁶ Ancak cins isim olarak kullanılan Medine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı Medine-i Münevvere'ye alem olmuştur. Marife olarak kullanıldığında sadece bu şehir kastedilir. Kişiler nisbelendirilirken Medine-i Münevvere ile diğerleri arasında bir fark olsun diye Medine-i Münevvere'ye nisbet edilen kişi el-Medenî, diğerlerine nisbet edilenler ise el-Medînî olarak nisbelendirilmişlerdir.¹⁰⁷

¹⁰⁰ Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab, *Nesebu Kureyş I-XIII*, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz., I/17.

¹⁰¹ Mehmet Fatih Duman, *Kureyş Kabilesi- İslam Öncesi Etnik, Siyasi ve Ekonomik Yapı* (1. Baskı), Şırnak Üniversitesi Yayınları, Mardin 2017, 48.

¹⁰² Duman, 385.

¹⁰³ Duman, 111-120.

¹⁰⁴ İbn Hişâm, I/142-144; Duman, 57/58.

¹⁰⁵ Abdullâh, I/20.

¹⁰⁶ Katî'i, Abdülmü'min b. Abdilhâk b. Şemâil, *Merâsidü'l-İttıla' ala Esmâi'l-Emkine ve'l-Bika' I-III* (1. Baskı), Dâru'l-Cil, Beyrut 1412, III/1246.

¹⁰⁷ Semhûdî, Nûreddîn Âlî b. Abdillâh, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa I-V*, (Thk.: Kâsım Samerrâi), Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâm, Mekke 2001, I/85.

Ayrıca Amr b. Âiz'in soyundan gelenler Âizî olarak anıldıkları için Saîd b. el-Müseyyeb Âizî olarak da nisbelendirilmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb bazı kaynaklarda Ebû Muhammed'in yanı sıra Ebû Abdillâh, Ebû Abdilmelik olarak künyelenmişse¹⁰⁸ de alimlerin çoğunun zikrettiği ve tercihe şayan olan künyesi Ebû Muhammed'dir

Saîd b. el-Müseyyeb Medine'de doğmuştur. Doğum tarihi hakkında ise ihtilaf vardır. Onun hicrî 15, 17, 19 veya 21 tarihinde doğduğu söylenmiştir.¹⁰⁹ Bu tarihlerin hepsi Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır. Çünkü müelliflerin birçoğu rakam vermemişler, Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yılında,¹¹⁰ dördüncü yılında¹¹¹ veya hilafetinin bitmesine iki veya dört yıl kala¹¹² gibi ifadeler kullanmışlardır. Alimlerin çoğu Saîd b. el-Müseyyeb'in doğum tarihini Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yılı olarak kabul etmiş, diğer tarihleri temriz sigasıyla söylemişlerdir. Nitekim tercihe şayan olan görüş de budur. Alimlerin çoğunun bu görüşte olmalarındaki en büyük sebep Yahya b. Saîd'den rivayet edilen Saîd b. el-Müseyyeb'in; "*Ömer b. Hattâb'ın hilafetinin ikinci yılında doğdum.*"¹¹³ sözüdür. İbn Hacer bu rivayetin sahih bir senedle bize ulaştığını söylemiştir.¹¹⁴ İbn Sa'd *Tabakât*'ında Muhammed b. Ömer 'in "*İnsanlar Saîd b. el-Müseyyeb'in doğum tarihinin Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yılında olduğu hususunda görüş birliği etmiştir.*" dediğini rivayet etmiştir.¹¹⁵ Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in "*Ömer b. Hattâb'ın minberden Nu'mân b. Mukarrin'in vefat haberini*

¹⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem I/XIX* (2. Baskı), (Thk.: Muhammed Atâ, Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, VI/319; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *İs'âfu'l-Mübettâ bi Ricâli'l-Muvatta'*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1969, 12.

¹⁰⁹ Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn, *Tarhu't-Tesrib fî Şerhi't-Takrib I-VIII*; (Thk.: Ahmed b. Abdurrahîm Ebû Zûr'a), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut tsz., I/54.

¹¹⁰ İbn Sa'd, V/119; Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, 308; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/217.

¹¹¹ İbn Sa'd, V/119; Safedî, Selâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât I-XXIX*, (Thk.: Ahmed Arnaûd, Mustafa Türkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 2000, XV/163; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-Latife fî Târîhi'l-Medîneti's-Şerife*, I/272; Sehâvî çoğunluğun aksine Hz. Ömer'in hilafetinin dördüncü yılında doğduğunu söylemiş, ikinci yılında doğduğu görüşünü ise temriz sigasıyla dile getirmiştir.

¹¹² İbn Sa'd, V/119.

¹¹³ İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ, *Târîhü İbn Maîn -Rivâyetü'd-Dûri- I-IV* (1. Baskı), (Thk.: Ahmed Muhammed Nürseyf), Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke 1979, III/191; İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-İlâ ve Ma'rîfeti'r-Ricâl I-III* (1. Baskı), (Thk.: Vasiyullah b. Muhammed Abbâs), el-Mektebetü'l-İslâmiye, Beyrut 1988, I/149; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd I-XXIV*, (Thk.: Mustafâ b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Kübrâ), Müessesetü'l-Kurtuba, Mağrib 1387, VI/304; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniyye I-XIX* (1. Baskı), Dâru'l-Âsime, es-Suûdiyye 1419, XVI/526.

¹¹⁴ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/76.

¹¹⁵ İbn Sa'd, V/119.

verdiğini hatırlıyorum.”¹¹⁶ sözü de bu tarihi destekler mahiyettedir. Temyiz yaşına ulaşmamış bir çocuğun böyle bir olayı hatırlaması pek mümkün değildir. Hz. Ömer’in 13 yılında halife olduğunu göz önünde bulundurursak Saîd b. el-Müseyyeb’in doğum tarihi hicrî 15, miladî 636 senesine denk gelmektedir.

1.1.2. Ailesi

Saîd b. el-Müseyyeb’in babası el-Müseyyeb b. Hazn’dır (r.a.) ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sabîlerindendir.¹¹⁷ Saîd’in babasının isminin Müseyyeb mi yoksa Müseyyib mi olduğu hususunda ihtilaf vardır. Alî b. el-Medînî Iraklıların fetha ile yani *Müseyyeb*, Medinelilerin ise kesra ile yani *Müseyyib* olarak okuduklarını söylemiştir. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb’in, babasının isminin Müseyyeb olarak telaffuz edilmesinden hoşlanmadığı rivayet edilmiştir.¹¹⁸ Çünkü Müseyyeb ismi terk edilmiş anlamına gelmektedir. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb’in şöyle dediği de rivayet edilmiştir: “*Babama terkedilmiş diyeni Allah terk etsin.*”¹¹⁹ Medineliler bu söz ile amel ederek Müseyyib olarak okumuşlardır. Meşhur olan ise yâ harfinin fetha ile okunması yani Müseyyeb’dır.¹²⁰

el-Müseyyeb (r.a.) sanılanın aksine Mekke’nin fethinde¹²¹ değil, daha önce Müslüman olmuştur. O, ilk muhacirlerden olup ve Bey’atü’r-Rıdvân’a katılmıştır.¹²² Mus’ab ez-Zübeyrî gibi bazı müellifler el-Müseyyeb’in babası Hazn b. Ebî Vehb ile beraber Mekke’nin fethinde Müslüman olduğunu söylemişlerdir.¹²³ Ancak İbn Hacer ve diğer sahâbî biyografisi telif eden alimler bu bilginin yanlış olduğunu dile getirmişlerdir.¹²⁴ Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb Sahîhayn’da da yer alan bir rivayette babasının Bey’atu’r-Rıdvân’a katıldığını bizzat söylemiştir.¹²⁵

¹¹⁶ Buhârî, et-Târîhu’l-Kebîr, III/511.

¹¹⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe I-VIII* (1. Baskı), (Thk.: Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru’l-Cil, Beyrut 1412, VI/121.

¹¹⁸ İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tabsîru’l-Müntebih bi Tahrîri’l-Müştebih I-IV*, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut tsz., IV/1287; Zuhaylî, 13; Abdullah, I/21-23.

¹¹⁹ İbn Hallikân, II/375.

¹²⁰ Nevevî, I/626; Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî XXXVI*, el-Mektebetü’s-Sâmîle (3.45), XIII/47; Haşim Cemil, Abdullah, I/22.

¹²¹ Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ*, I/307; Muhammed Ebû Zehv, *Hadis ve Hadisçiler* (2. Baskı), (Çev: Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul 2016, 219; Yaşar Kandemir, “Saîd b. Müseyyeb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2008, XXXV/563.

¹²² Hâkim en-Neysâbü’rî, 67.

¹²³ Nevevî, *Tehzîbü’l-Esmâ*, I/307; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, VI/121.

¹²⁴ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi’s-Sahâbe*, VI/121,

¹²⁵ Buhârî, Meğâzî: 33.

el-Müseyyeb b. Hazn (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s), Hz. Ömer (r.a.) ve babasından rivayette bulunmuş,¹²⁶ oğlu Saîd b. el-Müseyyeb'den başka kimse de ondan rivayet etmemiştir.¹²⁷ Rivayetleri Sahîhayn'da, Sünen-i Ebû Dâvûd ve Sünen-i Nesâî'de tahrîc edilmiştir.¹²⁸ Hicrî 27 yılında yapılan Afrika gazvesine katılmış, Şam fetihlerinde şehit olmuştur. İbn Hacer vefat yılının kaç olduğunu bulamadığını söylemiştir.¹²⁹ Babası da Saîd b. el-Müseyyeb gibi geçimini ticaretle sağlamıştır.¹³⁰

Saîd b. el-Müseyyeb'in dedesi Hazn b. Ebî Vehb'dir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîlerinden olan Hazn'ın (r.a.) ne zaman Müslüman olduğunda ihtilaf vardır. Genel kanaate göre Mekke'nin fethinde Müslüman olmuştur. Bazıları ise fetihten önce Müslüman olup, muhacirlerden olduğunu söylemiştir.¹³¹ Hz. Ebubekir (r.a.) döneminde Yemâme Savaşına katılmış ve şehit olmuştur. Aynı şekilde oğulları Abdurrahmân ve Hakîm de Yemâme de şehit olmuşlardır. Saîd b. el-Müseyyeb'in Sâib ve Ebû Ma'bed adlı iki amcası daha vardır. Bunlar babalarıyla beraber Müslüman olmuş ve hepsi de sahâbîdir. Saîd b. el-Müseyyeb'in Hakîm isimli amcası hariç diğerleri el-Müseyyeb'in anne bir kardeşidir.¹³²

Buhârî Sahîh'inde "Hazn'ın İsmi" şeklinde bir bab başlığı açmış ve altında şu hadisi tahrîc etmiştir: "*Zührî İbnü'l-Müseyyeb'den o da babasından: el-Müseyyeb'in babası Hazn, Hz. Peygamber'e geldiği zaman Hz. Peygamber "İsmi nedir?" diye sormuş, o da "Hazn" demiştir. Hz. Peygamber: "Sen Sehl'sin" demiş, Hazn da: "Babamın bana verdiği ismi değiştiremem." demiştir. Said b. el-Müseyyeb: "Hala bu katılık ve sertlik (veya hüzn) bizde devam etmektedir." demiştir.*"¹³³ Buhârî bu hadisi mükerrer olarak başka bablarda da tahrîc etmiştir.¹³⁴

¹²⁶ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men lehû Rivâye fî'l-Kütübî's-Sitte I-II*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.45), I/320.

¹²⁷ Hâkim en-Neysâbü'rî, 67; Aynî, XIII/47; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmu'l-Hadîs*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.45), 28.

¹²⁸ Haşim Cemil, Abdullah, 1/23.

¹²⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, VI/121.

¹³⁰ İbn Kuteybe, 437; Aynî, XIII/47.

¹³¹ Aynî, XIII/47.

¹³² Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, X/345; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, II/61,113, III/119, IV/296, VII/376.

¹³³ Buhârî, Edeb: 107.

¹³⁴ Bkz. Buhârî, Edeb: 108.

Hazn'ın babası Ebû Vehb Mekke eşrafından olup Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hakem olarak iştirak ettiği Kabe'nin yapımı sırasında Hacerü'l-Esved'i yerine koyan¹³⁵ ve orada Kabe'ye yapılacak yardımların faiz, haksız kazanç, zorbalıkla elde edilmiş mallardan olmaması gerektiğini vurgulayan hutbeyi îrâd eden kimsedir.¹³⁶ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in babaannesi Fâtıma da Ebû Vehb'in kız kardeşidir. Yukarıda geçtiği üzere Saîd b. el-Müseyyeb'in soyu bu cihetle de Hz. Peygamber'in soyuyla birleşmektedir.

Saîd b. el-Müseyyeb'in annesi Ümmü Saîd Nesîbe binti Osmân b. Hakîm b. Ümeyye'dir. Benî Süleym Kabilesine mensuptur.¹³⁷ Hanım sahâbilerdendir.¹³⁸ Saîd b. el-Müseyyeb'in anne tarafından büyük dedesi Hakîm, Araplar arasında emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i anil-münker yapmakla tanınmıştır¹³⁹

Saîd b. el-Müseyyeb'in Sâib, Ebubekir, Muhammed, Ömer ve Abdurrahmân¹⁴⁰ adında kardeşleri vardır.¹⁴¹ Ayrıca kaynaklarda Dâvûd b. Cübeyr adında anne bir kardeşi olduğu da rivayet edilmektedir.¹⁴²

Saîd b. el-Müseyyeb'in eşi en çok hadis rivayet eden sahâbî Ebû Hureyre'nin kızıdır.¹⁴³ Kaynaklarda eşinin ismi ve biyografisine dair fazla bilgi bulunmamaktadır. Saîd b. el-Müseyyeb ayrıca Ümmü Habîb binti Ebî Kerîm b. Amir ile de evlenmiştir.¹⁴⁴

Saîd b. el-Müseyyeb'in Muhammed, İlyâs, Saîd, Fâhite, Ümmü Osmân, Ümmü Amr ve Meryem adında çocukları vardır. Meryem dışındaki çocuklarının annesi Ümmü Habîb binti Ebî Kerîm'dir. Meryem'in annesi ise Ümmü Veleddir.¹⁴⁵ Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ebû Hureyre'nin kızı olan hanımından çocuğu olduğuna dair bir kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca yukarıda değinildiği üzere

¹³⁵ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb I-II*, el-Mektebetü's-Şâmîle, (3.65), I/119.

¹³⁶ Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, X/345.

¹³⁷ İbn Sa'd, V/119.

¹³⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, VII/220.

¹³⁹ İbn Kuteybe, I/437; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IV/217.

¹⁴⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, VII/220.

¹⁴¹ Zübeyrî, *Nesebu Kureys*, X/345; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmmed b. Saîd, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab I-II* (3. Baskı), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I/141.

¹⁴² Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fî Târîhi'l-Medîneti's-Şerîfe*, I/218.

¹⁴³ Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ*, I/307; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* IV/217; Aynî, XXXVI/143.

¹⁴⁴ İbn Sa'd, V/119.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, V/119.

kendisine Ebû Abdillâh ve Ebû Abdilmelik olarak künye verildiğinden yola çıkarak Saîd b. el-Müseyyeb'in Abdullah ve Abdilmelik isimli çocukları olduğu da söylenebilir.

Saîd b. el-Müseyyeb'in çocukları arasında en çok tanınanı Muhammed'dir. İbn Hacer onu sahâbeden herhangi biriyle görüştüğü belli olmayan ve az sayıda hadis rivayet eden kimseler arasında zikretmiş ve makbul olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶ İbn Hibbân ise onun için *sika* demiştir.¹⁴⁷ Muhammed, neseb ilmini en iyi bilen kişilerden biridir.¹⁴⁸ O babasından hadis rivayet etmiş, ondan da Ubeydullah b. Ömer b. Umerî, Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Muhammed b. İshâk, ayrıca kendi oğulları Talha ve İmrân hadis rivayet etmiştir.¹⁴⁹

1.1.3. Geçimi ve Dış Görünüşü

Saîd b. el-Müseyyeb geçimini babası gibi zeytinyağı ticaretiyle sağlamıştır.¹⁵⁰ Zeytinyağının yanı sıra başka eşyaların da ticaretini yapmıştır. İbn Sa'd, Saîd b. el-Müseyyeb'in şöyle dediğini aktarmıştır: “*Bana içinde yemin olmayan elbise ticaretinden daha sevimli hiçbir ticaret yoktur.*”¹⁵¹ Ayrıca İbnü'l-Cevzî de onun zeytinyağı dışında başka şeylerin ticaretini de yaptığını belirtmiştir.¹⁵² Saîd b. el-Müseyyeb, yöneticilerden hediye ve bağış kabul etmemiştir. Onun ticaret malları ve dört yüz dinarı olduğu rivayet edilmiştir.¹⁵³

Saîd b. el-Müseyyeb, kendi sırtında koyun derilerini taşımış,¹⁵⁴ kendini mescide hapsetmemiş sürekli çarşıya gidip gelmek suretiyle¹⁵⁵ dünyadan elini ayağını çekmemiştir. O ticaret yapıp para kazanmanın hükümdar ve güçlü kimselere muhtaç

¹⁴⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, (Thk.: Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşid, Suriye 1986, I/480.

¹⁴⁷ İbn Hibbân, VII/421.

¹⁴⁸ İbn Hazm, I/5.

¹⁴⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-Kebîr*, I/92; İbn Hibbân, VII/421; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX/167.

¹⁵⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV/274; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Saydü'l-Hâtur*, (1. Baskı), (Thk.: Hasan el-Müsâhi Süveydân), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2004, 176; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *Keşfü'l-Müşkil min Hadisi's-Sahîhayn I-IV*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997, I/772; Suyûtî, Celâlüddîn Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Mâ Ravâhu'l-Esâtîn fî Ademi Mecî's-Selâtin*, (Thk.: Mecdî Fethî es-Seyyid), Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, Mısır 1991, 58.

¹⁵¹ İbn Sa'd, V/134.

¹⁵² İbnü'l-Cevzî, 176.

¹⁵³ İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma'rifetü's-Sikât I-II*, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985, I/405; İbn Kesîr, IX/118; İbn Mulakkin, Ebû Hafs Sırâcüddîn Ömer b. Alî, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmîi's-Sahîh I-XXXVI*, (1. Baskı), Dâru'n-Nevâdir, Dimeşk 2008, II/620; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fî Târihi'l-Medîneti's-Şerife*, I/272; Muhammed Acâc el-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2009, 314.

¹⁵⁴ İbn Kesîr, IX/119.

¹⁵⁵ İbn Sa'd, V/131.

olmamaya vesile olduğunu söylemiştir.¹⁵⁶ İnsanlara da böyle yapmalarını tembihlemiştir. Nitekim onun şöyle dediği rivayet edilmektedir: *“Helal yoldan para kazanmayı, biriktirmeyi istemeyen kişide hayır yoktur. Çünkü kişi kazandığı mal ile hakkını arar ve insanlara muhtaç olmaz.”* Yine şöyle dediği nakledilmiştir: *“Para kazanmayan kimsede hayır yoktur. O para ile kişi dinini ifa eder, namusunu ve izzetini korur.”*¹⁵⁷ Vefat ettiğinde geriye dört yüz dinar¹⁵⁸ bırakmış ve şöyle demiştir: *“Vallahi bunu sadece dinimi, şerefimi korumak ve insanlara ihtiyaç duymamak için ayırdım.”*¹⁵⁹

Saîd b. el-Müseyyeb çalışarak, bileğinin hakkıyla para kazanmış ve hak etmediği kazancı reddetmiştir. Bu yüzden dirhemın üçte biri kadar alacaklı olduğu bir genç ile tartışmış, çocuğun amcasının oğlu davasından vazgeçmesi için dört bin dirhem getirmişse de o bunu kabul etmemiştir.¹⁶⁰ Bu şekilde davranarak dirhemın üçte biri kadar olsa bile kendi hakkını aramış ve bir nevi susturma payı mahiyetindeki hak etmediği parayı da almayarak örnek bir tavır sergilemiştir. Aynı şekilde kendisi için Beytü’l-Mâl’den bir miktar para tahsis edilmiş fakat o buna tenezzül etmemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb’in biriken maaşı otuz bin dirhemi geçince bu parayı alması için çağrılmış ancak o bunu reddederek şu cevabı vermiştir: *“Benim ölünceye kadar bu paraya da Mervanoğullarına da ihtiyacım yok. Benimle onlar arasındaki hükmü Allah verecektir.”*¹⁶¹

Saîd b. el-Müseyyeb’in uzun boylu, iri yapılı biri olduğu rivayet edilmiştir.¹⁶² Onun sakalının uzun, bıyıklarının kısa, bir gözünün ise problemlili olduğu söylenmiştir. Bu yüzden de Saîd b. el-Müseyyeb’e “A’ver/ tek gözü kör” denilmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb, hayatının her alanında olduğu gibi kılık, kıyafet ve dış görünüşünde de sünnete ittiba etmiştir. *“Sakallarınızı uzatın ve bıyıklarınızı kısa tutun.”*¹⁶³ hadisinin

¹⁵⁶ Suyûtî, *Mâ Ravâhu ’l-Esâtîn fî Ademi Mecî’s-Selâtîn*, 58.

¹⁵⁷ Ebû Nu’aym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ* I-X (4. Baskı), Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1405, II/173.

¹⁵⁸ Ebû Nu’aym bu konudaki farklı rivayetlere yer vermiş, bu rivayetlerin bazısında iki bin, üç bin veya iki yüz dînâr olarak zikretmiştir. Burada önemli olan miktar değil sıkıntılı dönemler veya işlerinin iyi gitmemesi durumunda geçimini temin etmesini sağlayacak kadar parasının bir kenarda bulunduğuudur. Bkz. Ebû Nu’aym, II/173.

¹⁵⁹ İbn Sa’d, V/119; İbnü’l-Cevzî, *Keşfü’l-Müşkil min Hadisi’s-Sahîhayn*, I/772; İbn Kudâme, Ahmed b. Abdirrahmân el-Makdisî, *Muhtasaru Minhâci’l-Kâsîdîn*, Mektebetü Dâri’l-Beyân, Dimeşk 1978, 329.

¹⁶⁰ Ebû Nu’aym, II/166.

¹⁶¹ İbn Sa’d, V/128; Ebû Nu’aym, 166.

¹⁶² Hasan Alî Muhammed Fethî, *Merâsîlu Saîd b. el-Müseyyeb*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü’Kurâ İslam Üniversitesi/Kur’ân ve Sünnet Bölümü, Mekke 1410, 17.

¹⁶³ Buhârî, Libâs: 63.

gereğince amel edip sakalını uzatmış bıyıklarını ise tamamen kesmemiş ancak kısa tutmuştur.¹⁶⁴ O Saçlarını uzatmış, fazla olmayacak kadar kâkül bırakmış ve bunları ortadan ayırmıştır. Saç ve sakalını boyadığı hususu ise ihtilaflıdır. Bazı rivayetlere göre sakalını sarıya boyamış bazısına göre ise saç ve sakalını boyamamıştır. Yine rivayetlerde saçının ve sakalının ağardığını gördüğünü söyleyenler olmuştur. Temizliğe de çok dikkat etmiş, tırnaklarını devamlı kısa tutmuş, her bevlettiğinde abdest almış ve her abdestinde de parmaklarını hilallemiştir.¹⁶⁵

Saîd b. el-Müseyyeb giyim kuşamına özen göstermiş, Allah'ın kendisine verdiği nimetleri, kaliteli ve güzel elbiseler giyinerek üzerinde göstermiştir. Ancak bunu yaparken de İslam'ın öngördüğü şekilde, sünnete uygun olarak giyinmiş, zühd ve takvasını korumuş, giyindiği kıyafetleri gösteriş ve kibir yapmak amacıyla giyinmemiştir. Nitekim Alî b. Zeyd b. Cüd'ân şöyle anlatmıştır: *“Bir gün Saîd b. el-Müseyyeb beni gördü ve üzerimde ipek karışımı yünden dokunmuş bir cübbe vardı. Bana dedi ki; “Gerçekten bu cübbe çok güzel. Kalbini düzelt, kalbin doğru olduğu müddetçe istediğini giyebilirsin.”*¹⁶⁶

İbn Sa'd Tabakât'ında Saîd b. el-Müseyyeb'in giyindiği kıyafetler hakkındaki rivayetlere genişçe yer vermiştir. Bunları özetleyecek olursak, Saîd b. el-Müseyyeb genellikle şalvar, onun üzerine baldırlarına gelecek kadar uzun, yenleri ise parmak uçlarını geçecek şekilde dikilmiş gömlek ve onun üzerine de rida giyinmiştir. Bazen de sadece rida ve şalvar giyinmiştir. Bunun yanı sıra izar, kapüşonlu uzun elbiseler (bornoz) ve taylesân giyindiği de olmuştur. Genelde doğu işi pahalı elbiseler giyinmiş, hatta onun hakkında *“Üzerinde kaç tane Herat işi gömlek gördüm, sayamam.”* denilmiştir. Giysilerinde ipek ve ipek yün karışımı kalın kumaş tercih etmiş, örtüsünün düğmelerinin kalın olduğu sorulduğunda da *“Böyleleri daha sağlam.”* cevabını vermiştir. Ayrıca beyaz dışında başka renk elbise giyinmediğini belirten rivayetlerin yanı sıra kırmızı ve mor elbise giydiğini söyleyen kimseler de olmuştur.¹⁶⁷ Rivayetlerin bütünü göz önüne aldığımızda beyaz rengi daha çok tercih ettiğini söyleyebiliriz.

¹⁶⁴ İbn Sa'd, V/133; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef I-VII* (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409, 5/225.

¹⁶⁵ İbn Sa'd, V/133.

¹⁶⁶ Ebû Nu'aym, II/173.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, V/133-140.

Saîd b. el-Müseyyeb başına sarık sarmış ve özel günlerde kullandığı ayrı sarıkları olmuştur. Onun siyah sarık sardığını, bayramlarda kıyafetine daha çok özen gösterdiğini belirten rivayetler mevcuttur. Aynı şekilde ince bir takke üzerine alemleri kırmızı olan beyaz bir sarık sarmıştır. Sarıklarının ucunu da bir karış arkaya doğru sarkıtmıştır. Ayaklarına mest ve nalın giyinmiştir.¹⁶⁸

1.1.4. İdarecilerle İlişkisi ve Yaşadığı Mihne

Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kurduğu İslam Devleti'nin kurumsallaştığı bir dönemde dünyaya gelmiş, Hz. Osman devrinde meydana gelen ve etkileri uzunca yıllar devam eden fitne dönemini yaşamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb, Emevî Devleti kurulana kadar geçen çalkantılı dönemi idrak etmiş ve Emevî iktidarının neredeyse yarısına kadar yaşamıştır.

Hz. Osman (r.a.) şehit edildiğinde yirmi yaşında olan Saîd b. el-Müseyyeb o sırada Medine-i Münevvere'de meydana gelen olayları müşahade etmiş, olayların iç yüzünü ve tarafları görmüş, yaşanan hadiselerle sebep olarak ileri sürülen görüşlerden haberdar olmuştur. Nitekim Zührî, Saîd b. el-Müseyyeb'e Hz. Osman'ın nasıl şehit edildiğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ashâbından halifeye destek vermeyenlerin durumunu sorduğunda o şöyle demiştir: *"Osmân mazlum olarak öldürüldü. Onu öldürenler zalimdir. Buna izin verenler de ma'zurdur (mazeretlidir)."*¹⁶⁹ Burada izin verenlerden kasıt o sırada Medine'de bulunan ve yaşanan hadiseye engel olamayan sahâbilerdir.

Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Osman dönemi ve sonrasında meydana gelen fitne olayları neticesinde meydana gelen siyasî ve dinî ayrılıklara karışmamış, ismi herhangi bir fırkayla anılmamıştır. Muhtemelen sessiz kalmayı tercih etmiştir. İbn Sa'd'ın rivayet ettiği şu olay buna delil olabilecek mahiyettedir: Saîd b. el-Müseyyeb bir gün bir askere: *"Komutanına söyle şurada bulunan cesede baksın."* demiş. Komutan bakınca adamın yüzünün zenciler gibi siyah bedeninin ise beyaz olduğunu görmüş, Saîd b. el-Müseyyeb'in yanına gelerek durumu ona sormuştur. Bunun üzerine komutana *"Böyle olmasının sebebi Talha, Zübeyr ve Ali'ye sövmesidir. Ben ona sövmemesini telkin ettim"*

¹⁶⁸ İbn S'ad, V/133-140.

¹⁶⁹ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî, *Târîhu'l-Medîne I-IV*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65), IV/1157; İbn Asâkir, XXXIX/415; İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *es-Savâiku'l-Muhrika I-II*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, I/341; Suyûtî, Ebu'l-Fadl Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Matba'atu's-Saâde, Mısır 1952, 140.

ama o beni dinlemedi. Ben de ona beddua ettim ve “Eğer sen haksız ve yalancıysan Allah senin yüzünü kara etsin.” dedim. Bu yüzden yüzünde çıban çıktı ve siyahlaştı.” demiştir.¹⁷⁰ Hz. Ali (r.a.) ve Hz. Muâviye’nin (r.a.) halife olmalarında bir beis görmemiş olsa gerek ki bu konuda herhangi bir rivayete rastlayamadık. Hatta bir rivayette “Muâviye’nin halifeliği sırasında...”¹⁷¹ ifadesini kullanmıştır. Bu da onun halifeliğini kabul ettiğine delil gösterilebilir.

Saîd b. el-Müseyyeb yöneticileri eleştirmekten hiçbir zaman çekinmemiştir. O yanlış gördüğü uygulamalara itiraz etmiş, haksız olduklarını düşündüğü yerde yöneticileri desteklememiştir. Mesela Hz. Muâviye’nin Ziyâd b. Ebîhi’yi babası Ebû Süfyân’ın nesebine katmasına ve onu kardeşi gibi göstermesine karşı çıkmıştır.¹⁷² Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) veda hutbesinde “Çocuk kimin yatağında doğmuşsa babası odur. Zina edene taş ve mahrumiyet vardır.” buyurmuştur.¹⁷³ Saîd b. el-Müseyyeb bu itirazını Emevîler’in iktidarının kuvvetli olduğu bir dönemde açıkça dile getirmekten çekinmemiş ve şöyle demiştir: “Allah falanca¹⁷⁴ kimseyi kahretsin. Çünkü Allah Resulü’nün verdiği hükmü ilk değiştiren kimse odur. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Çocuk kimin yatağında doğmuşsa babası odur”¹⁷⁵ rivayette isim kullanmasa bile anlaşılan o ki Saîd b. el-Müseyyeb burada Muâviye b. Ebî Süfyân’ı eleştirmektedir..

Saîd b. el-Müseyyeb’in Yezîd b. Muâviye dönemine kadar yönetim karşıtı bir tavır takınmamış olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü ona göre Yezîd’e kadar olan halifelerin hilafeti meşrudur. Bu halifelerden hiçbiri için selefi hayatta iken biat alınmamıştır. Yani önceden veliaht olarak ilan edilmemişlerdir.¹⁷⁶ Saîd b. el-Müseyyeb’e

¹⁷⁰ İbn Sa’d, V/136.

¹⁷¹ İbn Sa’d, V/122.

¹⁷² Hz. Muâviye Ziyâd b. Ebîhi’yi otoritesi ve iktidarı karşısında büyük bir tehdit olarak algıladığı için Hz. Ali’nin Ziyâd’a valilik verdiği ilk günden beri onu yanına çekmeye çalışmıştır. Ancak Ziyâd bunu Hz. Hasan da vefat ettikten sonra kabul etmiştir. O sırada nesebini tam olarak bilinmeyen Ziyâd kendisinin Hz. Muâviye’nin baba bir kardeşi olduğu söylentilerinden etkilenecek böyle bir talepte bulunmuştur. Hz. Muâviye de kabul bunu kabul ederek Ziyâd’ı babası Ebû Süfyân’ın oğlu olarak devlet kayıtlarına yazdırmıştır. Bunu kanıtlamak için Ebû Süfyân’ın Ziyâd’ın annesiyle münasebeti olduğuna dair şahitler getirilmiştir. O mecliste bulunan bazı sahâbiler duruma itiraz etmişse de sonuç değişmemiştir. İrfan Aycan, “Ziyâd b. Ebîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2013, XXXIV/480-482.

¹⁷³ Buhârî, Ferâiz: 17.

¹⁷⁴ Rivayette İbn Harmele Saîd b. el-Müseyyeb’in halifelerden hiç birine sövmediğini ancak bu sözü işittiğini söylemiştir. Ravi isim vermese de bu olayın failinin Muâviye b. Ebî Süfyân olduğu bilinmektedir.

¹⁷⁵ Ebû Nuaym, II/167.

¹⁷⁶ Hz. Ebubekir’in vefatı sırasında Hz. Ömer’i kendinden sonra halifelğe aday göstermesi veliahtlık sistemine örnek teşkil etmez. Çünkü bu bir tavsiye niteliğindedir. Hz. Ebubekir Müslümanların, Hz. Peygamber’den sonra düştükleri ayrılığa düşmelerini istememiştir. Hz. Ömer zaten bu işe ehil idi, Hz.

göre İslam ülkesinde eş zamanlı olarak birden fazla halife olmamalıdır ve halife hayattayken kendinden sonra halife olması için başkaları adına biat almamalıdır. Bu yüzden Yezîd ve sonrasındaki halifelere biat etmemiş, dolayısıyla ömrünün sonuna kadar işkencelere ve mihneye maruz kalmıştır.

Yezîd b. Muâviye'nin komutanı Müslim b. Ukbe Harre Savaşı'nın ardından Medinelilerden Yezîd'in kölesi olmaları kaydıyla biat almıştır. Alışılmışın aksine insanları halifenin mülkiyetine veren bu biat şekline Saîd b. el-Müseyyeb de dahil pek çok Medineli karşı çıkmıştır. Müslim b. Ukbe'nin yanına birkaç kişi getirilmiş ve onlara *"Yezîd b. Muâviye'ye köle olmak üzere biat edin o sizi ister azat eder isterse kölesi yapar."* deyince, onlar *"Ancak hür olarak biat ederiz."* demişler bunun üzerine boyunları vurulmuştur. Sıra Saîd b. el-Müseyyeb'e geldiğinde şöyle demiştir: *"Ne köle ne de hür olarak biat etmiyorum."* Müslim *"Vallahi bu delidir."* demiştir. Onu getiren iki görevli Saîd b. el-Müseyyeb'in boğazını sıkmış, öldüğünü zannederek bırakmışlardır. Saîd b. el-Müseyyeb uyandığında aynı şeyleri tekrarlayarak istenen biatı reddemiştir. Mervân b. Hakem ve Amr b. Osman gelerek onun deli olduğunu söylemişler, Müslim de onlara *"Ben zaten onun deli olduğunu anlamıştım."* diyerek Saîd b. el-Müseyyeb'i serbest bırakmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb yalan yere şahitlik ettikleri için Mervân ve Amr ile bir daha konuşmayacağını söylemiştir.¹⁷⁷ Bir rivayete göre ise Saîd b. el-Müseyyeb Müslim'in yanına getirilince açıkça biat etmiyorum dememiş ancak *"Ebubekir ve Ömer gibi halife olana biat ederim."* demiştir.¹⁷⁸

İbn Sa'd'ın kaydettiği rivayete göre Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan edince Medine'ye kendisine biat almak için Câbir b. el-Esved b. Avf ez-Zührî'yi görevlendirmiş, o da insanları toplayarak İbn Zübeyr için biat istemiştir. Saîd b. el-

Ebubekir aday göstermese bile kuvvetle muhtemel Müslümanlar onu seçeceklerdi. Ayrıca Hz. Ebubekir bunun için insanları zorlamamış, akrabalarından birini seçmemiş ve bunu son demlerinde yapmıştır. Hz. Ömer de kendinden sonra oğlunun halife seçilmesine karşı çıkmış, şûra üyelerini seçerken oğlu Abdullah'ı bu şûraya dahil etmemiştir. Hz. Ali'de *"Ben sizi Hz. Peygamber'in ashâbını bıraktığı gibi bırakıyorum."* diyerek Hz. Hasan'ın veliaht ilan edilmesine karşı çıkmıştır. Ayrıca Hz. Muâviye Siffin Savaşından sonra yapılan toplantıdan önce halifeliğini ilan etmemiş, Hz. Osman'ın kanını talep ettiği için Hz. Aliye biat etmemiştir. Sarıh bir şekilde halife olduğunu ilan edip biat almaya başladıktan kısa bir süre sonra da Hz. Ali şehit edilmiştir. Dolayısıyla bunlar Saîd b. el-Müseyyeb'in hilafet kriterlerine aykırı değildir.

¹⁷⁷ Abdullah, I/ 80.

¹⁷⁸ İbn Kesîr, VIII, s.114.

Müseyyeb, İslam beldelerinde iki halife olmayacağını belirterek biat etmemiş¹⁷⁹ ve şöyle demiştir: “*Hayır insanlar tek bir kişi hakkında icma etmedikleri sürece biat etmeyeceğim.*” Bunun üzerine Câbir ona altmış kırbaç vurdurmuş, bu durum Abdullah b. Zübeyr’in kulağına gidince Câbir’i azarlayan bir mektup yazarak “*Bize ne Saîd’den onu rahat bırak.*” demiştir.¹⁸⁰ İbn Kesîr’in rivayetine göre ise Abdullah b. Zübeyr, Abdurrahmân b. el-Eş’as’ı biat almak için Medine’ye göndermiş, Saîd b. el-Müseyyeb’e kırbaç vurunca onu görevinden azletmiş yerine Câbir b. el-Esved’i görevlendirmiştir.¹⁸¹

İbn Sa’d’ın da belirttiği gibi Saîd b. el-Müseyyeb’in İbn Zübeyr’e biat etmemesinin sebebi Müslümanların Mervân ve İbn Zübeyr’e biat konusunda ikiye ayrılması, bu bölünmenin de Müslümanlar arasında fitne ve savaşımlara neden olmasıdır. Böyle bir durumda Saîd b. el-Müseyyeb fitneye karışmamak, fitneye sebep olan her iki tarafa da yardım etmemek için biat etmekten kaçınmıştır. Çünkü Huzeyfe b. el-Yemân’dan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) fitne döneminde Müslümanlar arasında çokbaşlılık olursa bunların hepsinden uzak durmayı tavsiye etmiştir.¹⁸² Bir adam Saîd b. el-Müseyyeb’e “*Sana göre Emevîler mi daha iyi yoksa Abdullah b. Zübeyr mi?*” diye sormuş o da cevap olarak “*Ben hiçbirini sevmiyorum.*” demiştir.¹⁸³ Buradan anlaşıldığına göre Saîd b. el-Müseyyeb iki tarafı da desteklemeyip Hz. Peygamber’in (s.a.s.) tavsiyesine uymuştur.

Abdumelik b. Mervân halife olduğunda Medine valisi Hişâm b. İsmail’e bir mektup göndererek kendisinden sonra oğulları Velîd ve Süleymân için halktan biat almasını istemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb bunu duyunca şöyle demiştir: “*İşittiğim şu hadisten sonra İslam’da iki kişiye aynı anda biat etmem, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “İki biat etmek durumunda kaldığınızda, o iki kişiden sonra olanı devre dışı bırakın.”* Medine valisi Hişâm biat etmeyenleri zorla biat ettirmeye başlayınca Abdurrahmân b.

¹⁷⁹ Recep Bilgin Saîd b. el-Müseyyeb ile ilgili makalesinde Saîd b. el-Müseyyeb’in Abdullah b. Zübeyr’i dört hanımını boşadıktan sonra beşinciyle iddet beklemeden evlendiği için kabul etmediğini söylemiş ve kaynak olarak da İbn Sa’d’ın Tabakâtını göstermiştir. Bu konuyu araştırırken kaynaktaki ilgili rivayeti gördük. Abdullah b. Zübeyr değil de valisi caiz olmayan bu işi yapmış Saîd b. el-Müseyyeb valiye anlıştığını söylemiştir. Yoksa biat etmemesinin sebebi bu değildir. Makalenin yazarı tercümede hata etmiş olsa gerektir. Bkz. Recep Bilgin “Saîd b. el-Müseyyeb’in Hayatı, Kişiliği ve Hadis ilmindeki Yeri”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 2018, 549.

¹⁸⁰ İbn Sa’d, V, 173.

¹⁸¹ İbn Kesîr, VIII, s.293.

¹⁸² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, “*Sahîhu’l-Buhârî I-IX*”, Dâru Tavku’n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut 1422, IV, 199.

¹⁸³ İbn Sa’d, V/138.

Abdulkârî, Saîd b. el-Müseyyeb'in yanına gelerek *"Sana üç teklifte bulunacağım bunlardan istediğini seç."* demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb *"Nedir onlar?"* diye sormuş, Abdurrahmân *"Birincisi: Hişâm b. İsmâîl'in gözünün önünde oturuyorsun (ders yapıyorsun), başka bir yerde oturabilirsin."* deyince, *"Hişâm yüzünden kırk yıldır ders verdiğim yeri değiştiremem."* cevabını vermiştir. Abdurrahmân *"İkincisi: Umreye git bir zaman buralarda görünme."* deyince, Saîd b. el-Müseyyeb: *"Ben niyet etmediğim bir şey için eziyet çekip malımı harcayamam."* demiştir. Abdurrahmân *"Üçüncüsü: Velid'e ondan sonra da Süleyman'a biat etmendir."* deyince Saîd b. el-Müseyyeb: *"Allah gözünü kör ettiği gibi kalbini de kör etmişse ben ne yapayım?"*¹⁸⁴ diyerek bu tekliflerin hiçbirini kabul etmemiş ve yanlış gördüğü şey karşısında büyük bir cesaret örneği sergilemiştir.

Vali Hişâm b. İsmâîl Saîd b. el-Müseyyeb'i çağırmış –ki ikisi de Benî Mahzûm'dan olmaları sebebiyle amca çocukları sayılırlar- bunu duyan Medine eşrafı Hişâm'ın yanına gelerek *"Amcanın oğlu hakkında hüküm vermekte acele etme, onunla konuş ve ölümle korkut belki biat eder."* demişlerdir. Yine Medine eşrafı, Saîd b. el-Müseyyeb'in mevlası aynı zamanda askerlik görevi yapan birini çağırıp şöyle demişlerdir: *"Saîd b. el-Müseyyeb'e git ve onu ölümle korkut bir de ona de ki "Hakkında ölüm kararı çıktı." Bu şekilde belki diğer insanlar gibi biat eder."* demişlerdir. O da Saîd b. el-Müseyyeb'e gelmiş, onu mescitte namaz kılarken görünce şiddetli bir şekilde ağlamaya başlamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb namazını bitirdikten sonra o adama: *"Ne oldu? Niçin ağlıyorsun?"* diye sorunca, adam: *"Sana yapmak istedikleri şeyden ötürü ağlıyorum."* cevabını vermiştir. Saîd *"Bana ne yapmak istiyorlarmış?"* dediğinde adam: *"Abdumelik b. Mervân'dan Hişâm'a biat etmeyenleri öldürmesini emreden bir mektup geldi. Ben de seni abdest aldırıp temiz elbiseler giydirmek için geldim, katledilmek istemiyorsan biat et."* demiş, Saîd b. el-Müseyyeb de *"Annen ölmesin! Görmüyor musun namaz kılıyorum abdestli ve elbisem temiz olmadan nasıl namaz kılacağım? İstediklerini yapsınlar, çünkü ben İslam'da iki biat diye bir şey bilmiyorum ve iki kişiye de biat etmem."* demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb'in mevlası gelip olanları anlatınca Hişâm, Abdumelik'e bir mektup yazarak Saîd'in biat etmekten kaçındığını haber vermiştir. Abdumelik cevaben şöyle bir mektup yazmıştır: *"Saîd'den sana ne? Onun durumu bizi ilgilendirmiyor. Senin ondan açık bir şekilde biat almana*

¹⁸⁴ Abdullah, I/82-83.

gerek yok. Kendince biat etmeyip gizli kaldığı müddetçe sorun teşkil etmez. Lakin biat etmediğini açıklayıp insanlara bildirirse, onu biat etmeye çağır. Direnirse yüz kırbaça vur ve ona kıldan dokunmuş kısa bir don giydir. Onu bu vaziyette sokaklarda dolaştırarak insanlara teşhir et ki ondan sonra başkası buna cüret etmesin.” Mektup Hişâm’a ulaşınca Saîd b. el-Müseyyeb’i tekrar biata çağırılmış. Saîd b. el-Müseyyeb açık bir şekilde kabul etmeyince halifenin dediklerini yaparak onu sokaklarda gezdirmiştir.¹⁸⁵ Bir rivayete göre ise Hişâm onu kırbaçlamış, hapsedmiş, Abdülmelik b. Mervân’ın emrine binaen serbest bırakmıştır.¹⁸⁶ Bu olay hakkında birkaç farklı rivayet daha olmasına rağmen hepsinin muhtevası hemen hemen aynıdır. Bütün bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Saîd b. el-Müseyyeb halife hayattayken bir başkasına biat etmeyi ve aynı anda iki biatı caiz görmemiştir. İbn Kesîr rivayetinde bunu açıkça söylemiştir.¹⁸⁷

Görüldüğü gibi Saîd b. el-Müseyyeb, Yezîd ve sonrasındaki bütün halifelere karşı bir tavır sergilemiştir. Bunun karşılığı olarak da defalarca kırbaçlanmış, hapsedilmiş, halkın onun yanına gitmesi, onunla konuşması yasaklanmış ve tam bir mihne dönemi yaşamıştır. İlk halife olduğu yıllarda Medine’ye giden Abdülmelik mescide uğramış orada ders halkası bulunan bir ihtiyar görmüş, onu yanına çağırtmış lakin o bunu reddetmiştir. Bu olaya çok sinirlenen halifeyi yanındakiler “*O Medine’nin fakihi, Kureyş’in hocası ve babanın dostu Saîd b. el-Müseyyeb’dir. Senden önce hiçbir halife onun yanına gitmemiştir.*” diyerek onu teskin etmişler ve bir şey yapmasına mani olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda halife Abdülmelik b. Mervân’ın Mescid-i Nebevî’ye geldiğinde mescidi ziyaret edebilmesi için içerideki halk çıkarılmış lakin Saîd b. el-Müseyyeb çıkmamıştır. Asker onu halifeyi selamlaması için zorlamış ancak o yine de reddetmiştir. Abdülmelik b. Mervân onun yanına gelip hatırını sorduğunda ise yerinden kımıldamadan ona cevap vermiştir. Rivayete göre bir keresinde de Abdülmelik kaylûle yapmak istemiş, uyuyamayınca “*Hikayecilerimizden birini bana getirin.*” demiştir. Mescide giden asker Saîd b. el-Müseyyeb’i görmüş ve onu götürmek istemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb bunu reddetmiş, olay tekrar edince halife onun kim olduğunu anlamış ve rahat bırakmalarını söylemiştir.¹⁸⁸

¹⁸⁵ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülmecîd b. Müslim b. Kuteybe, *Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse I-II*, (Thk.: Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, Beyrut 1413, II/78.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, V/127.

¹⁸⁷ İbn Kesîr, IX/60.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, V/129-133; Kandemir, “Saîd b. Müseyyeb”, XXXV/563.

Abdûlmelik b. Mervân, Saîd b. el-Müseyyeb'in; güzelliği, takvası ve Allah'ın kitabını en iyi bilenlerden biri olması özelliğiyle öne çıkmış olan kızını oğlu Velid'e istemiş lakin Saîd b. el-Müseyyeb Emevîler'i ve onların devleti yönetme şeklini beğenmediği için bunu reddetmiş ve kızını, takvalı, fakir ve dul bir adam olan talebesi Kesîr b. Ebî Vedâ'a ile iki dirhem mihr vermesi karşılığında evlendirmiştir.¹⁸⁹

Saîd b. el-Müseyyeb'e, zulüm ve katılığıyla bilinen Haccâc hakkında *"Haccâc sana işkence etmiyor, diğerleri gibi senle uğraşıp seni tahrik etmiyor, adamlarını sana göndermiyor. Bunun sebebi nedir?"* diye sorulmuş o da *"Bir keresinde babası ile beraber namaza gelmişti. Rukû ve secdelerini eksik yaptığını görünce yerden bir avuç çakıl alıp ona attım."* demiştir. Bu rivayetten anlaşıldığına göre Haccâc yönetici olduğunda Saîd b. el-Müseyyeb'e baskı yapmamıştır. Haccâc'ın da konuyla ilgili *"Bu olaydan sonra namazlarımı tam ve güzel kılmaya başladım."* demiştir.¹⁹⁰

Saîd b. el-Müseyyeb'e Emevîler hakkında ne düşündüğü sorulunca *"Onlar hakkında ancak Rabbimin dediğini derim."* demiş ve *"Ey Rabbimiz! Bizlere ve iman cihetinden bizden önce iman etmiş olanları affet. Gönüllerimizde iman etmiş olanlara karşı kin tutturma."*¹⁹¹ ayetini okumuştur. Yine Emevîlere beddua etmesi istenince *"Allahım! Muhammed ümmetinin afiyeti için dinini aziz kıl, dostlarına yardım et, düşmanlarını rezil et!"* demiştir.¹⁹²

1.1.5. Vefatı

Saîd b. el-Müseyyeb son günlerinde hastalanmış ve yatağa düşmüştür. O bu halde iken bile ibadeti terk etmemiş namazlarını yatarak, başının önüne bir şey koymadan göğsüne ima ederek kılmış ve şöyle demiştir: *"Hasta olan oturmaya güç yetiremezse başının önüne bir şey koymadan ima ile namazını kılar."* Hastalığının son anlarında Nâfi b. Cübeyr b. Mut'im onun yanına girmiş, o esnada Saîd b. el-Müseyyeb ağrılarının şiddetinden baygınlık geçirmiştir. Nâfi, Saîd b. el-Müseyyeb'i kibleye çevirmelerini söylemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb uyandığında oradakilere kızmış ve *"Ben İslam üzere değil miyim ki böyle yaptınız. Ben kible üzerine olmasam yatağımı kibleye çevirmenizin*

¹⁸⁹ Abdülmün'im el-Hâşimî, *"Asru't-Tâbiîn"*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2015, 31.

¹⁹⁰ İbn Sa'd, V/129.

¹⁹¹ Haşr: 59/10.

¹⁹² İbn Sa'd, VII/134.

*bana bir faydası yoktur. Ben kible üzere doğdum, öyle yaşadım ve böyle de ölüp dirilirim inşallah.” demiştir.*¹⁹³

Vefat ettiğinde geride bir miktar para bırakmış ve “*Rabbim biliyorsun ben onlar dinimi ve izzetimi korumak için bırakıyorum.*” demiştir. Ailesine vefat ettiğinde defin için acele etmelerini, cenazeyi uğurlarken meşale yakmamalarını ve onu öven beyitler söylememelerini vasiyet etmiştir. Ayrıca kabrinin üzerine kubbe tarzı çadır kurmamalarını ve naşını kırmızı kadifelere sarmamalarını da vasiyet etmiştir. Zür’a b. Abdirrahmân, Saîd b. el-Müseyyeb’in öldüğü gün kendisine şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Ey Zür’a! Oğlum Muhammed’e söylemen için seni şahit tutuyorum, beni Rabbime taşıyacak dört kişi yeter fazla kimse çağırmasın. Cenazeme bende olmayan özellikleri bağırıp çağırarak anlatan kimseler de gelmesin.*”¹⁹⁴

Saîd b. el-Müseyyeb Medine’de vefat etmiş ve Bakî’ kabristanına defnedilmiştir. Doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihi hususunda da ihtilaf vardır. Hicrî 72, 84¹⁹⁵, 89¹⁹⁶, 91¹⁹⁷, 92¹⁹⁸, 93¹⁹⁹, 94²⁰⁰, 95²⁰¹, 100²⁰², 105²⁰³ senelerinde vefat ettiği rivayet edilmiştir. Ancak en sahih ve meşhur olan görüş *senetü’l-fukahâ* denilen ve birçok Medîneli fakihin vefat yılı olan h. 94 senesinde vefat ettiğidir. Nitekim Abdulkakîm b. Abdullah b. Ebî Ferve şöyle demiştir: “*94 senesinde Saîd b. el-Müseyyeb’in vefat ettiği güne şahit oldum ki aynı yılda pek çok fakih vefat ettiği için bu yıla fakihler yılı denmiştir.*”²⁰⁴

¹⁹³ İbn Sa’d, V/141-143.

¹⁹⁴ İbn Sa’d, V/141-143.

¹⁹⁵ Recep Bilgin Saîd b. el-Müseyyeb’e dair makalesinde bu tarihleri vermiş ancak kullandığı kaynaklara baktığımızda böyle bir şeye rastlayamadık. Bkz. Bilgin, 542.

¹⁹⁶ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkirâtü’l-Huffâz I-IV*, (Thk.: Zekerîyyâ Umeyr), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1998, I/45; Abdullah, I/129.

¹⁹⁷ Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî, *Tabakâtü’l-Fukahâ*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru’r-Râidî’l-Arabî, Beyrut 1970, 57; İbn Hallikân, II/375;

¹⁹⁸ Şîrâzî, 57; İbn Hallikân, II/375.

¹⁹⁹ Halife b. Hayyât, I/244; İbn Hallikân, II/375; Irâkî, *Tarhu’t-Tesrîb fî Şerhi’t-Takrîb*, I/99; Bâcî, III/1081

²⁰⁰ Halife b. Hayyât I/244; Bâcî, III/1081; İbn Hallikân, II/375; Safedî, XV/163; Zehebî, *el-Kâşif*, I/444; Irâkî, *Tarhu’t-Tesrîb fî Şerhi’t-Takrîb*, I/99.

²⁰¹ Şîrâzî, 57; İbn Hallikân, II/375.

²⁰² Abdullah, I/129.

²⁰³ Bâcî, III/1224; İbn Hallikân, II/375; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ* IV/215.

²⁰⁴ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV/245.

İbn Hacer Saîd b. el-Müseyyeb'in doksan yılından sonra seksen yaşını aşkın olarak vefat ettiğini söylemiştir.²⁰⁵ Zaten onun doksandandan önceki tarihlerde vefat etmiş olması pek mümkün görünmemektedir çünkü bir rivayette “*Seksen yaşına ulaştım kadınlardan daha çok korktuğum şey olmadı.*”²⁰⁶ demiştir. On beş yılında doğduğunu varsayarsak doksan yılından önce vefat etmesi mümkün değildir. Aynı şekilde yüz ve sonrasında vefat etmiş olma olasılığı da düşüktür. Çünkü birçok kaynakta h. 96 yılında ölen Velîd b. Abulmelik döneminde vefat ettiği rivayet edilmiştir.²⁰⁷ Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in hadislerin resmi tedvînini başlatan ve h. 101 yılında vefat eden Ömer b. Abdulaziz ile arası çok iyi olduğundan onun döneminde hayatta olsa tedvîn hususunda onunla ilgili de bir rivayet gelirdi.

1.2. KİŞİLİĞİ

1.2.1. Ahlâkî Kişiliği

1.2.1.1. Ahlâkı

Saîd b. el-Müseyyeb'in güzel ahlaklı, insanlarla iyi geçinen, mütevazı, hoşgörülü ve yardımsever biri olduğu rivayet edilmiştir. İbn Harme birgün bir sarhoşa denk gelmiş, onu evine götürürken yolda Saîd b. el-Müseyyeb'e rastlayınca “*Bir sarhoş bulsam ona had cezası vermesi için yöneticiye götürsem nasıl olur?*” demiş, Saîd b. el-Müseyyeb de “*Onu elbisenle örtmen mümkünse ört.*” demiştir. İbn Harmele eve dönünce adamın uyandığını görmüş ve “*Utanmıyor musun? Seni başkası bulsa had cezası yiyecektin bir de şehadeti kabul omayan bir ölü gibi olacaktın halk arasında.*” demiştir. Adam utanarak “*Vallahi bir daha yapmayacağım.*” demiş, sonra da halini düzeltmiştir.²⁰⁸

Gördüğü herkes ile musafaha eden Saîd b. el-Müseyyeb insanlarla tartışmamıştır. Onun hiç kimseye husumet beslemediği ve elbisesini isteyen herkese çıkarıp verdiği rivayet edilmiştir.²⁰⁹ Kendisine muhalefet eden kimseyle cedelleşmemiş, nefesine yapılan zulümlerden dolayı kimseye kin beslememiş ve asla saldırgan, kaba tavırlar sergilememiştir.²¹⁰ Aynı şekilde lakayıt davranışlardan ve fazlaca gülmekten

²⁰⁵ Bkz. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, I/241.

²⁰⁶ İbn Sa'd, V/135.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/74.

²⁰⁸ İbn Sa'd, V/137.

²⁰⁹ İbn Sa'd, V/134.

²¹⁰ İbn Ebî Hâtim, IV/60.

hoşlanmadığı rivayet edilmiştir.²¹¹ Kendisine ve topluma fayda vermeyen işlerle meşgul olmamış, konuşurken dikkatlice konuşup, boş konuşmalardan uzak durmuştur. Onun dünya malına karşı en zahid ve malayani konuşmaktan en çok çekinen kimse olduğu rivayet edilmiştir.²¹²

Medine’de bulunan ve dışarıdan gelen herkesin kendisini ilim ve takva açısından övmesine rağmen o tevazu gösterip soru soran bazı kimseleri diğer meclislere yönlendirmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb kendine soru soran birine *“Süleymân b. Yesâr’a git çünkü o günümüzde yaşayan en bilge insanlardandır.”* demiştir.²¹³ Medine’ye gelen bir grup buranın en faziletlisi kim diye sormuş, Saîd b. el-Müseyyeb cevabını alınca onun yanına gitmişlerdir. *“Biz buranın en faziletlisi kim diye sorduk bize Saîd b. el-Müseyyeb denildi.”* demişler, Saîd b. el-Müseyyeb de *“Size benden yüz kat daha faziletli kimseleri haber vereyim. Ömer ve İbn Ömer benden kat kat faziletlidirler.”* demiştir.²¹⁴

1.2.1.2. Cesareti ve Doğruluğu

Saîd b. el-Müseyyeb’in Allah yolunda ve kendi bildiği doğrular hususunda çok cesur olduğunu, bu uğurda kendisini kınayanları dikkate almadığını ve canını hiçe saydığını zikretmiştik. O, kendisini zorla biat ettirmek isteyen halife ve valilere biat etmemiş, hapsedilmesine kırbaçlanmasına ve ölüme mahkûm edilmesine rağmen kararından dönmemiştir. Yalan söyleyerek kendisini ölümden kurtaran arkadaşlarıyla yalan söyledikleri için konuşmamıştır. Ömürde en az bir kez bile olsa Allah yolunda cihâd etmeyi farz-ı ayn olarak kabul etmiş, mazeretli olmasına rağmen gazaya çıkmış ve rivayete göre o gazada gözünün birini kaybetmiştir.²¹⁵

İbn Şihâb ez-Zührî, Saîd b. el-Müseyyeb hakkında şöyle demiştir: *Saîd b. el-Müseyyeb’in insanların yanında büyük bir değeri vardı. Bunun sebebi Allah’tan aşırı korkması, dürüstlüğü, doğru sözlülüğü, sultanın yanında hak olanı konuşmaktan çekinmemesi, güç sahiplerine yanaşmaması, kendinden başka hiç kimsede bulunmayan bir ilminin olması, ufkunun açık olması, güzel ve yeni görüşlere sahip olmasıdır. Allah kendisine yaklaşılarak danışılan bu yüce insana merhamet etsin. Ona soru sorarken*

²¹¹ İbn Sa’d, V/133-134.

²¹² Abdullah, I/33.

²¹³ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV/446.

²¹⁴ İbn Sa’d, II/381.

²¹⁵ Abdullah, I/54.

*direkt sormaktan çekinirdim, “Falan adam şöyle dedi, filan şu işi yapmış.” diyerek soru sorardım o da öylece cevap verirdi”.*²¹⁶ Saîd b. el-Müseyyeb Harre savaşı sırasında da biat etmemiş olmasına rağmen mescide tek başına gitmiş, ondan başka kimse bulunmamasına rağmen korkmamış, ordu Medine’ye girdiğinde cuma ve bayram namazlarını mescitte kılmış, insanların birbirleriyle savaşıp ganimet elde etmelerine aldırmandan mescitte korkusuzca ibadetine devam etmiştir.²¹⁷

1.2.1.3. İbadet Hayatı

Saîd b. el-Müseyyeb’in ibadet ehli, zahid, kanaat ehli, iffetli bir kimse olduğu Allah’a itaat hususunda ismi gibi kısmetli, günahlar ve cehalete de çok mesafeli olduğu rivayet edilmiştir.²¹⁸ Bir kişi Saîd b. el-Müseyyeb’in yanına gelmiş ve orada namaz kılmakta olan topluluğu kastederek *“Ey Ebû Muhammed! Sen şu insanlarla ibadet etmiyor musun?”* demiş, Saîd b. el-Müseyyeb de *“Ey kardeşimin oğlu! Oonların yaptığı ibadet değil ki.”* demiştir. Bunun üzerine adam *“Peki ibadet nedir?”* diye sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: *“Allah’ın emirlerini düşünmek, yasaklarından kaçınmak, farzları yerine getirmek ve dinde derin bir anlayışa sahip olabilmektir.”*²¹⁹ Mevlası Bürd mescitte iken kendisine *“Şu insanların amelinden daha güzel bir amel biliyor musun?”* demiş, Saîd b. el-Müseyyeb de *“Onlar ne yapıyorlar?”* diye sormuş, Bürd *“Öğle namazını kıldıktan sonra yerlerinden ayrılmadan ikindiye kadar aralıksız namaz kılıyorlar.”* cevabını vermiştir. Saîd b. el-Müseyyeb ona *“Yazıklar olsun sana Bürd. Bu ibadet değildir. İbadet nedir biliyor musun? İbadet Allah’ın yasaklarından kaçınmak, emirlerini yerine getirmek ve tefekkür etmektir.”* demiştir.²²⁰

Yukarıdaki rivayetlerden de anlaşılacağı gibi Saîd b. el-Müseyyeb düşünceye önem vermiş, anlamını bilmeden yapılan fazla ve nafîle ibadeti, faziletli saymamış, insanı dinde derin anlayış sahibi yapacak olan ilim talebini en faziletli ibadetlerden addetmiştir. Hayatını ilim öğrenmeye adanmış, çokça tefekkür etmiş, fıkhıta belli bir meleke kazanmış, bunun yanı sıra gündüzleri oruçla geçirmiş, geceleri namaz kılıp Kur’ân okumuştur.

²¹⁶ İbn Sa’d, II/383.

²¹⁷ İbn Sa’d, V/132.

²¹⁸ Ebû Nuaym, II/162.

²¹⁹ Ebû Nuaym, II/161-162.

²²⁰ İbn Sa’d, V/135.

Saîd b. el-Müseyyeb oruç tutmanın yasak olduğu günler haricinde yıl boyu oruç tutmuştur.²²¹ Gündüzleri mescitte geçirmiş, cemaatle namaz kılmaya çok önem vermiştir. Kırk sene boyunca cemaatle namazı kaçırmamış, vaktinden önce mescitte hazır bulunmuş ve namazları en ön safta kılmıştır. Onun “*Otuz seneden beri ezanı evimde duymadım ve kırk senedir namazda kimsenin ensesini görmedim.*”²²² dediği rivayet edilmiştir.²²³ Kureyş’ten biri ona “*Amcacığım sen de şu insanlarla beraber çıkıp neden sarımsak yemiyorsun?*” demiş, o da “*Allah korusun, yirmibeş namazı beşe düşüremem.*”²²⁴ Ka’b’ın şöyle dediğini duydum: “*Keşke süt katrana dönse de Kureyşliler develerin kuyruklarını takip etseler.*”²²⁵ Zira şeytan her zaman cemaati terk edenle beraberdir, iki kişiden ise uzaktır. Cemaatten daha hayırlı olan bir şey görmedim.” demiştir.²²⁶

Gözündeki bir rahatsızlıktan dolayı Saîd b. el-Müseyyeb’e yeşil bir vadiye gitmesi oradaki yeşilliklere bakınca gözünün rahatsızlığının hafifleyeceği söylenmiş, o da orada sabah ve yatsı namazlarının vaktini tayin edemeyeceğinden ötürü bunu reddetmiştir. Aynı şekilde çölün zifiri karanlığı ve oradaki huzurlu yaşamdan bahsedilmiş çöle gitmesi teklif edilmiş, yatsı namazının vaktini anlayamamaktan korktuğu için böyle bir şeyi asla yapmayacağını dile getirmiştir.²²⁷ Rivayetlerden anlaşıldığına göre namaz hususunda çok titiz davranmış ve namazları kaçırmamak için bir takım dünya menfaatlerini terk etmiştir. Kendisi namaza ve ibadete düşkün olduğu gibi ailesini de bu şekilde alıştırmış, çocuklarını bu minvalde yetiştirmiştir. Ailesinin kırk yıl boyunca mescit dönüşü namazlarını kılıp onu öylece karşıladıkları rivayet edilmiştir.²²⁸ Mevlası Bürd’e “*Saîd’in mescitteki namazını biliyoruz evde nasıl namaz kılıyor?*” diye sorulmuş o da “*Vallahi bilmiyorum bildiğim şu ki çokça namaz kılıyor ve Sa’d Sûresini okuyor.*” demiştir.²²⁹

Gündüzleri oruç tutup nafile ibadet eden, vaktinin çoğunu ilme adayan Saîd b. el-Müseyyeb, gecelerini de ibadetle geçirmiştir. Onun kırk yıl yatsı namazının abdestiyle

²²¹ İbn Sa’d, V/136; Ebû Nuaym, II/163;

²²² Namazı en ön safta kıldığı için namazda kimsenin ensesini görmemiştir.

²²³ İbn Sa’d, V/131.

²²⁴ Bu cümlede “Sarımsak yersem cemaate gelemem ve cemaat sevabını kaçıırım.” demek istemiştir.

²²⁵ Burada kastedilen şey insanların sütün peşine düşüp cemaati terk etmeleridir.

²²⁶ İbn Sa’d, V/135.

²²⁷ İbn Sa’d, V/131-132.

²²⁸ İbn Sa’d, V/131.

²²⁹ İbn Sa’d, V/131.

sabah namazını kıldığı rivayet edilmiştir.²³⁰ Aynı şekilde o geceleri çokça Kur’ân okumuş ve tefekkür etmiş, yolculukta bile gece ibadetini terk etmemiştir. Ayrıca kendisinin bineği üzerinde nafîle namaz kıldığı²³¹ ve ömründe kırk kere haccettiği rivayet edilmiştir.²³²

1.2.1.4. Zühhd Hayatı

Saîd b. el Müseyyeb kendi emeği ile geçimini sağlamış, bu hususta yardım tekliflerini reddetmiş ve başkasının elinde bulunan nimetlere tamah etmemiştir. Mal biriktirmemiş, zengin olma hevesiyle çalışmamıştır. Yanında her zaman bir miktar para bulundurmuş, bunu da insanlara muhtaç olmamak adına yapmıştır. Kimseden hediye kabul etmemiş, kendisine tahsis edilen edilen maaşı almamıştır. Bu minvalde “*Kim Allah ile yetinirse insanlara ihtiyacı kalmaz*” demiştir.²³³ Bir gün yatsı namazı dönüşü bir adamla karşılaşmış, adam elindeki ışığı göstererek “*Kölem sana eşlik etsin bu ışıkla yolunu aydınlat.*” demiş, o da “*Allahın nuru bana yeter.*” diyerek bunu reddetmiştir.²³⁴ Ramazanda mescide dağıtılmak üzere getirilen içeceklerden içmediği ancak kendi evinden getirileni içtiği ve Medine’de kızından başka kimsenin evine gitmediği rivayet edilmiştir.²³⁵

Halife Abdulmelik b. Mervân, Saîd b. el-Müseyyeb’in kızını oğlu Velîd’e istemiş ancak o kızının, halifenin köşkünde dünya nimetlerine meyledip dünyaya bağlanacağı endişesiyle buna razı olmamıştır. Onun dünya hakkında şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Dünya değersiz bir yerdir ve bütün değersizler ona meyleder. Dünyadan daha değersiz ona hakkından fazla değer verendir.*”²³⁶

1.2.2. İlmî Kişiliği

Saîd b. el-Müseyyeb Medine’de sahâbenin yoğun bir şekilde bulunduğu bir dönemde doğmuş ve bu ortamda yetişmiştir. O küçük yaşlarda ilim öğrenmeye başlamıştır. Nitekim Zehebî onun yedi yaşında Kur’ân-ı Kerim’i hıfzettiğini

²³⁰ Ebû Nuaym, II/163.

²³¹ İbn Sa’d, V/133.

²³² İbn Hallikan, II/375.

²³³ Şa’rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed b. Ali, *Levâkihu’l-Envâr fî Tabakâti’l-Ahyâr I-II*, el-Matba’atü’l-Âmire, Mısır 1315, I/24.

²³⁴ İbn Sa’d, V/137.

²³⁵ İbn Sa’d, V/131.

²³⁶ Ebû Nuaym, II/170.

söylemiştir.²³⁷ Zamanının büyük bir kısmını ilim öğrenmeye ayıran Saîd b. el-Müseyyeb ilimde öyle bir noktaya ulaşmıştır ki sahâbe hayatta iken fetva vermeye başlamıştır.²³⁸ Öyle ki Abdullah b. Ömer gibi bazı sahâbîler çözemedikleri bir mesele olduğunda soru soranları Saîd b. el-Müseyyeb'e yönlendirmişlerdir.²³⁹ Genç yaşta ilim konusunda yüksek bir mertebeye gelen Saîd b. el-Müseyyeb Mescid-i Nebvî'de kendine ait bir ilim halkası oluşturmuş ve ömrünün sonuna kadar ilimle meşgul olmuştur.

1.2.2.1. Zekâsı

Saîd b. el-Müseyyeb hicrî birinci yüz yılın ilk çeyreğinde doğup sonlarına doğru vefat etmiştir. Bu dönemde ilmin yazı ile kayıt altına alınması henüz yaygınlaşmamış yazı kullananlar ise bunu hafızaya yardımcı olması amacıyla yapmışlardır. Kitâbet yaygınlaşmaya kadar durum böyle devam etmiş, insanlar hafızalarının yardımıyla ilim elde etmişlerdir. Saîd b. el-Müseyyeb de keskin zekâsı ve derin bir idrak kabiliyeti sayesinde ilimde temayüz etmiş ve döneminin önde gelen alimlerinden birisi olmuştur. O küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîmi ezberlemiş ve dersler almaya başlamıştır.

Onun keskin zekâsına, henüz altı yaşında bir çocukken Hz. Ömer'in hutbede Nu'mân b. Mukarrin'in şehit edildiği haberini vermesini ve yine çocukken dinlediği Hz. Ömer'in hutbelerinden farklı kesitler aktarmasını örnek verebiliriz.²⁴⁰ Karşılaştığı kimseleri ve kurduğu diyalogları unutmaması da onun ne kadar zeki biri olduğunun göstergesidir. Mesela Saîd b. el-Müseyyeb bir gün İmrân b. Abdullah el-Huzâî ile karşılaşmış, ona nesebini sormuş İmrân cevap verdikten sonra ona şöyle demiştir: *“Baban Muâviye halife iken yanıma gelip oturdu ve bana şu şu soruları sordu ve ben de ona şunları şunları söyledim.”*. Meclisine her gün yüzlerce kişi gelip muhtelif konularda sorular sormasına rağmen o üzerinden bir hayli zaman geçtikten sonra soru soranı ve sorduğu soruyu hatırlamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb hakkında *“Vallahi o kulağına giren şeyi hemen ezberliyordu.”* denildiği rivayet edilmiştir.²⁴¹

²³⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I/352.

²³⁸ İbn Sa'd, V/121.

²³⁹ İbn Sa'd, V/119.

²⁴⁰ İbn Sa'd, V/120; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, I/351.

²⁴¹ İbn Sa'd, V/122.

1.2.2.2. Kur'ân İlimlerindeki Yeri

Saîd b. el-Müseyyeb'in yaşadığı dönemde İslamî ilimler henüz müstakilleşmediği için alimler hemen hemen bütün ilim dallarında kendilerini yetiştirmiştir. Mesela muhaddis olan bir alim aynı zamanda müfessir, fakîh, müerrih vb. kimlikleriyle de anılmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb de özellikle hadis, fıkıh, Kur'ân ilimleri, Ensâb, tarih ve rüya tabirinde ön plana çıkmıştır.

Kur'ân-ı Kerim indirildiği dönemde yazı bugünkü kadar gelişmediği için harflere noktalar konulmamış ve harekeleri temsil eden işaretler de henüz kullanılmaya başlanmamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'ân-ı Kerim'i farklı vecihler üzere okumuş ve bunların caiz olduğunu bildirmiştir. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü o dönemde yazı bilen herkes Ku'ran'ı rahatlıkla okuyamamış ve bir öğreticiye ihtiyaç duymuştur. Bu görevi üstlenen sahâbîler Kur'ân'ın nasıl okunacağını Hz. Peygamber'den öğrendikleri şekilde insanlara aktarmıştır. Tâbiûn nesli de sahâbîden öğrendiklerini diğer insanlara aktarmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'in farklı okunuş şekillerinin rivayet edilmesiyle kıraat ilmi ortaya çıkmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb de bu okunuş farklarını birçok sahâbîden dinlemiş ve kıraati en iyi bilen tâbiûn alimleri arasında sayılmıştır. İbnü'l-Cezerî, kıraat alimlerini derlediği kitabında Saîd b. el-Müseyyeb'den şöyle bahsetmiştir: *“Saîd tâbiûnun alimidir. Kur'ân'ın harfleri (okunuş farklılıkları) hususunda İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Ömer, Osmân ve Saîd b. Zeyd'den rivayetleri varid olmuştur. Ayrıca İbn Şihâb ez-Zührî de kıraati ondan öğrenmiştir.”*²⁴²

Medine'de birçok sahâbîden Kur'ân ve sünneti öğrenen Saîd b. el-Müseyyeb nesh edilen ayetleri ve ayetlerin nüzul sebeplerini de birinci ağızdan öğrenmiş ve bunların çoğunu nakletmiştir. Mesela Hz. Peygamber'in (s.a.s.) verdiği hükümlere razı olmadıkça iman etmiş olunmayacağını bildiren Nisâ Sûresinin 65. ayetinin Zübeyr b. el-Avvâm ve Hâtıb b. Ebî Belti'a arasında çıkan bir anlaşmazlık sonrası Hz. Peygamber'in verdiği hükme Hâtıb'ın itiraz etmesi sonucu nazil olduğu Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet edilmiştir.²⁴³ Aynı şekilde mirasçı olmayan yakınlar, fakirlere ve yetimlere de miras taksiminden pay ayrılmasını tavsiye eden Nisâ Sûresinin 8. ayetinin mensûh olduğu, miras ve vasiyyet hakkında nazil olan ayetlerin bu ayeti nesh ettiği de Saîd b.

²⁴² İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I/279.

²⁴³ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm I-VIII*, (2. Baskı), (Thk.: Sâmi b. Muhammed Sellâme), Dâru Tîbe, Riyad 1999, II/351

el-Müseyyeb'den rivayet edilmiştir.²⁴⁴ Tefsir kitaplarında Saîd b. el-Müseyyeb'den konuya ilişkin daha pek çok rivayet yer almıştır.

Saîd b. el-Müseyyeb ayetlerin tefsiri hususunda aşırıya gitmekten kaçınmış, Kur'ân ayetleri hakkında çok fazla görüş beyan eden kimseleri eleştirmiştir. Amr b. Mürre, bir adamın Saîd b. el-Müseyyeb'e Kur'ân 'dan bir ayet hakkında soru sorduğunu ve Saîd b. el-Müseyyeb'in de *"Bana Kur'ân'daki ayetlerden bir şey sorma. Git onu kendisine Kur'ân'dan hiçbir şeyin gizli kalmadığını iddia eden kimseye (Ünlü müfessir İkrime'ye) sor."* dediğini rivayet etmiştir.²⁴⁵ Aynı şekilde kendisine ayetler hakkında soru sorulduğunda soruyu hiç duymamış gibi sustuğu veya *"Ben Kur'ân hakkında hiçbir şey demem."* dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁶

Zikredilen rivayetler Saîd b. el-Müseyyeb'in Kur'ân-ı Kerîmi hiç tefsir etmediği anlamına gelmez. Nitekim onun *"Kur'ân hakkında malum olan şeyler dışında konuşmam."* dediği rivayet edilmiştir.²⁴⁷ Bu rivayete ve Saîd b. el-Müseyyeb'in yaptığı tefsirlere bakılacak olursa onun, dirayet tefsirinden kaçındığı, ayetlere akli açıklamalar getirmekten ziyade ayetleri diğer ayetlerle, sünnetle, sahâbe sözüyle veya Arap dilinin incelikleriyle açıkladığı görülür. Yani tefsirde akıl yerine daha çok nakli tercih etmiştir. Mesela Nisâ Suresinin 24. ayetinde geçen muhsan kadınları Saîd b. el-Müseyyeb evli kadınlar olarak açıklamış buna da zinayı yasaklayan ayetleri delil göstermiştir.²⁴⁸ Aynı şekilde Mâûn suresinde geçen "Mâûn" kelimesini "Mal" olarak açıklamış ve buna gerekçe olarak da Kureyş kabilesinin lügatinde maûnun, mal demek olduğunu göstermiştir.²⁴⁹ Yine o *"O gün mal ve çocuklar fayda vermez ancak selim bir kalple gelenler müstesna."*²⁵⁰ mealindeki ayette geçen selim kalbi Saîd b. el-Müseyyeb müminlerin kalbi olarak açıklamış, buna da *"Onların kalplerinde hastalık vardır."*

²⁴⁴Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân I-XX*, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964, V/49.

²⁴⁵Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân I-XXIV*, (1. Baskı), (Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2000, I/87; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/13.

²⁴⁶İbn Sa'd, V/137; Taberî, I/85,86; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, I/13.

²⁴⁷Taberî, I/86.

²⁴⁸Muvattâ, Nikâh: 17; Kurtubî, V/123.

²⁴⁹Kurtubî, XX/213-214.

²⁵⁰Şuarâ: 26/88-89.

ayetini delil getirerek münafık ve kâfirlerin kalplerinin hasta olduğunu, selim olmadığını söylemiştir.²⁵¹

1.2.2.3. Fıkıh İlmindeki Yeri

Medine’de sahâbeden sonra pek çok fakih yetişmiştir. Tâbiûn nesline mensup olan bu fakihlerden yedisi diğerlerine nazaran daha meşhur olmuş ve fukahâ-yı seb’a olarak tanınmışlardır. Bunlar Saîd b. el-Müseyyeb, Süleymân b. Yesâr, Urve b. ez-Zübeyr, Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Hârice b. Zeyd, Ebû Bekr b. Abdillâh’tır.²⁵² Saîd b. el-Müseyyeb’in bu yedi kişinin en bilgini ve Medine’de fikhî en iyi bilen kimse olduğu, kendisine de “Fakihlerin fakihi” denildiği rivayet edilmiştir.²⁵³ Meymûn b. Mihrân Medine’ye gelip oranın en fakihini sorunca ve Saîd b. el-Müseyyeb’e yönlendirilmiştir.²⁵⁴ Medine’de bu soruyu soran herkese hemen hemen aynı cevap verilmiştir. Arrâk b. Mâlik’e Medine’nin en fakihi kim diye sorulunca “Medine’de fikhî, Rasûlullah, Ömer ve Osman’ın ictihatlarını ve kendinden önce yaşamış insanların sünnetini (sünnetü’l-mâdiye) en iyi bilen kimse Saîd b. el-Müseyyeb’tir. Hadisi en çok bilen kimse ise Urve b. Zübeyr’dir.” demiştir. Zührî de “İlmi üç kişiden talep ediyordum. Bunlardan ilki Saîd b. el-Müseyyeb ki o insanların en fakihidir.” demiştir.²⁵⁵ Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem’in “Abâdile²⁵⁶ vefat ettiğinde bütün beldelerde fıkıh mevâlînin eline geçti. Mekke’nin fakihi Atâ b. Ebî Rabâh, Yemen’in fakihi Tâvus, Yemâme’nin fakihi Yahyâ b. Ebî Kesîr, Kûfe’nin fakihi İbrâhîm en-Nehâî, Basra’nın fakihi Hasan el-Basrî, Şam’ın fakihi Mekhûl, Horasan’ın Atâ el-Hurâsânî’dir. Sadece Medine ehlinin fakihi Saîd b. el-Müseyyeb Kureys’tendir ve Allah bunu ona has kılmıştır.” dediği rivayet edilmiştir.²⁵⁷

²⁵¹ Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü’t-Te’vîl fî Meâni’t-Tenzîl (Tefsîrû’l-Hâzin) I-VII*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1979, V/120.

²⁵² Fukahâ-yı seb’adan zikrettiğimiz ilk altı isim üzerinde ittifak olmasına rağmen yedinci fakihin kim olduğu hususu ihtilaflıdır. Ayrıca yedinci fakih olarak Ebû Bekr b. Abdurrahmân, Ebû Seleme b. Abdurrahmân b. Avf ve Sâlim b. Abdillâh b. Ömer zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Suyûtî, *Tedribü’r-Râvî*, II/240, Cengiz Kallek, “Fukahâ-yı Seb’a”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII/214.

²⁵³ İbn Sa’d, V/119.

²⁵⁴ İbn Sa’d, V/120.

²⁵⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *İ’lâmu’l-Muvakkûn an Rabbi’l-Âlemîn I-IV*, (Thk.: Tâhâ Abdurraûf Sa’d), Dâru’l-Cil, Beyrut 1973, I/23.

²⁵⁶ Abâdile verdikleri fetvalar ve ilimdeki üstünlükleri ile meşhur olan Abdullah isimli dört sahâbîdir. Bunlar Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. el-Âs’tır. Bkz.: Raşit Küçük, “Abâdile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I/7-8.

²⁵⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, I/22-23.

Saîd b. el-Müseyyeb fetva verme hususunda çok cesur davranmış, verdiği fetvaların isabetli oluşuyla da Medine’de fetva sormak için aranan kişi olmuştur. Hatta sahâbe ve tâbiûnun büyük alimlerinin yaşadığı zamanda fetva verme hususunda onun önüne geçen kimsenin olmadığı rivayet edilmiştir.²⁵⁸ İnsanlar bir mecliste fetva sorduğunda meseleye cevap verilemezse diğer meclislere yönlendirilmiş en nihayetinde meseleler Saîd b. el-Müseyyeb’in meclisinde açıklığa kavuşmuştur. Muasırları onu fetva hususunda en cesur kimse olarak nitelendirmişlerdir, öyle ki Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bazı sahâbîleri bile kendilerine bir şey sorulunca soru soranları ona yönlendirmişlerdir.²⁵⁹ Mesela Abdullah b. Ömer’e zor bir soru sorulunca onun “*Bunu Saîd b. el-Müseyyeb’e sorun çünkü o salih kimselerle oturmuştur.*” dediği rivayet edilmiştir.²⁶⁰

Sahâbe döneminde teşekkül etmeye başlayan ehl-i hadis ve ehl-i rey ekolleri fıkhıta ortaya çıkan en temel ekollerden ikisini teşkil etmektedir. Hicaz bölgesinde ortaya çıkan ehl-i hadis nass bulunan konularda akla müracat etmeyip nass ile amel etmiş, meselelerin illet ve hikmetleri üzerinde fazlaca durmamıştır. Nass bulunmayan konularda ise hükümlerin illetleri üzerinde durup rey ile amel etmişler, farazi meseleler hakkında fetva vermemişlerdir. Irakta ortaya çıkan ehl-i rey ise nass ile amel etmenin yanı sıra Kur’ân ve sünnette bulunan hükümlerin illetlerini araştırarak hakkında nass bulunan bazı konularda da diğer hükümlerdeki hikmete uymadığı gerekçesiyle rey ile amel etmiş ve farazi meseleler hakkında fetva vermişlerdir. Bu ekollerin bölgelere hasredilmesinin sebebi o bölgede yaşayanların çoğunun aynı metodla amel edip aynı ekole mensup olmasıdır, yoksa o bölgede diğer ekole mensup olan kimsenin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Mesela Saîd b. el-Müseyyeb’in öğrencilerinden olan Rebîâtü’r-Rey, rey ekolüne mensup olduğu için bu şekilde isimlendirilmiş ve ehl-i hadisin merkezi olan Medine’de yaşamıştır. Aynı şekilde Şa’bî de ehl-i rey’in merkezi olan Irak’ta yaşamasına rağmen ehl-i hadis mensuplarından sayılmıştır.²⁶¹

²⁵⁸ İbn Sa’d, V/119.

²⁵⁹ İbn Sa’d, V/119; İbn Kayyim el-Cevziyye, I/35.

²⁶⁰ İbn Sa’d, V/119.

²⁶¹ Abdullah Aydın, “Ehl-i Hadîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X/507-508; Salim Öğüt, “Ehl-i Hadîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X/508-512; M. Esat Kılıçer, “Ehl-i Rey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X/520-524; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe’nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (5. Baskı), Dîb Yay., Ankara 2018, 34-42.

Saîd b. el-Müseyyeb Medine’de sahâbeden sonra ehl-i hadisin öncülerinden sayılmıştır. Döneminde Medine fakihlerinin reisi olan Saîd b. el-Müseyyeb nass bulunmayan konularda rey ile de amel etmiştir. Nitekim onun hakkında şöyle denilmiştir: *“Saîd b. el-Müseyyeb âsârda insanların en bilgini, reyde ise en fakihidir.”*²⁶² Bir keresinde Rebîâtü’r-Rey kendisine kadının parmaklarının diyeti hakkında bir soru sormuş ve şöyle demiştir: *“Saîd b. el-Müseyyeb’e kadının bir parmağının diyeti nedir diye sordum on deve dedi. İki parmağının diyetini sordum yirmi dedi. Üç parmağının diyetini sordum otuz dedi. Dört parmağı sorunca tekrar yirmi dedi. Ona dedim ki “Kesilen parmağın sayısı artacak, verilen eziyet çoğalacak, diyet azalacak bu nasıl bir şey?” Bana “Sen yoksa Iraklı mısın?” dedi. Ben de “Hayır bildiği şeyleri iyice araştırmak isteyen bir alim veya bilmediklerini öğrenmek isteyen bir cahilim.” dedim. Ardından bana “Sünnet böyle ey kardeşimin oğlu.” dedi.”*²⁶³ Bu rivayetten de anlaşıldığına göre Saîd b. el-Müseyyeb’e bu hususta bir haber ulaşmış ve Saîd b. el-Müseyyeb dört parmağın diyetini ona göre belirlemiştir. Bu meseleye akli bir izah getiremeyince *“Sünnet böyledir.”* demiş yine de rey ile hareket etmemiştir.

1.2.2.4. Neseb İlmindeki Yeri

Ensâb soy anlamına gelen neseb kelimesinin çoğuludur. İlmü’l-Ensâb ise baba veya hem anne hem baba tarafından olan akrabalık bağları ve soy bilgisidir. Ensâb ilmi Arapların cahiliye döneminden beri temayüz ettikleri şiir, hitabet, ahbar gibi belli başlı ilimlerden birisidir. Araplar akrabalık bağlarına çok önem verdiklerinden ve atalarının yaptığı kahramanlıkları gururla yâd ettiklerinden ötürü bu ilme ayrıca ilgi göstermişlerdir. Ancak İslamiyet gelince soy ile övünmeyi yasaklamış, nesebin bir üstünlük vesilesi olmayacağını, insanların ancak tanışıp kaynaşmak için kabileler halinde yaratıldıklarını²⁶⁴ ve ahirette neseb farkının gözetilmeyeceğini²⁶⁵ bildirmiştir. Ancak bu neseb ilminin öğrenmenin yasak olduğu anlamına gelmemektedir. Yalnızca neseb ile övünmenin yasaklandığını, nesebin öğrenilmesinde herhangi bir sakınca olmadığını gösterir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) *“Sıla-yı rahim yapmanız için bunu sağlayacak kadar neseplerinizi öğrenin.”* buyurmuştur.²⁶⁶ Bir keresinde de Sa’d b. Ebî

²⁶² İbn Sa’d, V/119.

²⁶³ Muvattâ, Ukûl: 11.

²⁶⁴ Hucurât: 49/13.

²⁶⁵ Mü’minûn: 23/101.

²⁶⁶ İbn Hanbel, Müsned, XIV/456.

Vakkâs, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) "*Ben kimim ey Allah'ın Rasülü?*" demiş, O da "*Sen Sa'd b. Mâlik b. Vûheyb b. Abdi Menaf b. Zühre'sin. Bundan başkasını söyleyene Allah lanet etsin.*" demiştir.²⁶⁷ Bu rivayet te gösteriyor ki Hz. Peygamber de kabilesinin nesebini öğrenmiştir.

Hz. Ebubekir, Abdullah b. Abbâs, Ukayl b. Ebî Tâlib, Cübeyr b. Mut'im gibi bazı sahâbîler Arapların özellikle de Kureyş'in nesebini çok iyi öğrenmiş, neseb ilminde insanların en bilgini olmuşlardır.²⁶⁸ Onların ardından gelen tâbiîler de aynı şekilde neseb ilmini öğrenerek kendilerinden sonrakilere aktarmışlardır. Saîd b. el-Müseyyeb, oğlu Muhammed b. Saîd ve Zührî'nin de neseb ilmini en iyi bilen kişiler olduğu rivayet edilmiştir.²⁶⁹ Muhammed b. Alî "*Saîd b. el-Müseyyeb bana "Evlendiğin zaman bana haber ver, çünkü ben Kureyş'in nesebini iyi bilirim."* dedi. Ben de Kâsım b. Muhammed'in kızıyla evlendim ve ona haber vermedim." demiştir.²⁷⁰ Yine Saîd b. el-Müseyyeb bir rivayette de Hz. Nûh'un (a.s.) oğullarını zikrederek hangi milletlerin hangi çocuktan geldiğini saymıştır.²⁷¹

Diğer taraftan Saîd b. el-Müseyyeb bu kadar iyi bildiği neseb ilmini insanlara öğretme hususunda çekimser davranmıştır. Bir adam yanına gelerek ona neseb ilmini öğretmesini istemiş, o da "*İnsanlara sövmek mi istiyorsun?*" demiştir. Biraz konuştuktan sonra o adamı oğlu Muhammed'e yönlendirmiş ve neseb hususunda kendi bildiği her şeyi oğlunun da bildiğini söylemiştir.²⁷²

1.2.2.5. Rüya Tabiri İlmindeki Yeri

Rüya tabiri, görülen rüyanın ne anlama geldiğini anlamaya çalışmaktır. Rüya tabiri ilmi bir yönüyle vehbî, bir yönüyle kesbî bir ilimdir. Yani Allah'ın insanlara bahsettiği bir yetenek olmasının yanı sıra insanlar bu ilimde yetkin kimselerden de bu ilmi öğrenebilir. Nitekim bu ilmin Hz. Yûsuf'a (a.s.) verildiği ve Allah tarafından öğretildiği Kur'ân'da anlatılmaktadır.²⁷³ Hz. Yûsuf (a.s.) zindandayken arkadaşlarının

²⁶⁷ Hâkim En-Neysâbü'rî, 243.

²⁶⁸ Zübeyrî, X/371.

²⁶⁹ İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, I/5.

²⁷⁰ İbn Asâkir, XLIX/165.

²⁷¹ Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr I-V*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1414, IV/577.

²⁷² İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *el-İnbah ala Kabâili'r-Ruvât*, Tahkik: İbrahim el-Ebyârî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1985, 14.

²⁷³ Yûsuf: 12/6.

rüyalarını yorumlamış²⁷⁴, yaptığı yorumlar gerçekleşmiş, kralın rüyasını yorumlaması üzerine bu yeteneği sayesinde zindandan kurtulmuştur.²⁷⁵ Hz. Yakûb (a.s.) da Hz. Yûsuf'un (a.s.) rüyasını yorumlamış ve yorumladığı şekilde gerçekleşmiştir.²⁷⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.) de bazen sabah namazını kıldırdıktan sonra arkadaşlarına dönerek “*Bugün içinizde rüya gören oldu mu? Bana anlatsın.*” deyip, anlatılan rüyaları tabir etmiştir.²⁷⁷ Bazen de kendi gördüğü rüyaları anlatarak yorumlarını ashâbına bildirmiştir.²⁷⁸

Hz. Ebubekir (r.a.) de insanların rüyalarını yorumlamış ve onun rüya yorumunda insanların en bilgini olduğu rivayet edilmiştir.²⁷⁹ Bir gün bir adam Hz. Peygamber’e (s.a.s.) rüyasını anlatmış, Hz. Ebubekir de “*İzin verirsen bu adamın rüyasını ben yorumlayayım ey Allah’ın Rasulü!*” demiş, Hz. Peygamber de buna izin vermiştir.²⁸⁰ Hz. Ebubekir bu ilmi kızı Esma’ya öğretmiş ve Saîd b. el-Müseyyeb’in de bu ilmi Esma’dan öğrendiği ve rüya tabirinde insanların en bilgini olduğu rivayet edilmiştir.²⁸¹ Kurtubî Hz. Yusuf’un rüya tabirinde insanların en bilgini olduğunu, Hz. Peygamber’in de onun gibi olduğunu, Hz. Ebubekir’in de bu hususta o dönemde yaşayan insanların en bilgini olduğunu, Saîd b. el-Müseyyeb’in de onun gibi veya ona yakın olduğunu söylemiştir.²⁸² Bu ilimde önde gelen isimlerden biri olan meşhur tâbiî Muhammed b. Sîrîn’in de rüya tabirini Saîd b. el-Müseyyeb’den öğrendiği rivayet edilmiştir.²⁸³

Saîd b. el-Müseyyeb pek çok kimsenin rüyasını tabir etmiş ve yaptığı yorumlar gerçekleşmiştir. Bununla ilgili rivayetler çok olduğu için birkaç örnekle yetineceğiz. Mesela çocuğu olmayan bir adam Saîd b. el-Müseyyeb’e gelerek rüyasında odasına yumurta bırakıldığını söylemiş, Saîd b. el-Müseyyeb de “*Rüyada tavuk yabancıdır. Yabancı (acem) bir kadından çocuk ara.*” cevabını vermiştir. Adam gerçekten yabancı bir kadınla evlenmiş ve çocukları olmuştur.²⁸⁴ Yine bir adam rüyasında kendi ellerine bevlettiğini görmüş, rüyasını Saîd b. el-Müseyyeb’e anlatınca “*Allah’tan kork sen sana*

²⁷⁴ Yûsuf: 12/41.

²⁷⁵ Yûsuf: 12/54.

²⁷⁶ Yûsuf: 12/5-100.

²⁷⁷ Buhârî, Ta’bir: 48.

²⁷⁸ Buhârî, Ta’bir: 41-42-43-44.

²⁷⁹ Kurtubî, IX/129.

²⁸⁰ Buhârî, Ta’bir: 47.

²⁸¹ İbn Sa’d, V/119; İbn Kuteybe, 437.

²⁸² Kurtubî, IX/129.

²⁸³ Kurtubî, IX/129; Irâkî, *Tarhu’t-Tesrib fî Şerhi’t-Takrib*, I/318.

²⁸⁴ İbn Sa’d, V/124.

haram olan biri ile evlisin.” demiştir. Adam meseleyi araştırmış ve süt kardeşiyle evli olduğu ortaya çıkmıştır. Bir adam rüyasında Abdulmelik b. Mervân ile gürüştiğini, onu sırt üstü yatırıp sırtına da dört kazık çaktığını gördüğünü anlatmış, Saîd b. el-Müseyyeb de “Bu rüya senin değil.” demiştir. Adam ben gördüm diye ısrar edince Saîd b. el-Müseyyeb “Ya doğruyu anlatırsın ya da rüyayı tabir etmem.” demiş, adam da “Bu İbn Zübeyr’in rüyasıdır, beni sana o gönderdi.” demiştir. Bunun üzerine Saîd b. el-Müseyyeb “Eğer doğru anlattıysan Abdulmelik, İbn Zübeyr’i öldürecek ve Abdulmelik’in soyundan dört tane halife gelecektir.” demiş ve dediği her şey gerçekleşmiştir.²⁸⁵

Saîd b. el-Müseyyeb rüyada hurmanın rızık anlamına geldiğini, yaş ve mevsiminde görüldüğünde insanın rızık elde edeceğini, rüyada kelepçe ve pranganın ise dinde sebat anlamına geldiğini söylemiştir. Ona rüya anlatan herkese “Gördüğün sana hayırlı olsun.” diyerek bunların pek çoğunu tabir etmiştir.²⁸⁶

²⁸⁵ İbn Sa’d, V/123-126.

²⁸⁶ İbn Sa’d, V/125.

İKİNCİ BÖLÜM

SAİD B. EL-MÜSEYYEB'İN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1. HOCALARI

Saîd b. el-Müseyyeb tabiûnun büyüklerinden olup sahâbe döneminde yaşamış, sahâbenin çoğu ile mülaki olmuş ve bazılarından da hadis rivayet etmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb'in en büyük talebesi ve ravilerinden olan İbn Şihâb ez-Zührî'ye, Saîd b. el-Müseyyeb'in ilmi kimden aldığı sorulmuş ve o da şöyle cevap vermiştir: “*Zeyd b. Sâbit'ten almıştır. Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs, İbn Abbâs, İbn Ömer ile dostluk etmiş (Yani meclislerinde bulunmuş ve onlardan hadis dinlemiştir.) ve Hz. Peygamber'in zevceleri Âişe ve Ümmü Seleme'nin yanına gidip gelmiştir. Osman, Ali, Suheyb ve Muhammed b. Mesleme'den hadis dinlemiştir. Müsned²⁸⁷ rivayetlerinin çoğu Ebû Hureyre'dendir ve onun damadır. Yine Ömer ve Osman'ın ashâbından hadis dinlemiştir.*”²⁸⁸ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Saîd b. el-Müseyyeb ilim ve çok hadis rivayeti ile meşhur sahâbîler ile yakın irtibat kurmuştur. Bu da onun ilme ve hadise ne denli meraklı olduğunun göstergesidir.

Hadis alimleri ve tabakât yazarları tabiûn neslini sınıflandırırken aşere-i mübeşşere ile görüşmeyi fazilet sebebi ve ayrıcalık saymışlar, dolayısıyla onlarla görüşen tabiîleri genellikle en faziletli birinci tabakada zikretmişlerdir.²⁸⁹ Aşere-i mübeşşere ile görüşmenin bir ayrıcalık olması hasebiyle bu konu üzerinde durmakta fayda mülâhaza etmekteyiz. Saîd b. el-Müseyyeb'in zaman bakımından aşere-i mübeşşere olarak adlandırılan sahâbîlerden Hz. Ebubekir dışında hepsiyle görüşmüş olması mümkündür Hakim en-Neysâbü'rî Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsel rivayetlerinin sahih olduğunu belirtirken “*Aşere-i mübeşşereden Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr ve diğerlerini görmüş onlardan hadis dinlemiştir, tabiûn neslinden Saîd ve Kays b. Ebî Hazım dışında böyle kimse yoktur.*”²⁹⁰ demiştir. İbnü's-Salâh da tabiûn'un tabakalarından bahsederken Hâkim'in görüşünü zikretmiş ancak bazılarının bunu reddettiğini yani Saîd b. el-Müseyyeb'in bu mertebede olmadığını, aşere-i mübeşşerenin çoğundan hadis dinlemediğini aktarmıştır. Bazılarının da Saîd b. el-Müseyyeb'in aşere-i

²⁸⁷ Senedinde hiçbir ravi düşmesi olmadan ravileri eksiksiz bir şekilde Rasulullah'a kadar zikredilen hadis. Bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü* (8.Baskı), İfav Yay., İstanbul 2015, 219.

²⁸⁸ İbn Sa'd, V/120.

²⁸⁹ Hâkim en-Neysâbü'rî, 67.

²⁹⁰ Hâkim en-Neysâbü'rî, 67.

mübeşşereden sadece Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan hadis dinlediğini söylediklerini aktarmış ve kendisinin de aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir.²⁹¹

Aşere-i mübeşşereden en erken vefat eden Hz. Ebubekir'dir ve Saîd b. el-Müseyyeb onun vefatından sonra doğmuştur, dolayısıyla ondan hadis dinlemediği aşikârdır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatından sonra sürekli olarak fetih için Medine dışında bulunan ordulara katılıp Medine'de durmayan Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ise hicrî on yedi veya on sekiz yıllında Şam'da vefat etmiştir.²⁹² Saîd b. el-Müseyyeb'in bu dönemde temyiz yaşına yeni ulaştığı ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ın Medine'de fazla bulunmadığı göz önünde bulundurulursa onunla karşılaşp ondan hadis dinlemesi pek de mümkün görünmemektedir.²⁹³ Saîd b. el-Müseyyeb'in Abdurrahmân b. Avf ve Talha b. Ubeydullah'a dair diyaloglarını rivayet etmesine rağmen bu rivayetlerde semâ ifade eden lafızlar yoktur. Ancak aynı şehirde ikamet etmiş olmalarından dolayı onlardan bizatihi rivayette bulunmuş olabilir. Nitekim Saîd b. el-Müseyyeb gibi ilme ve hadise merakı olan birinin onlardan istifade etmemiş olması düşünülemez. Onun Zübeyr b. el-Avvâm ve Saîd b. Zeyd'den herhangi bir rivayeti bulunmasa da aynı durum onlar için de geçerlidir. Aşere-i mübeşşereden en son vefat eden Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan hadis dinlediği hususunda ise âlimler ittifak etmişlerdir.²⁹⁴

Saîd b. el-Müseyyeb zikrettiğimiz sahâbîler dışında pek çok sahâbîden rivayette bulunmuştur. Bunlardan bir kısmı muttasıl (müsned) bir kısmı ise mürseldir. İlerde ele alacağımız üzere Saîd b. el-Müseyyeb, mürsel rivayetlerinin sıhhati hususunda en çok görüş beyan edilen alimlerden biridir. Dolayısıyla hadis rivayet ettiği kimseleri sıralarken bunları muttasıl ve mürsel olarak hadis rivayet ettiği hocalar şeklinde ikiye ayırarak inceleyeceğiz.

2.1.1. Hadis Rivayet Ettiği Hocaları

²⁹¹ İbnü's-Salâh, 405-406.

²⁹² İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti Ashâb I-II*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65), II/48; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, el-Mektebetü's-Şâmile 3.65, II/412.

²⁹³ Her ne kadar temyiz yaşına erişen çocuğun bu dönemde işittiği şeyleri buluş yaşına erdikten sonra rivayet etmesi makbul sayılsa da Saîd b. el-Müseyyeb buluş yaşına ulaştıktan sonra ondan hadis dinlediğini sarahaten ifade eden bir lafızla hadis rivayet ettiğine dair bilgiye ulaşamadık.

²⁹⁴ Abdullah, I/57-58.

Saîd b. el-Müseyyeb pek çok sahâbîden muttasıl olarak hadis rivayet etmiştir. Bu isimlerin hepsinden tafsilatlı bir şekilde bahsetmek, araştırmamızın gayesinin dışına çıkmasına ve hacminin artmasına sebep olacağından yalnızca semâının tartışmalı olduğu Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'den rivayetlerinin imkan durumunu ele alıp, diğerlerinin sadece ismini vermekle yetineceğiz.

1-) Hz. Ömer b. el-Hattâb

Hz. Ömer'in (r.a.) hilafetinin ikinci yılında dünyaya gelen Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Ömer şehit edildiğinde yaklaşık sekiz yaşlarındaydı. Hadis ehline göre hadis dinlemede itibar edilen hususun temyiz kabiliyeti olmasına karşın bazı alimler bunun için bir yaş sınırı koymuştur. Yaygın kanaate ve uygulamalara göre temyiz yaşı beştir.²⁹⁵ Dolayısıyla Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'den hadis işitmesi mümkündür. Ancak hadis alimleri bu hususta ihtilaf etmişlerdir. İmam Mâlik, Yahya b. Maîn, Ebû Hâtım er-Râzi, Yahya b. Saîd el-Kattân gibi alimler onun Hz. Ömer'den hadis dinlemediğini söylemişlerdir.²⁹⁶ Mesela İmam Mâlik onun Hz. Ömer'den hadis işitmediğini ancak büyüdüğünde onun hayatına, yaptığı işlere ve verdiği hükümlere çok önem verdiğini hatta onu görmüş kadar iyi tanıdığını söylemiştir.²⁹⁷ Aynı şekilde İbn Sa'd'dan rivayetle Vâkıdî "*İlim ehli Saîd'in Ömer'den rivayet ettiği hadisleri aktarsalar da ondan semâını sahih görmezler.*" demiştir.²⁹⁸ Bu görüşü destekler mahiyette bir rivayet de Saîd b. el-Müseyyeb'in kendisinden aktarılmıştır. Ona "*Hz. Ömer'i idrak ettin mi?*" diye sorulduğunda "*Hayır*" cevabını vermiştir.²⁹⁹

Yahyâ b. Maîn "*Saîd Ömer'i küçükken görmüştür.*" demiş, bunun üzerine ravi "*Ama o Ömer'in hilafetinin ikinci yılında doğdum diyor.*" deyince Yahyâ b. Maîn "*Sekiz yaşında bir çocuk ne ezberleyebilir ki?*" demiştir.³⁰⁰ Ancak bu rivayete bakılınca Yahyâ b. Maîn hadis dinlemek için kişinin daha büyük olmasını şart koşturmuş ve bu kendi görüşüdür. Onun Hz. Ömer'den (r.a.) hadis dinlemediğine delil olacak mahiyette değildir.

²⁹⁵ Mahmûd et-Tahhân, *Teyisîru Mustalahi'l-Hadis* (11. Baskı), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2011, 195.

²⁹⁶ Nûreddîn et-Tûmî, *Tahkiku'l-Kavl fî Mes'eleti Semâi Saîd b. el-Müseyyib min Ömer*, eş-Şihâb Dergisi, Sayı: 4, 2016, 152.

²⁹⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/76.

²⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/77.

²⁹⁹ İbn Sa'd, V/120

³⁰⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/76.

İbn Ebî Hâtim gibi bazı alimler de Saîd b. el-Müseyyeb'in sadece "*Ömer'in minberde Nu'mân b. Mukarrin'in vefat haberini verdiği günü hatırlıyom.*" rivayetini ondan işittiğini bunun dışında bir şey işitmediğini söylemişlerdir.³⁰¹ Nu'mân b. Mukarrin h. 21 yılında Kadisiye Savaşında şehit olmuştur yani Saîd b. el-Müseyyeb o tarihte altı yaşındaydı.³⁰² Zehebî, İbn Abdilber, İbn Receb el-Hanbelî gibi alimler de onun Hz. Ömer'den rivayetlerinin bazısını bizatihi işittiğini ancak çoğunu başkalarından işitip aradaki raviyi zikretmediğini söylemişlerdir.³⁰³

Ahmed b. Hanbel, Alî b. el-Medînî, Buhârî gibi alimler ise Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'den (r.a.) semâının mutlak olarak sahih olduğunu söylemişlerdir.³⁰⁴ İbn Hacer de yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz, Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'den semâını nefyeden rivayetleri zikrettikten sonra kendisine sahih bir isnâdla ulaşan ve Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'i işittiğini sarih bir ifadeyle belirttiği bir rivayet aktarmıştır. Kendisinin de Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'den semâının mutlak olarak sahih olduğu kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Yine Ahmed b. Hanbel onun Hz. Ömer'i gördüğünü, ondan hadis işittiğini ve bu rivayetlerin hüccet olduğunu söylemiştir.³⁰⁵ Biz de aynı kanaatteyiz çünkü bunların dışında Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ömer'i işittiğini açıkça belirten bir hayli rivayet vardır.³⁰⁶

Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'in (r.a.) şahsına ve verdiği hükümlere o kadar değer vermiştir ki onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Rasulullah'ın, Ebû Bekir'in ve Ömer'in verdiği bütün hükümleri benden daha iyi bilen kimse kalmamıştır.*". Diğer bir rivayette ise "*Osmân ve Muâviye'nin de.*" ziyadesi bulunmaktadır.³⁰⁷ Yine "*Hz. Peygamber, Ebû Bekr ve Ömer'in sünnetini ve verdiği hükümleri benden daha iyi bilen kimse yoktur.*" demiştir.³⁰⁸ Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in lakaplarından biri de "*Râviyetü Ömer (Ömer'in rivayetlerini çokça anlatan)*"dir. Nitekim Yahya b. Saîd el-Ensârî "*Ona "Râviyetü Ömer denirdi. Çünkü o Ömer'in verdiği hükümleri ve kararları*

³⁰¹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/77.

³⁰² İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/453.

³⁰³ Tûmî, 152.

³⁰⁴ Tûmî, 152.

³⁰⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/77

³⁰⁶ İbn Sa'd, V/120; Abdullah, I/63-64.

³⁰⁷ İbn Sa'd, V /120.

³⁰⁸ Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-İber fî Haberi men Ğaber I-IV*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I/82.

en iyi bilen kişiydi.” demiştir.³⁰⁹ Yukarıda da belirttiğimiz gibi Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Ömer ile sekiz yıl aynı şehirde yaşamış ve ilim öğrenmeye erken yaşlarda başlamış bir tabiidir. Ayrıca yukarıdaki ifadeler ve ondan olan rivayetlerinin çokluğuna bakılacak olursa onun Hz. Ömer’e özel bir ilgisi olduğu doğrudur. Hz. Ömer’den gelen rivayetlerini incelediğimizde kullandığı lafızlar Hz. Ömer’i görüp ondan hadis işittiğini kanıtlar niteliktedir. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb’in Hz. Ömer’den naklettiği rivayetlerinin çokluğu ona olan özel ilgisi ile alakalı olup bunların bazıları mürseldir yani hepsini bizatihi ondan dinlememiştir.

2-) Hz. Osmân b. el-Affân

Yukarıda Saîd b. el-Müseyyeb’in aşere-i mübeşşereden semânın ihtilaflı olduğundan bahsetmiştik. Hz. Osman ve Hz. Ali’nin de aşere-i mübeşşereden olmaları sebebiyle onlardan da hadis işitip işitmediğini incelemek gerektiği kanaatindeyiz. Mizzî, Saîd b. el-Müseyyeb’in Sahîhayn’da Hz. Osman ve Hz. Ali’den rivayetlerinin olduğunu fakat bu rivayetlerin, Saîd b. el-Müseyyeb’in onlarla likâsının olduğunu tasrih eden ifadeler içermediğini dile getirmiştir. Irakî ise Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ve diğer kitaplarda bulunan hadislerden örnekler vererek onun Hz. Osman’dan hadis dinlediğinin kesin olduğunu söylemiştir.³¹⁰ Muttali olduğumuz rivayetlere göre Saîd b. el-Müseyyeb’in hem Hz. Osman hem de Hz. Ali ile mülâki olup onlardan hadis rivayet ettiği sabittir. Rivayetlerin çok olması sebebiyle bir iki örnek vermekle yetineceğiz. Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: “*Osmân’ı Mekâid denen yerde gördüm. Ateşte pişmiş bir yemek istedi, onu yedi ve namaz kıldı. Sonra “Rasulullah’ın oturduğu yerde oturdum onun yediği yemeği yedim ve onun kıldığı namazı kıldım.” dedi.*”³¹¹ ve “*Osman’ı minberde şöyle derken işittim...*”³¹² demiştir. Zaten râşid halifelerin Medine’de bulunması ve cuma günleri namaz kıldırıp hutbe vermeleri Saîd b. el-Müseyyeb’in onları görüp, hadis işitmiş olduğuna tek başına yetecek bir delildir.

³⁰⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, IV/77.

³¹⁰ Irâkî, Ebû’l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. Hüseyin, *et-Takyîd ve’l-İdâh limâ Utlîka ve Uğlika min Mukaddimeti İbni’s-Salâh*, (Thk.: Abdurrahmân Muhammed Osmân), Mektebetü’s-Selefiyye, Medine 1969, 321.

³¹¹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned I-L*, (2.Baskı), (Thk.: Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1999, 1/532.

³¹² Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme, *Şerhu Meâni’l-Âsâr I-IV*, (1.Baskı), (Thk.: Muhammed Zührî en-Neccâr), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1399, 4/16.

3-) Hz. Alî b. Ebî Tâlib

Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Ali'den hadis dinlediğine dair ihtilaftan bahsetmiştik ancak aktaracağımız rivayet Hz. Ali'den de semâının sahih olduğunu göstermektedir. Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: *“Ali ve Osman Hacc ettiler. Yolun bir kısmına geldiğimizde Osman temettü haccını yasakladı. Ali “Osman’ın yola çıktığını gördüğünüzde yola çıkın.” dedi ve arkadaşlarıyla umre için ihrama girdi, Osman da onlara karşı çıkmadı Bunun üzerine Ali, Osman’a “Haberin var mı temettuyu yasaklıyorsun.” dedi. Osman da “Evet” yanıtını verince “Rasûlullah’ın temettu haccı yaptığını duymadın mı?” dedi. Yine “Evet” dedi.”*³¹³ Saîd b. el-Müseyyeb kendisinin de bu gurubun içersinde bulunduğunu ifade etmiştir.

Meşhur bir rivayette de *“Alî ve Osmân’ın arasını ben düzelttim.”*³¹⁴ demiştir. Benzer bir rivayette de *“Onların arasını ben düzelttim, onların arasında geçen konuşmaları söylemek isteseydim söylerdim.”*³¹⁵ demiş, başka bir rivayette de *“Ali’ye Osmân Halifedir, Osman’a da bak o Ali’dir dedim. (Yani birçok meziyete sahiptir, yapmayın böyle.)”*³¹⁶, bir rivayette ise *“Onlar oradan ayrılmadan her ikisi de birbirinden (yani arkadaşından) özür diledi.”*³¹⁷ ziyadesi vardır. Bu rivayetin ravilerinden biri olan Hammâd b. Zeyd’e *“Saîd bu iş için küçük değil mi?”* diye sorulunca *“Yavrucuğum burada neyi yadırgıyorsun? Belki Saîd onları barıştırmak için aralarında aracılık eden elçidir.”* cevabını vermiştir.³¹⁸ Ancak Yahyâ b. Maîn *“Bu batıldır.”* diyerek bu rivayeti reddetmiştir.³¹⁹

Saîd b. el-Müseyyeb bunların dışında aşağıda ismini zikredeceğimiz sahâbîlerden de hadis dinlemiş ve rivayet etmiştir:

4-) Sa’d b. Ebî Vakkâs

5-) Ebû Hureyre (Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî)

³¹³ Nesâî, Menâsikü'l-Hac: 50.

³¹⁴ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsat I-II*, (Thk.: Mahmûd İbrâhîm Ziyâd), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., I/249; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/75.

³¹⁵ İbn Mende, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk, *el-Mustahrec min Kütübi'n-Nâs li't-Tezkira ve'l-Mustetraf min Ahvâli'n-Nâs li'l-Ma'rife I-III*, Vizâratü'l-Adl ve's-Suûni'l-İslamiyyeti'l-Bahreyn, Bahreyn tsz., III/133; İbn Mencûveyh, I/237.

³¹⁶ Mizzî, XI/72.

³¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd I-XIV*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz., V/218.

³¹⁸ İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Zühre b. Harb, *et-Târîhu'l-Kebîr I-XII*, Dâru'l-Fârûk, Mısır tsz., II/113.

³¹⁹ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/75.

- 6-) Abdullah b. Abbâs
- 7-) Abdullah b. Ömer
- 8-) Abdullah b. Amr b. el-Âs
- 9-) Câbir b. Abdillâh
- 10-) Enes b. Mâlik
- 11-) Zeyd b. Sâbit
- 12-) Hassân b. Sâbit
- 13-) Ebû Mûsâ el-Eşa'ri
- 14-) Ebû Saîd el-Hudrî
- 15-) Cübeyr b. Mut'im
- 16-) Ebû Eyyûb el-Ensârî (Hâlid b. Zeyd)
- 17-) Ammâr b. Yâsir
- 18-) Muâz b. Cebel
- 19-) Muâviye b. Ebî Süfyân
- 20-) Selmân el-Fârisî
- 21-) Rafî' b. Hadîc
- 22-) Suheyb b. Sinân er-Rûmî
- 23-) Safvân b. Ümeyye b. Halef
- 24-) Safvân b. b. el-Muattal
- 25-) Muhammed b. Mesleme b. Seleme
- 26-) Ebû Katâde el-Ensârî
- 27-) Ebû Vâkîd el-Leysî
- 28-) Ebû Bekre (Nüfey' b. Mesrûh, Ziyâd b. Ebîh'in kardeşi)
- 29-) Sürâka b. Mâlik b. Ca'sem
- 30-) Seleme b. Sahr el-Beyâdî

- 31-) Berâ b. Âzib
- 32-) Hakîm b. Hizâm
- 33-) Sefîne (Ebû Abdurrahmân, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Zevcesi Ümmü Seleme'nin azatlı kölesi, Hz. Peygamber'in hizmetkarı.)
- 34-) Abdurrahmân b. Ebî Bekr
- 35-) Ma'mer b. Abdillâh b. Nadle
- 36-) Osmân b. Ebi'l-Âs
- 37-) Abdullâh b. Zeyd el-Mâzinî
- 38-) Dahhâk b. Süfyân
- 33-) Basra b. Eksem el-Ensârî
- 40-) Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs
- 41-) Cübeyr b. el-Huveyrîs
- 42-) Âmir b. Ebî Ümeyye (Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zevcesi Ümmü Seleme'nin kardeşi)
- 43-) Ömer b. Ebî Seleme el-Mahzûmî (Ümmü Seleme'nin Oğlu)
- 44-) Abdurrahmân b. Osmân b. Ubeydullâh (Talha b. Ubeydullâh'ın kardeşi)
- 45-) Ebû Sa'lebe el-Huşenî
- 46-) Müsevver b. Muhrime b. Nevfel
- 47-) Ukbe b. Âmir el-Cühenî
- 48-) Osmân b. Ebi'l-Âs
- 49-) Abdullâh b. Zeyd b. Âsım
- 50-) Abdullâh b. Zeyd b. Sa'lebe
- 51-) Abbâd b. Temîm
- 52-) Abdurrahmân b. Semre b. Habîb³²⁰

³²⁰İbn Hibbân, *es-Sikât*, V/187; Mizzî, XI/66; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/242-243; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/74-75; Abdullâh, I/55-58; Zuhaylî, 90-91.

53-) Mervân b. Hakem³²¹

54-) Amr b. Osmân b. Affân³²²

2.1.2. Hadis Rivayet Ettiği Hanım Hocaları

1-) Hz. Âişe bint Ebî Bekr

2-) Ümmü Seleme (Hind bint Ebî Ümeyye)

3-) Ümmü Süleym (Rümeysâ bint Milhân)

4-) Esmâ bint Ebî Bekr

5-) Ümmü Şerîk (Guzeyye bint Câbir)

6-) Esmâ bint Umeys

7-) Havle bint Hakîm

8-) Fâtıma bint Kays

9-) Dabbâa' bint ez-Zübeyr b. Abdi'l-Muttalib (Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcasının kızı)³²³

2.1.3. Doğrudan Hadis İşitmediği Halde Rivayette Bulunduğu Sahâbîler

Daha sonra da bahsedeceğimiz üzere Saîd b. el-Müseyyeb'in rivayetlerinin bir kısmı mürseldir, yani o aradaki ravi veya ravileri zikretmeden direkt “Rasulullah şöyle buyurdu.” demiştir. Aynı şekilde mülaki olmadığı veya mülaki olup da hadis dinlemediği dolayısıyla bir başkası vasıtasıyla rivayette bulunduğu sahâbîlerden de rivayetine mürsel denmiştir. Çünkü o dönemde irsal hadiste kopukluk anlamına

³²¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V/475. Mervân b. Hakem'in sahâbîliği ihtilaflıdır. Yaygın kanaate göre tabiûnun büyüklerindendir. Bazıları da onu sahâbenin küçüklerinden saymıştır. Hicretin iki veya dördüncü yılında dünyaya gelmiştir. Ayrıca onun Uhud, Hendek yılında veya fetihten sonra doğduğu da söylenmiştir. Mekke'nin fethinden sonra babası Hakem Müslüman olduğunu söylese de muhalif tavır takınmaya devam etmiş dolayısıyla Hz. Peygamber onu ailesi ile birlikte Tâif'e sürgün etmiştir. Hakem ancak yeğeni Hz. Osman devrinde geri dönebilmiştir. Dolayısıyla Mervân'ın temyiz yaşına ulaşmadan Hz. Peygamber'i görmemiştir ve sahâbî değildir denmiştir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/257; İbn Abdilberr, *el-İstiâb*, I/433.

³²² Saîd b. el-Müseyyeb'in Mervân hariç zikrettiğimiz hocalarının hepsi sahâbîdir, Mervân b. Hakem'in sahâbîliği ise tartışmalıdır. Amr b. Osmân b. Affân tâbiûnun erken dönemde vefat edenlerinden olup az hadis rivayet eden bir ravidir. Zehebî Saîd b. el-Müseyyeb ve Alî b. el-Hüseyn'in ondan hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Dolayısıyla tâbiûnun büyüklerinden olup rivayetlerinin çoğu sahâbeden olan Saîd b. el-Müseyyeb'in ulaşabildiğimiz tek tâbiû hocası Amr b. Osmân'dır. Bkz. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/399.

³²³ Mizzî, XI/66; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/242-243; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/74-75; Abdullah, I/55-58; Zuhayli, 90-91.

gelmekteydi ve senedinde inkıta bulunan bütün hadislerle Mürsel denilmekteydi. Yukarıda verdiğimiz tanım sonraki dönemlere aittir.³²⁴ Onun hadis işitmediği halde doğrudan hadis rivayet ettiğini tespit ettiğimiz sahâbîler şunlardır:

- 1-) Hz. Ebubekir Abdullah b. Ebî Kuhâfe
- 2-) Übeyy b. Kâ'b
- 3-) Bilâl b. Rebâh el-Habeşî
- 4-) Sa'd b. Ubâde el-Ensârî
- 5-) Ebû Zer el-Ğîfârî (Ebû Zer Cündeb b. Cünâde b. Süfyân)
- 6-) Ebu'd-Derdâ (Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî)
- 7-) Attâb b. Üseyd³²⁵

2.1.4. Vuhdân Olan Bazı Hocaları

Saîd b. el-Müseyyeb'in hocalarından bazıları ise vuhdândır. Vuhdân Arapçada bir ve tek anlamlarına gelen vâhid kelimesinin çoğuludur. Hadis terminolojisinde ise kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu, tek ravisi olan kimseler demektir. Ayrıca bu kimselerin rivayet ettiği hadislerle ve bu raviler hakkında yazılan kitaplara da vuhdân denilmektedir. Sahâbe dışındaki vuhdân raviler mechul³²⁶ olarak kabul edilirler. Özellikle sahâbe, tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn neslini ilgilendiren vuhdân bilgisi, mechul ravilerin belirlenip rivayetlerinin değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.³²⁷

Saîd b. el-Müseyyeb babası el-Müseyyeb b. Hazn'dan rivayette teferrüd etmiş, el-el-Müseyyeb b. Hazn'dan oğlundan başka kimse rivayette bulunmamıştır. el-Müseyyeb b. Hazn, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) amcası Ebû Tâlib'in vefatı hakkında "*Ebû Tâlib'in*

³²⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Usulü*, (15. Baskı), Tdv Yay., Ankara 2016, 96-97; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, (17. Baskı), İfam Yay., İstanbul 2014, 177-178; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (2. Baskı), Tdv Yay., Ankara 2018, 302; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 212.

³²⁵ Mizzî, XI/66; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/242-243; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IV/74-75. Bazı alimler Zeyd b. Sâbit'ten rivayetlerinin de mürsel olduğunu söylemiştir. Ancak Zührî'nin bir çok kaynakta yer alan, Saîd b. el-Müseyyeb'in hocalarından bahsettiği rivayeti onun Zeyd b. Sâbit'ten ders aldığını kanıtlamaktadır. Buna rağmen Saîd b. el-Müseyyeb'in Kütüb-ü Sitte'de sadece Sünen-i Ebî Dâvud'da bir rivayeti vardır.

³²⁶ Mechûl: Hadis öğrenimi ve rivayetiyle meşhur olmamış kendisinden sadece bir kişinin rivayette bulunduğu kimsedir ve zayıf kabul edilir. Mechûlün farklı tanımları ve pek çok kısmı vardır. Vuhdân olan raviler mechûl'u-ayn kabul edilirler. Kendisinden hadis rivayet eden kimse bu ravinin sika olduğunu bildirir ayrıca cerh ve ta'dîl alimlerinden birisi daha o kişiyi sika olarak nitelerse mechûllüğü ortadan kalkar. Bkz. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 172-173; Uğur, 212, 422.

³²⁷ Uğur, 422; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 330; Aşıkutlu, 136.

vefatı yaklaşınca Hz. Peygamber yanına geldi. Ebû Cehl b. Hişâm ve Abdullah b. Ümeyye de oradaydılar. Resulullah amcasına: “Ey amca! “Allah’tan başka ilah yoktur.” de bu kelime ile Allah indinde sana şehadet edebileyim.” dedi. Ebû Cehl ve Abdullah b. Ümeyye de “Ey Ebû Tâlib Abdulmuttalib’in dininden yüz mü çeviriyorsun?” dediler. O sırada Hz. Peygamber de amcasının kelime-yi tevhîdi söylemesi için sözlerini tekrar ediyordu. Ebû Tâlib’in son sözleri “O (kendini kastederek) Abdulmuttalib’in dini üzeredir.” oldu ve “Allah’tan başka ilah yoktur.” dememek için direndi. Rasûlullah şöyle dedi: “Allah’a yemin olsun ki nehyolunmadığım müddetçe senin için Allah’tan mağfîret dileyeyeceğim.” demiştir. Rivayetin devamında bu olay üzerine müşrikler için istiğfarı yasaklayan Tevbe Suresinin on üçüncü ayetinin indirildiği aktarılmıştır.³²⁸ Daha sonraları meşhur olan bu rivayeti el-Müseyyeb b. Hazn’dan tek ravisi olan oğlu Saîd b. el-Müseyyeb nakletmiştir. Yine Saîd b. el-Müseyyeb babasından Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Sizden biriniz bevletmek istediği zaman rüzgara doğru dönmessin.”³²⁹ Saîd b. el-Müseyyeb bunların dışında babasından pek çok hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb Basra b. Ebî Basra, Nadra b. Eksem ve Behz el-Kuşeyrî’den rivayette de teferrüt etmiş ve bu raviler de vuhdân sayılmıştır.³³⁰

2.2. ÖĞRENCİLERİ

Medine’de doğan Saîd b. el-Müseyyeb vefat edinceye kadar orada ikamet etmiştir. Doğduğu zaman başkent olan Medine, İslam Devleti’nin merkezi olmasının yanı sıra ilmi faaliyetlerin de merkezi haline gelmiş, İslam’ı öğrenmek isteyenlerin uğrak yeri olmuştur. İlim öğrenmek ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerini dinlemek isteyen kişilerin öncelikle İslam’ın doğduğu ve ilk muhataplarının yaşadığı bu kutsal topraklara gelmeleri ilmi faaliyetlere ivme kazandırmıştır. Hal böyle olunca sahâbe ve onları izleyen tabiûn nesli Hz. Peygamber’in tesis ettiği ilmi faaliyetleri devam ettirmişler, Mescid-i Nebvî başta olmak üzere muhtelif yerlerde ilim meclisleri kurmuş, orada insanlara ilim öğretmişlerdir.

³²⁸ Buhârî, Cenâiz: 79; Müslim, İmân: 39.

³²⁹ İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn I-III*, el-Mektebetü’ş-Şâmile (3.65), III/108.

³³⁰ Ezdî, Ebu’l-Feth Muhammed b. el-Hüseyn b. Ahmed b. Abdillâh b. Büreyde el-Mevsîlî, *el-Mahzûn fî İlmi'l-Hadîs*, Dâru'l-İlmiyye, Delhi 1988, 33,36,435; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/330.

Nitekim tâbiûn neslinin en büyüğü, Medine’de ilim ve fıkıh denilince parmakla gösterilen bilgin Saîd b. el-Müseyyeb de ilmi neşretme gerekliliğinden dolayı ömrünün son günlerine kadar Mescid-i Nebevî’den ayrılmamış ve hasbeten lillah öğrenmiş olduğu ilmi insanlara aktarmıştır. Yaklaşık seksen yıllık ömrünün yetmişden fazlasını ilim öğrenip öğretmekle geçiren böylesi bir şahsın sayılamayacak kadar çok öğrencisi olmuştur. Bunların birçoğu İslamî ilimlerin teşekkülünde rol oynamış önemli ve meşhur şahsiyetlerdir. Kaynaklar bazılarının ismini zikretmiş olmakla beraber hepsinin kayıt altına alınmamış olması kuvvetle muhtemeldir. Onun bütün öğrencilerini saymak ve onlar hakkında bilgi vermek araştırmamızın hacmini artıracığından konumuz açısından önemli olduğunu düşündüğümüz bazı öğrencileri hakkında birtakım bilgiler aktarıp diğerlerinin sadece ismini vermekle yetineceğiz.

1-) İbn Şihâb ez-Zührî (Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Abdillâh b. Şihâb)

Hicrî elli bir yılında Medine’de dünyaya gelen İbn Şihâb ez-Zührî Kureys’in Benî Zühre koluna mensup olup soyu büyük dedelerinde Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Saîd b. el-Müseyyeb ile birleşmektedir. Abdullâh b. Ömer, Enes b. Mâlik, dayısı Abdullâh b. Sa’lebe ve Mahmûd b. er-Rebî’ gibi sahâbîlerle görüşüp onlardan ders aldığı için tâbiûn neslinden sayılmıştır. Erken yaşlarda eğitime başlayan Zührî’nin seksen günde Kur’ân-ı Kerîm’i hıfz ettiği rivayet edilmiştir. Zührî ilim amacıyla pek çok yolculuk yapmış ve birçok hocadanders almıştır. Tâbiûn neslinden olmasına rağmen Zührî ilminin büyük kısmını tâbiûn neslinin büyüklerinden almıştır. Fukahâ-yı seb’anın hepsiyle görüşmüş ve onlardan ders almıştır. Hadis, fıkıh, neseb ve tarih gibi ilimlerde temayüz eden Zührî hadiste tedvîni başlatan ve isnâdı sistemli olarak kullanan ilk kişi olarak kabul edilmektedir. Rical alimleri onun hakkında “sika”, “sebt”, “hüccet” gibi ta’dîl ifadeleri kullanmışlardır.³³¹

Hadis tarihi açısından büyük önemi haiz olan Zührî, Saîd b. el-Müseyyeb’in en güzide talebelerinden biridir. Bir rivayette “Çocukken dayımdan (Abdullâh b. Sa’lebe) neseb ilmi öğreniyordum. Bir adam gelip ona talak ile ilgili bir soru sordu. Dayım sorunun cevabını veremedi ve onu Saîd b. el-Müseyyeb’e gönderdi. Sonra bu adamla ne işim var diye düşünüp soru soran kişiyi takip ederek Saîd b. el-Müseyyeb’e gittim. Saîd

³³¹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX/394-425; Halit Özkan, “Zührî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2013, XLIV/544-549.

soruya cevap verdi. Daha sonra Abdullah b. Sa'lebe'yi bırakarak Saîd'den ilim tahsil etmeye başladım.” demiştir. Yine bir rivayette “On yıl Saîd b. el-Müseyyeb'in yanında kaldım bana bir gün gibi geldi.” demiştir. Bir rivayette ise “Sekiz yıl Saîd b. el-Müseyyebe diz dize oturdum.” demiştir. Zührî, sonraları (h. 82 yılında) Şam'a gitmiş Saîd b. el-Müseyyeb'den akardığı bir rivayet sayesinde Abdulmelik b. Mervân ile tanışmış, halife ona maaş bağlamış ve ardından gelen bütün halifeler onu meclislerinde bulundurmuşlardır. Abdulmelik onun aktardığı hadislerin sadece Kureyşlilerden olduğunu görünce “Ensârdan ilim almadın mı? Onların nezdinde de ilim vardır. Hani Hârice b. Zeyd'den rivayetlerin?” deyip onlardan pek çok adam saymış ardından Zührî Medine'ye dönerek bu isimleri araştırmış ve onlardan da hadis dinlemiştir.³³²

Muasırları ve diğer alimler Zührî'den övgüyle bahsetmişlerdir. Ondan çok hadis toplayanın olmadığını, geçmişlerin sünnetini (es-Sünnetü'l-Mâdiye, yani Hz. Peygamber (s.a.s.) ve râşid halifelerin sünneti) en iyi onun bildiğini söylenmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb de “Senin gibi birini yerine bırakan ölmüş sayılmaz.” diyerek bütün ilmini ona aktardığını ve kendisini yerine bıraktığını ifade etmiştir. Sâlih b. Keysân şöyle demiştir: “Zührî ile beraber ilim öğreniyorduk. Öğrendiklerimizi yazmaya karar verdik ve Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri yazdık. Zührî: “Sahâbeden gelen rivayetleri de yazalım, onlar da sünnettir.” dedi. Ben ise “Hayır yazmayalım, onlar sünnet değil.” dedim. O yazdı, ben yazmadım. O başarılı oldu, ben ise zarar ettim.” demiştir. Zührî hicrî yüz yirmi dört yılında Şam ve Hicaz arasında Edâmâ denen yerde vefat etmiştir. Vefat ettiğinde birçok hayvan yükü kitabının olduğu rivayet edilmiştir.³³³

2-) Ömer b. Abdilazîz (Ömer b. Abdilazîz b. Mervân b. Hakem)

Hicrî altmış bir yılında Medine'de doğan Ömer b. Abdulazîz, Emevîler'in sekizinci halifesidir. Babası Abdulazîz b. Mervân, Mervân b. Hakem'in ikinci veliahtı olmasına rağmen Mısır valisiyken halifelik sırası kendisine gelmeden vefat etmiştir. Annesi Hz. Ömer'in torunu Ümmü Âsım'dır. Çocukluk yıllarını Medine'de geçirmiş ardından ergenlik çağına kadar Mısır'da kalmıştır. Küçük yaşlarda ilim tahsiline

³³² İbn Sa'd, *el-Cüz'ül-Mütemmim lit-Tabakâti'l-Kübrâ*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1408, (Kullandığımız baskıda kitabın bir kısmı eksik çıktığından bu kısım daha sonra bir cilt halinde basılmıştır.) 157-162.

³³³ İbn Sa'd, *el-Cüz'ül-Mütemmim lit-Tabakâti'l-Kübrâ*, 157-188; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX/394-425; Özkan, “Zührî”, 544-549.

başlayan Ömer b. Abdulazîz'in kendi isteği üzerine babası onu tekrar Medine'ye göndermiş ve oradaki alimlerden dersler almıştır. Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer gibi sahâbîleri gördüğü için tâbiûn neslinden sayılmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr gibi tâbiûnun büyüklerinden dersler alarak kısa zamanda kendini geliştirmiş ve hatırı sayılır bir alim olmuştur.

Babası vefat ettikten sonra amcası aynı zamanda halife olan Abdumelik onu kızı ile evlendirip Hicaz valisi olarak görevlendirmiştir. Valiliği esnasında Medine'nin önde gelen fakihlerini huzuruna çağırmış ve herhangi bir karar alırken onlarla istişare etmek istediğini, onların da bu kararların uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmelerini ve zulmeden memurları tespit etmelerini istemiştir. Bu fakihler toplamda on kişidir ve Saîd b. el-Müseyyeb bu kişiler arasında değildir. Kanaatimizce bunun sebebi Saîd b. el-Müseyyeb'e olan aşırı ihtiramı olsa gerektir. Onu böylesi bir iş için çağırıp görev vermekten çekinmiş olabilir. Zaten rivayet edildiğine göre vali olduğundan itibaren ona danışmadan hiçbir hüküm vermemiş, verdiği bütün karar ve fetvalarını ona onatmıştır. Bir keresinde Ömer b. Abdulaziz soru sorması için Saîd b. el-Müseyyeb'e adam göndermiş, gönderdiği elçi onu Ömer b. Abdulazîz'in huzuruna çağırmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb huzura gelince *"Elçimiz yanlış anlamış. Biz onu sana soru sorması için gönderdik."* diyerek özür dilemiştir. Ayrıca Ömer b. Abdulazîz'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Medine'de ilmiyle yanıma gelmeyen hiçbir alim yoktu. Saîd b. el-Müseyyeb'e ise ben giderdim."*³³⁴ Ömer b. Abdulazîz bir takım siyasî endişeler taşıyor olmasından dolayı onu istişare heyetine dahil etmemiş olabilir³³⁵ fakat buna dair bir rivayet bulamadık. Daha önce bahsettiğimiz üzere Halife Abdumelik, Saîd b. el-Müseyyeb'in kızını istemiş, Saîd b. el-Müseyyeb ise vermemiştir. Ömer b. Adilazîz bu durumu göz önünde bulundurarak onu heyete almamış olabilir. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb'in ilmine ve görüşlerine heyetteki diğer kimselerin görüşlerinden daha fazla değer verdiği aşikardır.

Ömer b. Adilazîz adaletli olduğu için Hz. Ömer'e (r.a.) benzetilmiş, devleti râşid halifeler gibi yönettiği için Hulefa-yı Râşidîn'in beşincisi sayılmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb'in *"Halifeler üçtür, Ebû Bekr, Ömer ve Ömer diğerleri ise meliktir."* dediği,

³³⁴ İbn Sa'd II/382.

³³⁵ Abdulalim Adıgüzel, *Süleymân b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, 26.

İkinci Ömer'in kim olduğu sorulduğunda ise “Yaşarsanız görürsünüz, ölürseniz sizden sonra gelecektir.” dediği rivayet edilmiştir.³³⁶ Ancak M. Said Hatiboğlu bu rivayeti inceleyerek uydurma olduğunu belirtmiştir.³³⁷ Ayrıca bunu rivayet eden Nuaym b. Hammâd, zayıf ve münker hadisleri çokça rivayet etmekle eleştirilmiş, kitabı da ilim ehline pek itibar görmemiştir.³³⁸ Aynı şekilde bu rivayet daha önce zikrettiğimiz rivayetlerle de örtüşmemektedir, çünkü o rivayetlere göre Saîd b. el-Müseyyeb ilk beş halifeyi kabul etmektedir. Ömer b. Abdülazîz hicrî doksan dokuz yılında halife olmuş, iki yıl süren halifeliğinin ardından hicrî yüz bir senesinde Şam'da vefat etmiştir. O alimlerin kendisinden övgüyle bahsettiği, çok hadis rivayet eden bir ravidir ve Saîd b. el-Müseyyeb'in de bazı kimseleri soru sorması için ona yönlendirdiği rivayet edilmiştir.³³⁹

Ayrıca Ömer b. Abdülazîz hadis tarihi açısından çok önemli olan resmi tedvîn hareketini başlatan kişidir. Selefleri tedvîn işini yapmayı planlamışsalar³⁴⁰ da bu iş Ömer b. Abdülazîz'e nasip olmuştur. Ömer b. Abdülazîz, hadis alimlerinin genişleyen İslam topraklarına dağılması, bazı alimlerin vefat etmesi, fırkaların ortaya çıkması sonucu hadis uydurma işinin yaygınlaşması gibi sebeplerden ötürü sahih hadislerin yok olmasından korkmuş ve bunların bir kitapta toplanması düşüncesiyle Medine'de ki amili Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a bir mektup göndermiştir. Bazı rivayetlere göre bu mektubu Medine ehline bazı rivayetlere göre ise bütün amillerine ve meşhur alimlere göndermiştir. Bu mektupta sünnetin akibeti hakkındaki endişelerini dile getirerek Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait sünnet ve hadislerin yazılmasını istemiştir. Rivayette adı geçen Ebû Bekr b. Hazm bu işi tamamlamadan halife vefat etmiştir. Tedvîn faaliyetini gerçekleştiren ve yazdıklarını halifeye kitap halinde gönderen ilk kişi

³³⁶ Nu'aym b. Hammâd, Ebû Abdillâh Nu'aym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim*, (Thk.: Semîr İbnü'l-Emîn ez-Züheyri), Mektebetü't-Tevhîd, Kahire tsz., 243.

³³⁷ Mehmed Said Hatiboğlu, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Otto Yay., Ankara 2015, 108.

³³⁸ Ali Çelik, “Nuaym b. Hammâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII/219.

³³⁹ İbn Sa'd, V/330-350; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX/130-140; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII/418-420; İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdülazîz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV/53-55.

³⁴⁰ Hadislerin tedvîni Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinden itibaren düşünülmüş lakin gerçekleştirilememiştir. Abdülazîz b. Mervan da bu düşünceyle Kesîr b. Mürre'ye bir mektup göndererek Ebû Hureyre ve diğer sahâbilerin hadislerini toplamasını istemiştir. Bkz. İbn Sa'd, VII/448; Yiğit, *Emevîler*, 221-222.

İbn Şihab Ez-Zührî olmuştur. Halife hadislerin yazılı olduğu bu defteri çoğaltıp idaresindeki beldelere birer nüsha göndermiştir.³⁴¹

3-) Katâde b. Diâme

Hicrî altmış bir yılında Basra'da dünyaya gelen Katâde b. Diâme, Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerle görüştüğü için tâbiûn neslinden sayılmıştır. Katâde doğuştan âmâ olmasına rağmen erken yaşlarda ilimle meşgul olmaya başlamıştır. Basra'da Enes b. Mâlik, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn gibi hocalardan ders aldıktan sonra ilim amacıyla farklı beldelere gitmiştir. Katâde, o dönemde öğretilen bütün ilimleri öğrenmiş ve tüm İslam coğrafyasına adını duyurmuştur. Onun güçlü hafızası halk arasında darb-ı mesel olmuştur. Medine'de Saîd b. el-Müseyyeb'in yanında sekiz gün kalmış, üçüncü gün Saîd b. el-Müseyyeb'in ona "*Git artık ey âmâ bende ne varsa çekip aldın.*" demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb onun hakkında "*Bana Irak tarafından Katâde'den daha zeki ve çabuk ezberleyen biri gelmedi.*" demiştir. Katâde hayatını ilme adanmış ve ölünceye kadar da ilimle meşgul olmuştur. Rivayete göre Saîd b. el-Müseyyeb ona "*Üzerinde ihtilaf olan meselelerde senden daha fazla soru soranı görmedim.*" demiştir. Bu da onun ilme olan merakını göstermektedir. Hadis münekkidi kendisinden bahsederken "sebt", "sika", "hafız" gibi tadil lafızları kullanmışlardır. Hadis Medarlarından sayılan Katâde b. Diâme hicrî yüz on sekiz yılında Vasıt'ta veba salgınından hayatını kaybetmiştir.³⁴²

4-) Rebîa'tü'r-Rey (Ebû Osmân Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân)

Hicrî yetmiş yılında doğduğu tahmin edilen Rebîatü'r-Rey, Enes b. Mâlik, Sâib b. Yezîd gibi sahâbîlerle görüştüğü için tabiûn neslinden sayılmıştır. O Medine'de dünyaya gelmiştir ancak babasının adının Ferrûh olmasından dolayı Fars asıllı olduğu düşünülmektedir. Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiûnun büyüklerinden ders almış ve onlardan rivayette bulunmuştur. Rebîatü'r-Rey ismiyle meşhur olmasının sebebi ehli hadis neşet ettiği Medine gibi bir şehirde doğup yaşamasına rağmen ehli rey ekolüne mensup olmasıdır. Kaynaklarda onun daha yirmili yaşlardayken hocalarının seviyesine ulaştığı ve derin bir anlayışa sahip olduğu yer almaktadır. Pek çok hadis rivayet etmiş ve

³⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Takyîdû'l-İlm*, (2. Baskı), (Thk.: Yûsuf el-İş), Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y. 1974, 105; Talat Koçyigit, *Hadis Tarihi*, (10. Baki), TDV Yay., Ankara 2017, 242-245.

³⁴² Ebû Nu'aym, II/233-238; Mizzî, XXIII/498-517; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, IX/326-327,331; Abdulhamit Birişik, "Katâde b. Diâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXV/22-23.

hadis alimleri onun sika bir ravi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. İmam Mâlik ondan ders almış ve fıkıh konusunda ondan çok etkilenmiştir. Hicrî yüz otuz altı yılında Medine’de vefat etmiştir.³⁴³

5-) Sâlim b. Abdillâh b. Ömer

Hiz. Osman’ın hilafet yıllarında Medine’de dünyaya gelen Sâlim b. Abdillâh b. Ömer babası İbn Ömer, Hiz. Âişe, Ebû Hureyre gibi pek çok sahâbî ile görüşmüştür. Aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiûnun büyüklerinden de hadis dinlemiş ve fazla hadis rivayetiyle meşhur olmuştur. Babasının yaşam tarzını ve ilmi faaliyetlerini devam ettirdiği için başta babası olmak üzere ilim çevresinin övgüsünü kazanmıştır. Hadis münekkidleri onun hakkında övücü ifadeler kullanmışlar ve sağlam bir ravi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hatta bazı alimlere göre Zührî – Sâlim b. Abdillâh b. Ömer – Abdillâh b. Ömer ‘den oluşan ravi zinciri en sahih sened sayılmıştır. Zühd ve takvasıyla meşhur olan Sâlim b. Abdillâh b. Ömer hicrî yüz altı yılında Medine’de vefat etmiştir.³⁴⁴

6-) Atâ b. Ebî Rebâh

Yemen asıllı olan Atâ b. Ebî Rebâh küçük yaşlarda Mekke’ye gelmiştir. Hiz. Ömer ya da Hiz. Osman döneminde dünyaya gelmiş, İbn Ömer, Hiz. Âişe, Câbir b. Abdillâh gibi pek çok sahâbîyle görüşmüş ve onlardan hadis dinlemiştir. Müfessir ve muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan Atâ b. Ebî Rebâh, Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiûnun büyüklerinden de rivayetlerde bulunmuştur. Abdillâh b. Abbâs Mekkelilere “*Ey Mekkeliler! Atâ b. Ebî Rebâh gibi biri varken neden bana geliyorsunuz.*” diyerek onu taltif etmiştir. Ahmed b. Hanbel gibi hadisçiler onun mürsellerini Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsellerinden zayıf kabul etmişlerdir. Ancak onun sika bir ravi olduğu hususunda alimler ittifak etmiştir. Ehli hadisin önemli simalarından olan Atâ b. Ebî Rebâh hicrî yüz on dört yılında Mekke’de vefat etmiştir.³⁴⁵

7-) Amr b. Dînâr

³⁴³ İbn Sa’d (Mütemmim), 320-325; Mizzî, IX/120-130; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XI/111-118; Şükrü Özen, “Rebâ b. Ebû Abdurrahmân”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV/499-500.

³⁴⁴ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Sıfatu’s-Safve I-IV*, (Thk.: Mahmûd Fâhûrî, Muhammed Ruvâs Kal’acî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1979, II/90-91; Mizzî, X/146-153; Eyyüp Said Kaya, “Sâlim b. Abdillâh b. Ömer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI/47-48.

³⁴⁵ İbn Sa’d, II/386-387; İbnü’l-Cevzî, *Sıfatu’s-Safve*, II/211-214; Mizzî, XX/70-93; İsmail Cerrahoğlu, “Atâ b. Ebû Rebâh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV/35-36.

İran asıllı olan Amr b. Dînâr mevâlîden olup Mekke’de yetişmiş ve Atâ b. Ebî Rebâh’ın halefi sayılmıştır. Hicrî kırk beş yılında dünyaya gelmiş ve bazı sahâbîlerle görüşmüştür. Aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiîlerden ders almış sika bir ravi olduğu hususunda ittifak edilmiştir. Alî b. el-Medînî onun hadiste eser veren ilk altı kişiden biri olduğunu söylemiştir. Hicrî yüz yirmi altı yılında vefat etmiştir.³⁴⁶

8-) Mekhûl eş-Şâmî (Ebû Abdillâh Mekhûl b. Ebî Müslim Şehrâb b. Şâzel)

Azatlı bir köle olan Mekhûl eş-Şâmî tâbiûnun orta tabakasındandır. Enes b. Mâlik, Vâsile b. Eska’ gibi sahâbîlerle görüşmüş onlardan hadis rivayet etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’den (s.a.s.) ve görüşmediği sahâbîlerden de mürsel rivayetlerde bulunmuştur. Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiûnun büyüklerinden ders almış, Saîd b. el-Müseyyeb hakkında “*Yeryüzünü dolaştım ondan daha alimini görmedim.*” demiştir. İlmi hayatına, azat edildiği Mısır’da başlamış ardından Hicaz, Şam, Irak ve pek çok yeri gezerek devam etmiştir. Şam’da ikamet etmiş ve oranın alimlerinden sayılmıştır. Alimler kendisinden övgüyle bahsetmiş ve Şam’ın en fakihi olduğunu dile getirmişlerdir. İbn Şihâb ez-Zührî ile aynı tabakadan olmalarına rağmen İbn Şihâb ez-Zührî ondan ders almış ve Şam’ın en büyük alimi olduğunu söylemiştir. Hadis otoriteleri de onun sika, hafız ve hadislerine güvenilecek biri olduğunu söylemişlerdir. Mekhûl eş-Şâmî hicrî yüz on iki yılında vefat etmiştir.³⁴⁷

9-) Zeynelâbidîn (Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib)

Hicrî otuz sekiz yılında Medine’de doğan Zeynelâbidîn, Hz. Hüseyin’in kerbela olayından sağ kurtulan tek çocuğudur. Babası Hz. Hüseyin, Hz. Âişe, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, İbn Ömer gibi sahâbîlerden hadis dinlemiş, Saîd b. el-Müseyyeb gibi bazı büyük tâbiîlerin ders halkalarına katılmıştır. İlim, zühd ve takvası ile ön plana çıkan Zeynelâbidîn hadis otoriteleri tarafından sika bir ravi sayılmıştır. İmamiye şiasına göre dördüncü imam olan Zeynelâbidîn siyasî meselelerle ilgilenmemiş sade bir yaşam sürmüştür. Alî el-Asğar lakabıyla da bilinen Zeynelâbidîn, senetü’l-fukaha yani hicrî doksan dört yılında vefat etmiştir.³⁴⁸

³⁴⁶ Mizzî, XXII/5-11; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX/362-370; Mustafa Uzunpostalcı, “Amr b. Dînâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III/83.

³⁴⁷ İbn Sa’d, VII/453-457; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, XI/457-459.

³⁴⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VII/268, Ahmet Saim Kılavuz, “Zeynelâbidîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIV/365-366.

10-) Dâvûd b. Ebî Hind (Ebû Muhammed Dînâr b. Azâfir)

Serahs şehrinde doğan Dâvud b. Ebî Hind mevâlîdendir. Basra'da ikamet etmiş ve hicrî yüz otuz yılında Basra veya Mekke yolunda vefat ettiği rivayet edilmiştir. Kaynaklarda çok hadis rivayet ettiği, sika ve hafız olduğu söylenmiştir. Hocalarının geneli tâbiûn neslindendir. Onun Enes b. Mâlik'i gördüğü söylense de bu ihtilaflı bir husustur. Özellikle Abdurrezzâk'ın Musannefî ve Taberî Tefsirinde Saîd b. el-Müseyyeb'den pek çok hadis rivayeti vardır.³⁴⁹

11-) Ebuz'-Zinâd (Abdullah b. Zekvân)

Hicrî altmış beş yılında doğan Ebu'z-Zinâd Enes b. Mâlik gibi muammerundan olan sahâbîlerle görüşmüş ve Saîd b. el-Müseyyeb gibi tâbiûnun büyüklerinden dersler almıştır. Hadis alimleri onun hakkında olumlu şeyler söylemiş, Süfyân es-Sevrî onu "Emîrû'l-Müminîn fî'l-Hadîs" olarak nitelendirmiştir. Çok hadis rivayet eden Ebuz'-Zinâd hicrî yüz otuz yılında vefat etmiştir.³⁵⁰

12-) Muhammed el-Bâkır (Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib)

13-) Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî

14-) Amr b. Şu'ayb b. Muhammed b. Abdillâh b. Amr b. el-Âs

15-) Meymûn b. Mihrân

16-) Seleme b. Dînâr

17-) Abdurrahmân b. Harmele b. Amr

18-) Muhammed b. Münkedir b. Abdillâh

19-) Bükeyr b. Abdillâh el-Eşecc

20-) Amr b. Mürre b. Abdillâh el-Murâdî

21-) Yahyâ b. Saîd b. Kays (Abbâsî halifesi Mansûr'un baş kadısı)

³⁴⁹ İbn Sa'd, VII/255-257; Mizzî, VIII/461-466; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XI/457-459; Abdullâh, I/68.

³⁵⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X/49-54; Ali Osman Koçkuzu, "Ebû'z-Zinâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, XLIV/354.

- 22-) Abdurrahmâb b. Humeyd b. Abdirrahmân b. Avf
- 23-) Abdulmecîd b. Süheyl b. Abdirrahmân b. Avf
- 24-) Târik b. Abdirrahmân el-Becelî
- 25-) Zeyd b. Eslem el-Ömerî (Hz. Ömer'in Azatlısı)
- 26-) Üsâme b. Zeyd el-Leysî
- 27-) Muhammed b. Saîd b. el-Müseyyeb (Oğlu)
- 28-) Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şu'be
- 29-) Abdulhâlik b. Seleme eş-Şeybânî
- 30-) Şerîk b. Abdillâh b. Ebî Nemr
- 31-) Hâşim b. Hâşim b. Utbe
- 32-) Yûnus b. Yûsuf b. Hammâs el-Leysî
- 33-) İdrîs b. Sabîh
- 34-) İsmâîl b. Ümeyye
- 35-) İsmâîl b. Ebî Hakîm el-Medenî
- 36-) Büşeyr b. el-Muharrir
- 37-) Hâris b. Abdirrahmân b. Ebî Zübâb
- 38-) Hassân b. Atiyye
- 39-) Hadramî b. Lâhik et-Temîmî
- 40-) Hammâd b. Müslim Ebî Süleymân
- 41-) El-Fe'fâ Hâlid b. Seleme b. el-Âs
- 42-) Hallâd b. Abdirrahmân es-San'ânî
- 43-) Dâvud b. Ebî Âsım b. Urve b. Mes'ûd es-Sekâfî
- 44-) Zirr b. Abdillâh b. Zürâre el-Hemedânî
- 45-) Bişr b. Âsım b. Süfyân es-Sekâfî
- 46-) İrtâde b. Münzir b. Esved el-Elhânî

- 47-) İbrâhîm b. Âmir b. Mesûd b. Ümeyye b. Halef
- 48-) Abdolvâhid b. Zeyd
- 49-) Berdân İbrâhîm b. Sâlim b. Ebî Ümeyye
- 50-) İbrâhîm b. Ukbe b. Ebî Ayyâş el-Esedî
- 51-) Sa'd b. İbrâhîm
- 52-) Saîd b. Hâlid b. Abdillâh b. Kârîz el-Kârîzî
- 53-) Saîd b. Yezîd b. Seleme el-Basrî
- 54-) Zeyd b. el-Havârî (Herat kadısı)
- 55-) İbrâhîm b. Muhammed b. Hâtib
- 56-) İbrâhîm b. Meysere et-Tâifî
- 57-) Süheyl b. Ebî Sâlih
- 58-) Şeybe b. Nâsîh b. Sercîs b. Ya'kûb
- 59-) Sâlih b. Ebî Hassân
- 60-) Safvân b. Süleym ez-Zührî
- 61-) Sâlih b. Muhammed Zâide el-Medenî
- 62-) Talk b. Habîb
- 63-) Abdulkerîm b. Mâlik el-Cezerî
- 64-) Abdurrahmân b. Atâ ez-Zürre' el-Medenî
- 65-) Abdullâh b. el-Kâsım et-Teymî
- 66-) Abdullâh b. Muhammed b. Ukayl
- 67-) Abdullâh b. Abdurrahmân b. Ma'mer b. Hazm
- 68-) Ubeydullâh b. Alî b. Ebî Râfî'
- 69-) Abdullâh b. el-Velîd b. Kays
- 70-) Ubeydullâh b. Süleymân el-Abdî
- 71-) Osmân b. Hakîm b. Abbâd el-Ensârî

- 72-) Osmân b. Muhammed b. el-Ahnes es-Sekâfî
- 73-) Osmân b. Abdilmelik el-Mekkî
- 74-) Ukbe b. Hureys et-Tağlebî
- 75-) Alî b. Zeyd b. Cüdâ'n
- 76-) Alî b. Nüfeyl el-Harrânî
- 78-) Ammâre b. Abdillâh b. Tu'me el-Medenî
- 79-) Ammâre b. Abdillâh b. Sayyâd
- 80-) Amr b. Müslim b. Ammâre b. Ekîme el-Leysî
- 81-) Umeyr b. Yezîd b. Umeyr
- 82-) İmrân b. Abdillâh b. Talha el-Huzâî
- 83-) Ğaylân b. Cerîr
- 84-) Kâsım b. Âsım
- 85-) Îsâ b. Hafs b. Âsım b. Ömer b. Hattâb
- 86-) Ka'b b. Alkame et-Tenûhî el-Mısrî
- 87-) Kilâb b. Telîd el-Leysî
- 88-) Muhammed b. Safvân el-Cumahî
- 89-) Muhammed b. Abdirrahmân b. Ebî Lebîbe
- 90-) Muhammed b. Amr b. Atâ
- 91-) Muhammed b. Zeyd b. Alî el-Abdî
- 92-) Muhammed b. Osmân b. Abdirrahmân el-Mahzûmî
- 93-) Muhammed b. Hilâl el-Medenî
- 94-) Muhammed b. Yûsuf b. Abdillâh el-Kindî
- 95-) Muâz b. Abdillâh b. Habîb
- 96-) Ma'mer b. Ebî Habîbe el-Adevî
- 97-) Mûsâ b. Verdân

- 98-) Meysere b. Ammâr el-Eşceî
- 99-) Kâriz b. Şeybe
- 100-) Nûh b. Ebî Bilâl
- 101-) Nüceyh Ebû Ma'şer el-Medenî
- 102-) Ebû Süheyl Nafi' b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Esbehî
- 103-) Hilâl b. Meymûn el-Cühenî
- 104-) Yahyâ b. Hâris ez-Zümârî
- 105-) Yezîd b. Abdillâh b. Kuseyd
- 106-) Yezîd b. Abdîrrahmân b. Ebî Mâlik el-Hemedânî
- 107-) Ya'kûb b. Abdillâh b. el-Eşec
- 108-) Yûsuf b. el-Hakem es-Sekafî (Haccâc'ın babası.)
- 109-) Ebû Kurra el-Esedî es-Saydâvî
- 110-) Ebu's-Sabâh Mûsâ b. Ebî Kesîr el-Ensârî
- 111-) Dâvûd b. Cübeyr (Saîd b. el-Müseyyeb'in anne bir kardeşi)
- 112-) Bürd el-Kureşî (Saîd b. el-Müseyyeb'in azatlı kölesi)³⁵¹

2.3. RİHLELERİ

Hadis öğrenmek, işitilen bir hadisi daha âli bir isnâdla dinleyebilmek veya raviler ve hadisler hakkında bilgi edinebilmek maksadıyla yapılan yolculuklara hadis literatüründe “er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs” veya bu isim kısaltılarak sadece “Rihle”, “er-Rihle” denilmiştir.³⁵² Hadis talebelerinin yaptığı rihlelerin Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken başlamıştır. Nitekim bir bedevi kendilerine gelen elçinin söylediklerinin doğru olup olmadığını öğrenmek için Hz. Peygamber'e gelmiş³⁵³ ve Ukbe b. Hâris'in evlendiği kadınla süt kardeşi olduklarını duyması üzerine Hz. Peygamber'e gelerek

³⁵¹İbn Ebî Hâtim II/264, 284,421;İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI/5, 21, 30, 36, 47, 64, 65, 77, 78, 95, 100, 108, 114, 146, 189, 195, 211, 260, 267; Mizzî, XI/66-68; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/242; Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latîfe*, I/218, 465, 474, 476, 489, 490, 497, II/33, 41, 42, 53, 73, 145.

³⁵² İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV/106-108.

³⁵³ Müslim, İmân: 12.

meselenin hükmünü sormuştur.³⁵⁴ İslam'ı öğrenmek için çeşitli kabilelerden gelen heyetlerin veya şahısların yaptıkları yolculuklar rihlenin başlangıcı sayılmıştır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) vefat ettikten sonra bu rihleler artarak devam etmiştir. Sahâbîler bildikleri bir hadisi başka bir sahâbîye sorarak emin olmak veya uzakta olan bir sahâbînin söylediği hadisi direkt onun ağzından işitmek için uzunca yolculuklar yapmışlardır. Mesela Câbir b. Abdillâh'a kendisinin işitmediği bir hadisi Şam'da bulunan Abdullah b. Üneys adında bir sahâbînin işittiği ulaşmış, Câbir b. Abdillâh bir aylık yolculuk yapıp hadisi o sahâbîden dinlemiştir.³⁵⁵ Yine bir hadis için Mısır'a yolculuk etmiş ve hadisi ilk ağızdan dinleyen kişiden almıştır.³⁵⁶ Ebû Eyyûb el-Ensârî kendi dinlemediği bir hadisi Hız.Peygamber'den işiten Ukbe b. Âmir'den işitebilmek için Medine'den Mısır'a gidip hadisi dinledikten sonra geri dönmüştür.³⁵⁷

Tâbiûn döneminde İslam coğrafyasının genişlemesi, sahâbîlerin bu coğrafyaya dağılması, Müslüman nüfusunun artması gibi sebeplerden ötürü rihleler artarak devam etmiş ve sistematikleşmiştir.³⁵⁸ Saîd b. el-Müseyyeb de hadis öğrenmek maksadıyla bazı yolculuklar yapmıştır. Hatîb el-Bağdâdî onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Tek bir hadis için gündüz ve gecelerin esiri oldum."*³⁵⁹ Benzer bir rivayette ise *"Bir hadis için gündüzler ve geceler boyu yolculuk ettim."*³⁶⁰ dediği aktarılmıştır. Ayrıca Saîd b. el-Müseyyeb'in, Ebû Hureyre Zül-Huleyfe'de iken hadis dinlemek maksadıyla onun yanına sıkça gidip gelmiştir.³⁶¹ Bunun dışında onun başka nerelere rihle yaptığı hakkında herhangi bir rivayete rastlayabilmiş değiliz.

Saîd b. el-Müseyyeb'in hadis rivayet ettiği hocalarının çokluğunu ve bu hocaların farklı beldelerde ikamet ettiklerini de göz önünde bulundurursak onun hadis talebi için

³⁵⁴ Buhârî, İlim: 26

³⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, (1. Baskı), (Thk.: Nûruddîn İtr), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1395, 109-110.

³⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, 116.

³⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, 118.

³⁵⁸ Fuat Karabulut, *Sufyân b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, 98.

³⁵⁹ İbn Sa'd, V/120; Râmeihürmüzî, el-Hasen b. Abdîrrahmân b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, (Thk.: Muhammed Acâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404, 223; Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, 127.

³⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, 128; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih I-II*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2003, I/188.

³⁶¹ Fesevî, Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târih I-III*, (Thk.: Halîl Mansûr), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I/249, Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, 128.

farklı yerlere pek çok yolculuk ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Onun döneminde insanlar Hicaz'a hem hac farızasını yerine getirmek hem de ilim meclisleri oluşturup bilgi alışverişi yapmak için gitmişlerdir. Saîd b. el-Müseyyeb de kırk kere hac yapmış ilim ehli bir kimse olduğu için Mekke'ye yaptığı bu hac yolculukları da kanaatimizce rihle olarak değerlendirilebilir.

2.4. HADİSLERİN YAZILMASINDAKİ TUTUMU

Hiz. Peygamber'den (s.a.s.), hadislerin yazılmasını yasaklayan ve buna izin veren, zahiren birbirine zıt gibi görünen hadisler rivayet edilmiştir. Mesela Ebû Saîd el-Hudrî Hiz. Peygamber'in *"Kur'ân haricinde benden duyduğunuz hiçbir şeyi yazmayınız. Eğer Kur'ân'dan başka bir şey yazan varsa onu imha etsin."*³⁶² dediğini rivayet etmiştir. Zeyd b. Sâbit de aynı şekilde Hiz. Peygamber'in, Kur'ân dışında söylediklerinin yazılmasını yasakladığını söylemiştir.³⁶³ Ebû Hureyre'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Biz yazı yazıyorken Hiz. Peygamber yanımıza geldi ve "Bu yazdıklarınız nedir?" diye sordu. Biz de "Senden işittiğimiz hadisleri yazıyoruz." dedik. Bize "Sizden önceki ümmetlerin sapmasına neden olduğu gibi Allah'ın kitabının dışında bir kitap mı istiyorsunuz? Kur'ân dışında bir şey yazmayın." dedi."*³⁶⁴

Bunlar ve benzeri rivayetlerin aksine Hiz. Peygamber(s.a.s.) bazı sahâbîlerin hadis yazmasına izin vermiştir. Bir adam Hiz. Peygamber'e gelerek dinlediği hadisleri ezberleyemediği için hafızasından şikâyetle bulunmuş, Hiz. Peygamber de *"Sağ elinden yardım al."* yani *"İşittiklerini yaz."* demiştir.³⁶⁵ Hiz. Peygamber Rafî' b. Hadîc, Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi pek çok sahâbîye hadisleri yazmaları için izin vermiş, Ebû Şâh adlı sahâbîye de Mekke'nin fethinde yaptığı konuşmayı yazdırıp vermiştir. Şahsi izinlerin yanında umumi olarak ta sahâbeye ilmi yani hadisleri yazı ile kayıt altına almalarını söylemiştir.³⁶⁶

İslam alimleri bu hadisler arasındaki çelişkiyi gidermek ve Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) kitâbet hususundaki tutumunu açığa çıkarmak için farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunlardan en meşhur ve tutarlı olanı, yasağın amacının hadislerin Kur'ân ayetleriyle karışma tehlikesi olduğu ve bu tehlike ortadan kalkınca yazmaya izin

³⁶² Müslim, Zühd: 72.

³⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 35.

³⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 33.

³⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 65.

³⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 68-86.

verildiği görüşüdür. Zaman hususu da göz önünde bulundurulduğunda izin bildiren rivayetlerin yasak rivayetlerini nesh ettiği söylenmiştir. Sahâbe içerisinde elli iki kişinin hadis yazmış olması yasağın kalktığına delil gösterilmiştir.³⁶⁷ Ancak bazı sahâbiler aynı tavrı göstermeyerek hadis yazmaya karşı çıkmışlardır. Bunu dile getirirken de hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetleri delil olarak göstermemeleri yazıyı kerih görmelerinde farklı sebepleri olduğunu göstermektedir. Nitekim bir adam Ebû Saîd el-Hudrî'ye gelerek *"Keşke hadisleri bize yazsanız, çünkü ezberleyemiyoruz."* demiş, o da *"Ne yazarız ne de sahifeler ediniz. Rasûlullah bize anlatıyordu, biz de ezberliyorduk. Nasıl ki biz Nebi'nizden ezberliyor idiysek siz de bizden ezberleyin."* demiştir.³⁶⁸ Ayrıca o dönemde sözlü kültürün hakim olduğu Arap toplumunda yazı, hafıza zayıflığına işaret ettiği için kitâbet alt tabakanın işi görülmüştür. Yazının insanları tembelliğe sevkedeceği ve hafızayı yok edeceği düşünülerek de kitâbet hoş karşılanmamıştır.³⁶⁹

Tâbiûn döneminde de yazı aşırı yaygınlaşmamış kimisi hadisleri yazarken kimisi de mezkur sebeplerden ötürü yazmamış ve yazmayı da hoş karşılamamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb'in de hadis yazmamış olması kuvvetle muhtemeldir çünkü İmam Mâlik *"Saîd b. el-Müseyyeb öldüğünde yazılı bir metin bırakmamıştı."* demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb'in hadisleri yazdığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamış olmakla beraber talebelerinin hadis yazmasına izin verdiği rivayetlere muttali olduk. Mesela Abdurrahmân b. Harmele *"Benim hafızam kötüydü. Saîd b. el-Müseyyeb hadisleri yazmam için bana izin verdi."* demiştir.³⁷⁰ Aynı şekilde, daha önce bahsi geçtiği üzere, akranları hadis yazdığı için İbn Şihâb ez-Zührî'nin daha başarılı olduğunu söylemişlerdir. Ömer b. Abdilazîz de sahih sünnetin kaybolmasından korkmuş ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi alimlere sünneti tedvîn etmelerini söylemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb'in öğrencileri olan bu zatlar bu konuda bir beis görmemişler ve hocalarından yazıyı kerih gördüğüne dair herhangi bir bilgi aktarmamışlardır. Saîd b. el-Müseyyeb yazılı kaynaklardan da rivayette bulunmuş bunda da herhangi bir sakınca görmemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Peygamber'in Necrân âmili Amr b. Hazm'a dinin esasları,

³⁶⁷ Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Dirâsât fî'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi I-II*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1996, I/92-142; Ahmet Yücel, "Kitâbet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXVI/81-83.

³⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 36.

³⁶⁹ Ahmet Yücel, "Kitâbet", 81-83.

³⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, 99.

zekât ve diyet gibi hususlar hakkında gönderdiği talimatnameden Amr'ın oğulları vasıtasıyla rivayette bulunmuştur.³⁷¹

Saîd b. el-Müseyyeb, yazıya karşı olmamasına rağmen kendi görüşlerinin yazılmasına karşı çıkmıştır. Bir adam meclisine gelerek bir konudaki görüşünü sormuş cevap aldıktan sonra Saîd b. el-Müseyyeb'in söylediklerini yazmıştır. O mecliste bulunanlardan biri *“Ey Ebû Muhammed! Bu adam senin görüşlerini yazıyor.”* diye haber verince, Saîd b. el-Müseyyeb görüşlerini yazan adama *“Yazdıklarını bana getir.”* demiş, adam sahifeleri getirince de onları yırtmıştır.³⁷² Yine öğrencilerinden biri *“Şimdilerde insanlar yazıya ve sahifelere çok kıymet veriyorlar. Şayet biz o günlerde yazsaydık Saîd b. el-Müseyyeb'in ilmi ve görüşlerinden pek çok şey yazardık.”* demiştir.³⁷³ Rivayetin farklı bir versiyonunda ise *“İnsanların hadis dahi olsa yazmayı ayıpladıkları bir döneme yetiştim.”* diyerek devamında aynı şeyleri söylemiştir.³⁷⁴ Sonuç olarak Saîd b. el-Müseyyeb kuvvetle muhtemel güçlü hafızasına dayanarak hadisleri yazmamış, talebelerinin hadis yazmasına izin vermiş, ancak kendi görüşlerinin yazılmasına karşı çıkmıştır.

2.5. HADİS USULÜNE DAİR BAZI KONULAR HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

2.5.1. Sahâbî Tanımı

Sahâbî kelimesi, Arapçada arkadaşlık etmek anlamına gelen sohbət mastarından türemiş bir isimdir.³⁷⁵ Bu kelimenin çoğulu olarak ashâb ve sahâbe kelimesinin kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Sahâbî kelimesi Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken terim anlamında kullanılmaya başlanmış³⁷⁶ ve pek çok kimse bu kelimenin tarifini yapmıştır.³⁷⁷

İlim çevrelerince sahâbî kelimesinin farklı tanımları yapılmıştır. Mesele fıkıh usulü alimlerine göre sahâbî, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) İslam'ı öğrenmek maksadıyla onunla en az altı ay kadar beraber yaşayan ve ondan hadis dinleyip, arkadaşlık eden

³⁷¹ Nesâî, Kasâme: 42; Selman Başaran, “Amr b. Hazm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III/84-85.

³⁷² İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm ve Fadlih*, II/283.

³⁷³ İbn Sa'd, V/141.

³⁷⁴ Fesevî, I/362.

³⁷⁵ İbn Manzûr, I/519.

³⁷⁶ Buhârî, *Fedâilü's-Sahâbe*: 5.

³⁷⁷ Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 82-83.

kimsedir.³⁷⁸ Hadisçiler sahâbenin çerçevesini daha geniş tutmuşlar, Hz. Peygamber'i Müslüman olarak gören ve Müslüman olarak ölen kimseyi sahâbî olarak değerlendirmişlerdir.³⁷⁹ Bu tanım zamanla tedrici olarak gelişmiş ve en kapsamlı olan bu formu hadisçiler arasında yaygınlık kazanmıştır.³⁸⁰

Sahâbîlerin bazıları da kimin sahâbî olduğu konusunda fikir beyan etmişlerdir. Mesela muammerundan olan ve hicrî doksan üç yılında vefat eden Enes b. Malik'e "*Şu an senin haricinde Peygamber'in sahâbîlerinden kimse kalmış mıdır?*" denildiğinde "*Onu gören bedeviler vardır ama onunla sohbeti bulunan kimse kalmamıştır.*" demiştir.³⁸¹ Bu da demek oluyor ki Enes b. Mâlik Hz. Peygamberi (s.a.s.) yalnızca görenleri sahâbî saymamıştır. Bazı alimlere göre onun bu cevabı Hz. Peygamber'i gören bedevilerin sahâbî olduğunu nefyetmese³⁸² de söz konusu Arapları sahâbî olarak kabul ettiğine delalet eden bir karine de yoktur.

Saîd b. el-Müseyyeb de ilk sahâbî tanımı yapan alimler arasındadır. Ona göre sahâbî, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile en az bir iki yıl beraber bulunan veya onunla bir kaç gazveye katılan kimsedir, bunun dışındakiler sahâbî değildir.³⁸³ Bu görüş şaz sayılmış ve hadisçiler arasında kabul görmemiştir.

Fıkıh usulü bilginlerinin tanımlamaları ise bu tanım ile paralellik göstermektedir, onlar da yaptıkları tanıma bu ve benzeri rivayetleri referans olarak göstermişlerdir. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb'den aktarılan bu rivayet incelendiğinde senedinde metrûk ve meçhûl ravilerin bulunması sebebiyle bu rivayet çok zayıf kabul edilmiştir.³⁸⁴

2.5.2. Sünnet Anlayışı

Sünnet kelimesi yol, yöntem, uygulama, örf ve gelenek anlamlarına gelmektedir.³⁸⁵ Sünnetin terim anlamı ise hadisçilerin çoğunluğuna göre "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz fiil, takrirleri ve özellikleridir", bu cihetle hadis ile eş anlamlıdır. Hadis metodolojisinin oluşum sürecinde pek çok sünnet anlayışı ortaya

³⁷⁸ İbnü's-Salâh, 396.

³⁷⁹ İbnü's-Salâh, 396; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I/6.

³⁸⁰ Aşıkutlu, 64.

³⁸¹ İbnü's-Salâh, 397.

³⁸² Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, 83.

³⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine tsz., 50.

³⁸⁴ Aşıkutlu, 62.

³⁸⁵ İbn Manzûr, XIII/220.

çıkıştır. Sünnet kelimesini Hz.Peygamber (s.a.s.) de kullanmış “*Her kim İslam’da güzel bir sünnet (adet) başlatırsa kendi sevabı ve onunla kıyamete kadar amel edenlerin sevabı verilir. Aynı şekilde kimde kötü bir sünnet (adet) başlatırsa ona kendi günahı ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin günahı yüklenir.*”³⁸⁶ buyurmuştur. Yine “*Sünnetimden yüz çeviren benden değildir.*”³⁸⁷ ve “*Size iki şey bıraktım onlara sarıldığınız müddetçe yolunuzu şaşırırmazsınız bunlar Allah’ın kitabı ve Peygamberi’nin sünnetidir.*”³⁸⁸ buyurmuştur. Bir keresinde de Hz. Peygamber’e ihtiyaç giderirken abdest alması için su götürülmüş “*Her ihtiyaç giderdiğimde abdest alsaydım bu mutlaka sünnet olurdu.*” buyurmuştur.³⁸⁹ İlk rivayette sünnet kelimesi sözlük anlamıyla kullanılmış, diğerlerinde ise Hz. Peygamber’in ümmeti için ortaya koyduğu veya tavsiye niteliği taşıyan davranışlarını belirtilmiş ve bu itibarla da terim anlamında kullanılmıştır.³⁹⁰

Büyük sahâbîler döneminde sünnetin kavramlaşma sürecinin temelleri atılmış, kavram henüz olgunlaşmadığı için zaman zaman sözlük anlamıyla da kullanılmıştır³⁹¹ Hz. Ebubekir (r.a.), torununun mirasından hak talep etmek üzere gelen bir nineye “*Senin talep ettiğin şey hususunda Allah’ın kitabında ve Peygamber’in sünnetinde bir şey bulamadım.*” diyerek sünnetin terim anlamını kastetmiştir. Ebû Hureyre ise aktaracağımız rivayette bu kelimeyi sözlük anlamıyla kullanmıştır. Ebû Hureyre, Hubeyb b. Adiy’in asılmadan önce iki rekat namaz kılmasını “*Hubeyb ölmeden önce iki rekat namaz kılmayı Müslümanlara sünnet kıldı.*” ifadeleriyle sünnet olarak addetmiştir.³⁹²

Tâbiûn döneminde sünnet kavramının kapsamı genişlemiş, sahâbîlerin söz ve uygulamaları da sünnet sayılmıştır. Nitekim Sâlih b. Keysân “*Zührî ile beraber ilim talep ediyorduk. Sünnetleri yazalım dedik ve Hz. Peygamber’den gelenleri yazdık. Ashâbtan gelen rivayetlere gelince Zührî “Onları da yazalım, onlar da sünnettir.” dedi. Ben “Hayır yazmayalım onlar sünnet değildir.” dedim. O yazdı, ben ise yazmadım. O*

³⁸⁶ Müslim, İlim: 6.

³⁸⁷ Buhârî, Nikâh: 1.

³⁸⁸ Muvattâ, Kader: 3.

³⁸⁹ Ebû Dâvûd, Tahâret: 22.

³⁹⁰ Bünyamin Erul, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (9. Baskı), TDV Yay., Ankara 2016, 26.

³⁹¹ Erul, 77.

³⁹² Buhârî, Cihâd: 70.

kazandı, ben kaybettim.” demiştir.³⁹³ Ebu’z-Zinâd da şöyle demiştir: “*Biz helal ve haramı yazardık Zührî ise işittiği her şeyi yazardı.*” Bu rivayetlerden³⁹⁴ de anlaşılacağı üzere sünnet hususunda tâbiûn alimleri farklı tutumlar sergilemişlerdir. Kimine göre Hz. Peygamber’in fikhî nitelik taşıyan uygulamaları, kimine göre Hz. Peygamber’den (s.a.s.) gelen bütün rivayetler kimine göre ise Hz. Peygamber veya sahâbe fark etmeksizin kendisine ulaşan bütün haberler sünnettir.

Saîd b. el-Müseyyeb de pek çok rivayette sünnet kelimesini kullanmıştır. O bu kelimeyle kimi zaman Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetini kastetmiş kimi zaman da Sahâbe uygulamasını kastetmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb bir sabah fecir doğduktan sonra namaz kılan bir adam görmüş ve onu bundan menetmiştir. Adam “*Ey Ebû Muhammed namaz kıldığım için Allah beni cezalandıracak mı?*” demiş, o da “*Hayır Allah seni sünnetin hilafına davrandığın için cezalandıracak.*” demiştir. Kaynakta geçen bir sonraki hadiste Hz. Peygamber’in şöyle dediğini rivayet edilmiştir: “*Ezan okunduktan sonra sabahın iki rekat namazından başka namaz yoktur.*”³⁹⁵ Saîd b. el-Müseyyeb bu rivayette sünnet kelimesi ile Hz. Peygamber’in sünnetini kastetmiştir.

Saîd b. el-Müseyyeb bazen de sahâbî uygulamalarını sünnet olarak saymıştır. Mesela o “*Ölü yıkayanın gusletmesi sünnettir.*” demiş, burada sünnet kelimesi ile Ebû Hureyre’nin uygulamasını kastetmiştir. Çünkü Ebû Hureyre böyle olması gerektiğini söylemiş ve bunu bir iki kişi dışında hiçbir sahâbî uygulamamıştır.³⁹⁶ Daha önce bahsettiğimiz üzere Rebîatü’r-Rey, Saîd b. el-Müseyyeb’e kadının parmaklarının diyetini sorduğunda Saîd b. el-Müseyyeb cevap vermiş, Rebîa verdiği cevabın mantığa ters olduğunu söyleyince “*Kardeşimin oğlu! Bu sünnettir.*” demiştir. Tahâvî, Saîd b. el-Müseyyeb’in bu rivayette sünnet ile kastettiği şeyin Zeyd b. Sâbit’in sözü olduğunu söylemiştir. Çünkü bu hükmü Zeyd b. Sâbit vermiştir.³⁹⁷

Saîd b. el-Müseyyeb bu ve benzeri rivayetlerde sünnet kelimesini takyid etmeyip mutlak olarak kullanmıştır. Bunların hangisinin Hz. Peygamber’e (s.a.s.) hangisinin

³⁹³ Abdurrezzâk es-San’ânî, Abdurrezzâk b. Hemâm, *el-Musannef I-XI*, (Thk.: Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî), el-Mektebetü’l-İslâmî, Beyrut 1403, II/192.

³⁹⁴ İbn Abdilberr, *Câmiu Beyânî’l-İlm ve Fadlih*, I/150.

³⁹⁵ Abdurrezzâk es-San’ânî, III/52-53.

³⁹⁶ Abdurrezzâk es-San’ânî, III/408. Ebû Hureyre’den merfu olarak ta böyle bir rivayet naklolmuş ancak Ahmed b. Hanbel gibi pek çok hadis aliminene göre zayıf kabul edilmiştir. Bu hadis diğer sahâbîler tarafından nakledilmemiş bilakis onlar bunun aksi yönünde amel etmişlerdir. Bkz. Ebû Tâlib el-Kadî, *İlelî’t-Tirmiziyyi’l-Kebîr*, Âlemü’l-Kütüb ve Mektebetü’n-Nehdati’l-Arabiyye, Beyrut 1409, 104.

³⁹⁷ Tahâvî, I/81.

sahâbeye ait olduğunu karinesiz olarak bilmemiz mümkün gözükmemektedir. İmâm Şâfiî kavli kadimde sünnet olduğu söylenen şeylerin merfu yani Hz.Peygamber'e ait olduğunu söylemiş ancak uygulamada olan şeyler için de böyle denildiğini görünce bu görüşünden vazgeçmiştir. Nevevî de karine bulunmadığı takdirde “Bu sünnettir veya sünnettendir.” ifadelerinin mevkuf habere hamledilmesi gerektiğini söylemiştir.³⁹⁸

Bir keresinde Ömer b. Abdilazîz şiddetle birine vuran adam hakkında herhangi bir eser veya sünnet-i mâziye olup olmadığını sordurmak için Saîd b. el-Müseyyeb'e bir elçi göndermiştir. Saîd b. el-Müseyyeb de bu konuda Hz. Osman'ın (r.a.) bir uygulamasının bulunduğunu söylemiştir.³⁹⁹ Bu rivayete göre Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Osman'ın verdiği hükmü sünnet saymıştır. Saîd b. el-Müseyyeb sahâbenin özellikle de Hulefâ-yı Râşidîn'in verdiği hükümlere o kadar değer vermiştir ki bu hükümleri ondan daha iyi bilen kimsenin olmadığı rivayet edilmiştir.⁴⁰⁰ Bu da gösteriyor ki Saîd b. el-Müseyyeb sahâbe uygulamalarını sünnet sayarak onları da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisleri gibi ezberlemiştir.

2.5.3. Sünnetin Bağlayıcılığı

Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetinin kesin olarak bağlayıcı olduğunu belirtmiş, bu sünnete uymayanın cezalandırılacağına hükmetmiştir. Daha önce de zikrettiğimiz üzere Saîd b. el-Müseyyeb fecir doğduktan sonra namaz kılan adama, sünnete muhalif davrandığı için cezalandırılacağını söylemiştir.⁴⁰¹ Ancak Saîd b. el-Müseyyeb pek çok tâbiînin yaptığı gibi Hz.Peygamber'in sünneti ile sahâbenin sünnetini birbirinden ayırmıştır. Hz. Peygamber'in sünnetinin kesin olarak uygulanması gerektiğini düşünmüş, sahâbe uygulanmasının da bağlayıcı olduğunu ancak Hz. Peygamber'in sünneti kadar bağlayıcı olmadığını tavırlarıyla belli etmiştir. Yine bahsettiğimiz üzere Rebîatü'r-Rey ile yapmış olduğu konuşmada söylediği hükmün sünnet olduğunu ve kendi görüşünü sünnetle kıyas ettiği için Rebîa'nın rey hususunda Iraklılar gibi davrandığını söylemiştir.⁴⁰² Şayet Saîd b. el-Müseyyeb sahâbeden gelen bu

³⁹⁸ Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *Zaferu'l-Emânî bi Şerhi Muhtasari's-Seyyid Şerif el-Cürcânî*, Tahkik: Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1416, 216.

³⁹⁹ Abdurrezzâk es-San'ânî, X/24.

⁴⁰⁰ İbn Sa'd, V/120.

⁴⁰¹ Abdurrezzâk es-San'ânî, III/52.

⁴⁰² Muvattâ, Ukûl: 11.

hükümü Hz. Peygamber'in sünneti kadar bağlayıcı görseydi muhtemelen daha sert konuşurdu.

Hz. Ömer azı dışın yaralanmasında diyet olarak dış başına birer deve hüküm vermişken Hz. Muâviye dış başı beş deveye hüküm vermiştir. Saîd b. el-Müseyyeb ikisinin de görüşünü aktardıktan sonra *“Ömer'in verdiği hükümde diyet azalırken Muâviyenin verdiği hükümde artmaktadır. Ben hüküm verecek olsam dışların diyetini ikişer deve olarak belirlerdim ve eşit olurdu. Her müçtehit ecir alacaktır.”*⁴⁰³ demiştir. Bu rivatetten de anlaşıldığına göre Saîd b. el-Müseyyeb bunların icthad olduğunu düşünmekte ancak sahâbenin verdiği hükümleri sünnet kabilinden değerlendirdiği için kendi icthadından üstün saymakta ve bunları da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti ile bir tutmamaktadır.

2.5.4. Sünnet ve Hadisi Aynı Anlamda Kullanması

Hadis sözcüğü kök itibariyle bir şeyin yokluktan var olması, ortaya çıkması anlamlarına gelir. Hadis, kadimin zıddı yeni, söz ve haber anlamlarına da gelmektedir. Hadis kelimesinin çoğulu ehâdistir.⁴⁰⁴ Hadis kelimesi Kur'ân'da söz ve ilahi vahiy anlamında kullanılmıştır.⁴⁰⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbe de bu kelimeyi kullanmışlar ancak bu kullanım sözlük anlamından ziyade hadis literatüründeki anlama evrilmiştir. Mesela Ebû Hureyre Hz. Peygamber'e *“Ey Allah'ın Resulu kıyamet günü senin şefaatinle en bahtiyar olacak kişi kimdir?”* diye sormuş, Hz. Peygamber de *“Senin hadise olan merakından ötürü bu soruyu senden önce kimsenin sormayacağını düşünmüştüm...”* cevabını vermiştir.⁴⁰⁶ Hz. Peygamber bu rivayette hadis kelimesini terim anlamına uygun olarak kendi sözlerini ifade etmek için kullanmıştır. Bu ve benzeri kullanımlardan yola çıkarak hadis alimleri bu kelimeyi Hz. peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri için kullanmışlardır. Daha sonra hadisın muhtevası genişlemiş, Hz. Peygamber'in yaratılış ve ahlakî özellikleri de hadisın kapsamına dahil edilmiştir. Bazı

⁴⁰³ Muvattâ, Ukûl: 12.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, II/131.

⁴⁰⁵ Nîsâ: 4/42, Necm: 53/59, Tûr: 52/34, Nâziât: 79/15.

⁴⁰⁶ Buhârî, İlim: 33.

hadisçiler bu kavramı iyice genişleterek sahâbe ve tâbiûnundan nakledilen haberleri de hadis olarak adlandırmışlardır.⁴⁰⁷

Hadis ve sünnetin ne manaya geldiği İslam'ın ilk dönemlerden beri tartışıl原因lmıştır. Yaygın kanaate göre İmam Şâfiî'ye kadar bu iki kavram ayrı şeyler olarak telakki edilmiş, İmam Şâfiî'den sonra aynı kabul edilmiştir. Ancak rivayetlere bakıldığında İmam Şâfiî'den önce de bu kavramların aynı manada kullanıldığı tespit edilmiştir. Ömer b. Abdilazîz hadislerin tedvîn edilmesi maksadıyla Ebu Bekr Muhammed b. Amr b. Hazm'a gönderdiği mektupta *"Hz. Peygamber Ömer ve benzerlerinin hadislerini veya sünnetlerini araştır."* demiştir. Yine o Saîd b. el-Müseyyeb'e elçi göndererek araştırdığı konuda hadis ya da sünnet-i mâziye olup olmadığını sordurmuştur. Yahyâ b. Saîd de *"Medine'de sünnetleri ve Ömer'in verdiği hükümleri en iyi bilen Saîd b. el-Müseyyeb, en çok hadis rivayet eden ise Urve b. ez-Zübeyr'dir."*⁴⁰⁸ diyerek hadis ve sünnetin farklı şeyler olduğunu belirtmiştir. Onlara göre hadis, Hz. Peygamber'den gelen haberlerin sözlü olarak rivayeti iken sünnet sözlü formdaki rivayetlerden çıkarılan sonuç veya uygulanagelmiş davranış biçimleridir.

Saîd b. el-Müseyyeb sünnet ve hadisi aynı manada kullanmıştır. Mesela Saîd b. el-Müseyyeb ve İbn Şihâb ez-Zührî cenaze yıkayanın gusletmesi gerektiğini ve bunun sünnet olduğunu söylemişlerdir. Bunu merfu veya mevkuf bir hadise dayanarak yapmışlardır çünkü uygulama bu sözün hilafıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle bir şey yapmış olsa sahâbenin uygulaması gerekirdi. Dolayısıyla Saîd b. el-Müseyyeb kendisine ulaşan bir hadisi, sünnet olarak nitelendirmiş ve ikisini aynı anlamda kullanmıştır.

İmam Şâfiî de bu hususta aynı kanaatte olduğunu bildirmiş, sünnet ile hadisin aynı şeyler olduğunu selef alimlerinden örnekler getirerek delillendirmiştir. İmam Şâfiî *"Saîd b. el-Müseyyeb'e göre de hadis ve sünnet muradiftir. Nitekim Saîd b. el-Müseyyeb "Ebû Saîd el-Hudrî bana Hz. Peygamber'in sarf kanusunda şöyle dediğini anlatmıştır." demiş ve hadisini sünnet olarak tesbit etmiştir. Yine Saîd b. el-Müseyyeb, "Ebû Hureyre bir konuda bana Hz. Peygamber'in şöyle şöyle dediğini anlatmıştır." demiş ve bu hadisi de sünnet olarak tesbit etmiştir. Bunlar dışında Saîd b. el-Müseyyeb başka kimselerden*

⁴⁰⁷ Aliyyü'l-Kârî, Nûruddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Sultân, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (Thk.: Abdulfettâh Ebû Gûdde), Dâru'l-Erkam, Beyrut tsz., 153; Mehmet Emin Özafşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, (3. Baskı), Otto Yay., Ankara 2015, 39.

⁴⁰⁸Fesevî, I/255.

gelen hadisleri anlatarak bu hadisleri sünnet olarak değerlendirmiştir."⁴⁰⁹ demiştir. İmam Şâfiî'den aktardığımız bu rivayetin devamında o, tâbiûndan pek çok kişinin sözlerini sıralayarak onların ve Saîd b. el-Müseyyeb'in kendisi ile aynı görüşte olduklarını göstermiştir.

2.5.5. Haber-i Vâhid Konusundaki Görüşü

Haber-i vâhid bir kişinin başka bir kişiden naklettiği haber demektir. Âhâd haber, veya haber-i infirâd olarak ta adlandırılan haber-i vâhid ilk başta tek kişinin rivayet ettiği haber anlamında kullanılan bir terkip iken daha sonraları anlam genişlemesine uğramış ve ravi sayısı bakımından mütevatir hadis⁴¹⁰ seviyesine ulaşamamış bir, iki veya daha fazla kişinin rivayet ettiği haber anlamında kullanılmıştır.⁴¹¹ Mütevatir haber ile amel etmenin gerekliliği hususunda alimlerin ittifakı olmasına karşın haber-i vahidin bilgi değeri ve muktezasınca amel etme hususu ilk dönemlerden beri tartışılmıştır. Allah Teâlâ da Kur'ân-ı Kerim'de bu hususa dikkat çekmiş ve *"Ey iman edenler size bir fasık haber getirdiğinde o haberin doğruluğunu iyice araştırın."*⁴¹² buyurmuştur. Asr-ı saâdetde haber-i vâhidin durumu tartışılmamış ve Hz. Peygamber, din ve devlet işlerinde güvendiği kimselerin verdiği haberlerle amel etmiştir. Bir kişinin *"Hilali gördüm."* demesi üzerine insanlara oruç tutmayı emretmiş, zekât memurlarını ve elçilerini uzak beldelere teker teker göndermiştir.⁴¹³

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatının ardından sahâbe vahyin kesilmesi durumunu da göz önünde bulundurarak haber-i vahid hususunda daha temkinli davranmışlar, özellikle dinî meselelerde, haberi getiren kimseye kimi zaman yemin ettirerek kimi zaman da şahit isteyerek haberin doğruluğunu teyit etmişlerdir. Ancak bu tarz uygulamaları gerek gördüklerinde yapmışlar, çoğu zaman güvendikleri kimselerin aktardıkları rivayetleri herhangi bir müeyyide olmadan da kabul etmişlerdir.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ İmâm Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, (3. Baskı), (Thk.: Abdullatîf el-Humeym), Mâhir Yâsîn el-Fahl, Dârul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 2014, 396.

⁴¹⁰ Mütevatir hadis: *"Baştan sona kadarher nesilde yalan üzere birleşmeleri aklın ve adeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivayet ettiği hadis."* Bkz. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 232-236.

⁴¹¹ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV/349-352; Yücel, *Hadis Usulü*, 150.

⁴¹² Hucurât: 49/6.

⁴¹³ Buhârî, *Ahbârü'l-Âhâd*: 1-6.

⁴¹⁴ Ertürk, 349-352.

Saîd b. el-Müseyyeb de haber-i vâhid ile amel etmiş ve dinde hüccet olduğunu kabul etmiştir. İmam Şâfiî sahâbeden birbirinin haberlerini kabul etmeyenlere ve verilen haberi teyit edenlere örnekler verdikten sonra tâbiûnun, bu kimselerin tek başına rivayet ettiği hadisleri naklettiklerini bunda bir beis görmeyip herhangi bir araştıma yapma gereği duymadıklarını söylemiştir. Ardından “*Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Hureyre, Ebû Saîd el-Hudrî ve başkalarının tek başına rivayet ettiği hadisleri kabul etmiş onlarla fetva vermiş ve diğer insanlara ulaştırmıştır. Onların Hz. Peygamber’den yalnız olarak rivayet ettiği hadisleri sünnet saymıştır.*” diyerek Saîd b. el-Müseyyeb ve muasırlarının bu konudaki tutumlarını aktarmıştır.⁴¹⁵

Saîd b. el-Müseyyeb hocalarına güvendiği için onların tek başına rivayet ettiği haberleri kabul etmiştir. Daha sonra da zikredeceğimiz üzere o bazı ravilerin güvenilmez olduğunu söylemiştir, dolayısıyla onların tek başına ve başkasını destekler mahiyetteki rivayetlerini kabul etmemiştir. Mesela İbn Abbâs’ın azatlısı İkrime için yalancı demiş, kendi azatlısı Bürd için de “*Bürd’ün rivayetlerini araştırın, tek başına rivayet edip kimsenin ona muvafakat etmediği hadisleri kabul etmeyin.*”⁴¹⁶ demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb bu sözleriyle Bürd’ün zayıf bir ravi olduğunu bildirmiş ve tek başına rivayet ettiği hadislerin kabul edilemeyeceğini söylemiştir.

2.6. İLİM MECLİSLERİ, HADİS TAHAMMÜLÜ VE EDASINDAKİ YERİ

2.6.1. İlim Meclisleri

Hiz. Peygamber (s.a.s.) kendisine vahiy geldiği andan itibaren İslam dinini öğretmeye başlamış, insanları etrafında toplayarak onlara Kur’ân ayetlerini ve dinin hükümlerini öğretmiştir. İslam’ın ilk yıllarında bu eğitim ve öğretim faaliyetleri genelde gizli olarak yapılmış, Müslümanların sayısı belli seviyeye ulaştıktan sonra Dâru’l-Erkâm gibi belirli yerlerde icra edilmeye başlanmıştır. Hicretten sonra da Hiz. Peygamber bulduğu her fırsatta insanlara İslam’ı ve ahkâmını tebliğ etmiş, özellikle Mescid-i Nebevî’yi bu eğitim öğretim faaliyetlerine tahsis etmiştir. Mescidin bir bölümünde İslam’ı öğrenmek isteyen, kendini ilme adanmış fakir sahâbîler için suffe adında bir yer inşa ettirmiş ve onların her türlü ihtiyaçlarıyla ilgilenmiştir. Hiz.

⁴¹⁵ İmâm Şâfiî, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *İhtilâfu’l-Hadîs*, (Thk.: Rıfâ’t Fevzî Abdulmuttalib), Dâru’l-Vefâ, Mısır 2001, 15-20.

⁴¹⁶ Kâ’bî, Ebu’l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Kabûlu’l-Ahbâr ve Ma’rifetü’r-Ricâl I-XVI*, (1. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2000, II/186; İbnü’l-İmâd, Abdu’l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed el-İkrî, *Şezerâtü’z-Zeheb I-X*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1406, I/102.

Peygamber'in vefatının ardından sahâbîleri bu ilmi faaliyetleri devam ettirmiş, Medine'de kalanlar genellikle Mescid-i Nebevî'de, farklı yerlere göç edenler ise gittikleri yerlerin mescit ve benzeri muayyen yerlerinde kendilerine ait ilim meclisleri ve ders halkaları oluşturmuşlardır. Aynı şekilde tâbiûn neslinden de ilmî açıdan kendini geliştirip bu işe talip olan kimseler yetişmiş ve oluşan bu geleneği devam ettirmişlerdir. Henüz İslamî ilimler müstakilleşmediğinden bu meclislerde ilimler bir bütün olarak öğretilmiş, bu da yoğunlukla hadis rivayet etme, ayet ve hadislerden çıkan hükümleri aktarma şeklinde gerçekleşmiştir.⁴¹⁷

Medine'de bulunan bazı tâbiîler gibi Saîd b. el-Müseyyeb de Mescid-i Nebevî'de kendine ait bir ilim meclisi oluşturmuş ve bildiği şeyleri insanlara aktarmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb kendini çok iyi yetiştirmiş, pek çok kimseden ders almış, genç sayılacak yaşlarında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sahâbîleri hayattayken onlarla beraber ders vermeye başlamıştır. Akranları arasında özellikle hadis ve fıkıh alanında temayüz eden Saîd b. el-Müseyyeb'in ilim meclisi çok rağbet görmüş, derslerine pek çok kimse katılmıştır. Onun meclisi fetva soran, hadis dinlemek ve rüya tabir ettirmek isteyenlerin uğrak yeri olmuştur. Daha önce de zikrettiğimiz üzere pek çok kimse o dönemde Medine'de yaşayan hadis ve fıkıh alanında en yetkin kimsenin Saîd b. el-Müseyyeb olduğuna şahitlik etmiştir. Bu yüzden tâbiûn ve etbâu't-tâbiîn nesline mensup bir çok alim onun ders halkasına devam etmiş, ondan hadis dinlemeye rağbet etmişlerdir.⁴¹⁸

İbn Şihâb ez-Zührî durumu şöyle ifade etmiştir: *"Ben dayımın⁴¹⁹ yanında ilim öğreniyordum. Bir adam geldi ona soru sordu. Dayım sorunun cevabını vermekten aciz kalınca onu Saîd b. el-Müseyyeb'e yönlendirdi. Ben de onunla birlikte gittim. Saîd adama cevap verdi. Ardından onun yanında ilim tahsil etmeye başladım ve on yıl meclisine devam ettim."*⁴²⁰ İbn Ömer de meclisinde kendisine bilmediği bir soru yöneltince soru soran kişiyi Saîd b. el-Müseyyeb'e yönlendirmiş *"Bunu Saîd b. el-Müseyyeb'e sorun çünkü o salih kimselerle oturmuştur."* demiştir. O kişi döndüğünde İbn Ömer aldığı cevabı sormuş ve *"Ben size demedim mi o alimlerden biridir."*

⁴¹⁷İbn Asâkir, XXIV/35; Aycan,77-80; İbrahim Hatiboğlu, *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991, 13-14; Ziya Kazıcı, Salih Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX/515-519; Mustafa Baktır, "Suffe", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII/469-470.

⁴¹⁸ İbn Sa'd, V/119-143.

⁴¹⁹ Abdullah b. Sa'lebe b. Sua'yr, İbn Şihâb ez-Zührî'nin akrabası ve sahâbenin küçüklerindendir.

⁴²⁰ İbn Sa'd, II/382.

demiştir.⁴²¹ Mekhûl eş-Şâmî'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: *“Saîd b. el-Müseyyeb vefat edince insanlar eşit oldu. Hiç kimse bu halkada olmaktan gururlanmazdı. Bu halkada Mücahid'i şöyle derken işittim: “Saîd b. el-Müseyyeb aralarında oldukça insanlar hayır içindedir.”*⁴²² Abdurrahmân b. Harmele *“İnsanlar emirlerin yanında konuşmak için izin istedikleri gibi Saîd b. el-Müseyyeb'in yanında konuşmak için de izin isterlerdi yoksa kimse ona bir şey sormaya cesaret edemezdi.”* demiştir.⁴²³

2.6.2. Hadis Tahammülü ve Edâsındaki Yeri

Sahâbe genellikle Hz. Peygamber'den (s.a.s.) şifâhî yolla ya da onun tatbikatlarını görerek bilgi edinmişlerdir. Edindikleri bu bilgileri ezberleme yoluyla muhafaza etmişler, bazı sahâbîler de ezberlemeye yardımcı olması ve unuttuklarında hatırlamalarını sağlaması amacıyla birtakım hadisleri yazmışlardır. Kimi zaman da ezberledikleri ya da yazdıkları bu hadisleri müzakere etmiş, bildiklerini teyit edip bilmediklerini öğrenmek suretiyle bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Tâbiûn neslinden çoğu kimse de bu yolu takip etmiştir.⁴²⁴

Hicrî ikinci asrın ilk yarısından itibaren tedvîn hareketiyle beraber yazılı hadis metinleri yaygınlaşmaya başlamış, bu yolla hadislerin kaybolması engellenirken aynı zamanda bu metinler hadis rivayetine ehil olmayan kimselerin eline geçmeye başlamıştır. Bu kişilerin hadisleri bir hocadan öğrenerek değil de yazılı kaynaklardan rivayet etmeleri, Arap yazısının henüz gelişmemiş olması gibi etkenlerle birleşince hadislerin tahrif ve tashifine neden olmuştur. Bunları önlemek ve hadislerin aslına uygun bir şekilde rivayet edilmesini sağlamak amacıyla muhaddisler bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirlerden biri de hadis öğrenim ve öğretim metodları geliştirmek olmuştur. Bu hadis öğrenim ve öğretim metodları hadis usulünde hadis tahammül ve edâ yolları olarak da adlandırılmıştır. Tahammül bir hocadan hadis alma eda ise bir hadisi usulüne uygun olarak başkasına nakletmek demektir. Hadis tahammül ve edâsında

⁴²¹ İbn Sa'd, V/119.

⁴²² İbn Sa'd, II/381-382.

⁴²³ Ebû Nu'aym, II/173.

⁴²⁴ Muhammed Acâc el-Hatîb, 57-62.

başlıca semâ, kırâat/arz, kitâbet, icâzet, vasiyet, vicâde, i'lâm, münâvele olmak üzere sekiz yöntem kullanılmıştır.⁴²⁵

İlk dönemlerde kurulan ilim meclislerinde sadece hadis öğretilmediği gibi, hadis öğretiminde daha sonradan sistemleşerek yaygınlaşan hadis öğrenim ve öğretim metodlarının hepsi de kullanılmamıştır. Bu dönemde daha çok semâ ve kırâat/arz yöntemleri kullanılmıştır. Semâ Arapça'da duymak, dinlemek ve işitmek anlamına gelen "semia" fiilinden türemiştir. Hadis usulünde ise semâ "Hadis rivayet eden şeyh ile görüşüp ondan bizzat işiterek hadislerini elde etmek" şeklinde terimleşmiştir. Bu yöntemde hadis talebesi, hocanın meclisine devam ederek onun ezberden veya yazılı metinden rivayet ettiği hadisleri yazar veya ezberler, böylelikle rivayet ettiği hadisi hocadan dinlemiş olur. Hadis tahammül yollarından ilk olarak uygulanan, en önemli ve muteber yol semâ yöntemidir.

Sahâbîler hadisleri Hz. Peygamberden (s.a.s.) semâ yoluyla almış, onları ezberlemiş ve insanlara bu yolla aktarmışlardır. Sahâbeden hadis dinleyenler de bu yöntemi kullanmışlar ve asırlar boyu böyle devam etmiştir. Sonraki dönemlerde semâyâ ek olarak diğer tahammül yolları da kullanılmaya başlanmış lakin semâ yöntemi önemini kaybetmemiştir. Çünkü bu yöntemde hoca ve talebe bir araya gelerek arada bir vasıta bulunmaksızın talebe hadisleri bizzat hocanın ağzından almaktadır. Bu itibarla semâ hadis tahammül yöntemlerinden en sağlamı ve en üstünü sayılmıştır.⁴²⁶

Saîd b. el-Müseyyeb de rivayet ettiği hadislerin çoğunu hocalarından o dönemde yaygın olarak kullanılan semâ yoluyla almış ve meclisinde insanlara aktarmıştır. Hadis yazdığına ve düzenli olarak bu metinlerden rivayet ettiğine dair bir bilgiye rastlamamış olmakla beraber böyle birşeyin olma ihtimalinin az olduğu kanaatindeyiz. Çünkü o dönemde hadis yazan sahâbî ve tabîler bunları kendileri için ve ezbere yardımcı olması amacıyla yazmışlardır. Bunda hadisleri yaymak, yazılı yolla aktarmak gibi amaçlar gütmemişlerdir. Dolayısıyla yazdıklarını nüshalar halinde çoğaltmamışlar bilakis bazıları elleriyle imha etmiş veya öldükten sonra imha edilmesini vasiyet etmişlerdir.⁴²⁷

⁴²⁵ Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, (19. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1995, 88; Yücel, *Hadis Usulü*, 73-75.

⁴²⁶ Uğur 355; Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 274; Yücel, *Hadis Usulü*, 75.

⁴²⁷ Subhî es-Sâlih, 39-41.

Kırâat veya diğer ismi ile arz ise hadisleri talebenin hocaya okuyarak veya okunan bir yerde bunları işiterek hadisi almasıdır. Bu yöntemde önemli olan husus hocanın kendine arz edilen hadisleri takip ederek dinlemesi ve hataları düzeltmesidir. Talebenin ezberinden veya elindeki yazılı metinden okuması, şeyhin de ister ezberinden isterse yazılı metinden takip etmesi arasında herhangi bir fark yoktur. Talebe okuduğu hadisleri hocasına arz ettiği için muhaddislerin çoğu buna arz da demişlerdir. Kırâat/arz hadis muteber hadis tahammül yollarından sağlamlık açısından ikincisidir. Bazıları kırâati sağlamlık açısından semâ ile eşdeğer, bazıları daha üstün görse de çoğunluğa göre semâ daha üstündür.⁴²⁸ Muhaddisler bu yöntemin sıhhatini sünnete dayandırmışlardır. Dımâm b. Sa'lebe adında bir sahâbî Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek İslam dininin bir takım emirlerini arz etmiş ve Hz. Peygamber'den bunları doğrulamasını istemiştir.⁴²⁹ Aynı şekilde sahâbe ve tabiûndan bazıları da bu metodu caiz görmüş, semâ gibi kabul etmiş ve zaman zaman bu metodu kullanmışlardır.⁴³⁰ Saîd b. el-Müseyyeb de meclislerinde kırâat metodunu uygulamıştır. Nitekim halife Hârûn er-Reşîd Medine'ye geldiğinde İmâm Mâlik'in yanına gitmiş ve ona hadis sormuştur. İmâm Mâlik ona *"İlim ve ilim ehli saygı gösterilmeye en layık şeylerdir. Ey müminlerin emiri! İlimin değerini düşüren ilk kişi sen olma."* deyince, halife çocuklarına İmâm Mâlik'in yanına gitmelerini söylemiş, çocukları da onun yanına gitmişler ve kendilerine hadis tahdis etmesini istemişlerdir. İmâm Mâlik onlara *"Bu belde halkına, çocukların muallime ders okuduğu gibi ilim okunur, talebe hata ettiğinde hocası düzeltir."* demiştir. Çocuklar halifenin yanına dönüp olanları haber verince halife İmâm Mâlik'i çağırmış ve *"Ey Ebû Abdillâh! Çocuklarım sana geldi onlara hadis anlatmadın."* demiştir. İmâm Mâlik de şöyle cevap vermiştir: *"Ey müminlerin emiri ben ilmi bir takım adamlardan aldım. Saîd b. el-Müseyyeb, Zührî (pek çok isim saymıştır.) bunlardan bazısıdır. Bunlara da ilim kırâat ediliyordu. Bunlar içerisinde örnek insanlar vardır. Bu insanlar tarafından kendilerini yetiştiren kimselere ilim okunuyordu, onlar da dinliyorlardı."*⁴³¹

Saîd b. el-Müseyyeb hadis rivayet metodlarından vicâdeyi de caiz görmüş, bu yolla elde edilen veya kendisinin elde ettiği hadisleri rivayet etmiştir. Vicâde Arapça'da bulmak, rastlamak anlamına gelen bir sözcüktür ve hadis elde etme yollarından biri

⁴²⁸ Uğur 22, 26-27; Yücel, *Hadis Usulü*, 75.

⁴²⁹ Buhârî İlm: 6.

⁴³⁰ Uğur, 26-27.

⁴³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, 269.

olarak terimleşmiştir. Vicâde bir hocanın kendi el yazısıyla yazdığı hadislerinin başkası tarafından elde edilmesi şeklinde tanımlanmıştır. Hadisleri yazan ve bu hadisleri bulan kişinin muasır olması, muasır iseler görüşmüş olmaları, görüşmüşlerse de metni bulanın diğerinden hadis işitmiş olması gibi şartlar aranmamış, o kimsenin metne ulaşmış olması yeterli görülerek bütün durumlar vicâde sayılmıştır.⁴³² Saîd b. el-Müseyyeb Amr b. Hazm'ın⁴³³ oğullarının yanında bulup elde ettiği sahifede yazılanlardan rivayette bulunmuştur.⁴³⁴

2.6.3. Muhaddisin Uyması Gereken Edepler Hususundaki Uygulamaları

Sünnet ve hadisler İslam'ın Kur'an'dan sonra en önemli kaynağı ve Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sadır olmaları hasebiyle Müslümanlar tarafından büyük ilgi görmüştür. Sahâbe, tâbiûn ve sonraki nesiller bu hadisleri öğrenmek ve kendilerinden sonraki nesillere aktarmak için büyük çaba harcamışlardır. Hadis rivayeti için daha önce de bahsettiğimiz üzere bir takım yöntemler belirlemişler, bunun yanı sıra Hz. Peygamber'e olan saygıları ve hadisleri eksiksiz, en sağlam şekilde rivayet edebilmek için bir takım kaideler ve âdâplar koymuşlardır. Bunların bazıları sahâbe döneminden beri uygulanırken bazıları da rivayetin sistematikleştiği dönemlerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu kaide ve âdâplar hadis usulü kitaplarında yer almış ve genellikle muhaddisin uyması gereken kurallar, hadis talebesinin uyması gereken kurallar, muhaddis ve talebenin müştereken uyması gereken âdâplar şeklinde üç başlıkta incelenmiştir. Ayrıca sadece bu kaide ve âdâpları ihtiva eden müstakil çalışmalar da yapılmıştır.⁴³⁵

Saîd b. el-Müseyyeb de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve onun sözlerine çok kıymet vermiştir. Bu yüzden o hadis rivayet ederken çok dikkatli davranmış, en ufak bir saygısızlıktan kaçınmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb gerek şahsiyetiyle gerek yaşantısı ve uygulamalarıyla talebelerine ve kendinden sonra ilimle meşgul olan Müslümanlara örnek olmuştur. İslamî ilimlerin teşekkül etmeye başladığı bir dönemde yaşadığı için

⁴³² Subhî es-Sâlih, 101-102; Uğur, 421; Yücel, *Hadis Usulü*, 79.

⁴³³ Amr b. Hazm sahâbî olup hicrî onuncu yılda Hz. Peygamber onu Necrân'a öğretmen ve amil olarak göndermiş, oradakilere İslam'ı, ahkâmını, Kur'an 'ı öğretmesini ve halkın zekâtlarını toplamasını istemiştir. Amr b. Hazm Necrân'a gitmeden önce Hz. Peygamber ona orada yapması gerekenler ve İslam'ın esaslarını ihtiva eden bir talimatname yazdırıp vermiştir. Bkz., Başaran, "Amr b. Hazm", III/84-85.

⁴³⁴ Nesâî, Kasâme: 42.

⁴³⁵ M. Yaşar Kandemir, "Muhaddis", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX/392-394.

onun hadis rivayetinde kullandığı yöntem ve kurallar kendinden sonra gelen insanlara rehberlik etmiştir. Mesela Saîd b. el-Müseyyeb hakkında şöyle rivayet edilmiştir: “*Saîd b. el-Müseyyeb hadis rivayet etmeden önce iki rekat namaz kılıyordu. Sonra meclisinde oturuyordu, Muhâcir ve Ensârdan sahâbenin çocukları onun etrafında toplanıyordu ve o da hadis riayet ediyordu. Onun meclisinde kimse birşey sormaya cesaret edemezdi anca o hadis anlatmaya başlardı veya dışarıdan biri ona soru sormaya gelirlerdi de orda olanlar dinlerdi.*”⁴³⁶ Bu rivayetten ve benzerlerinden anlaşılacağı üzere Saîd b. el-Müseyyeb meclislerinde otoritesini korumuş, lakayt hareketlere müsaade etmemiş, hoca-talebe ilişkisinin nasıl olması gerektiğini göstermiştir. Onun ve diğer mütekaddim alimlerin bu otoriter tavırları ve rivayete başlamadan önce iki rekat namaz kılmaları kendinlerinden sonraki muhaddisler tarafından örnek alınmış, uygulanmış ve muhaddisin riayet etmesi gereken âdâplar arasında zikredilmiştir.⁴³⁷

İbn Ebi’z-Zinâd bu hususta şöyle demiştir: “*Saîd b. el-Müseyyeb hasta yatıyordu ve “Beni kaldırın bu vaziyette hadis anlatamam çünkü ben Hz. Peygamber’in hadislerini rivayet etmeye hürmet ederim.” dedi.*”⁴³⁸ Bir rivayette ise Saîd b. el-Müseyyeb ölüm döşeginde yatıyorken ziyarete gelenlerden biri ona bir hadis sormuş, o da yattığı yerden doğrulmuş, hadisi oturarak rivayet etmiştir. Hadis soran adam “*Sana sıkıntı vermek istememiştin.*” demiş, Saîd b. el-Müseyyeb de “*Yatarak Hz. Peygamber’den hadis nakletmeyi çirkin gördüm.*” demiştir.⁴³⁹ Bu hareketi ile o hadise olan saygısını ve hadis rivayet ederken muhaddisin hareketlerine ve oturuşuna dikkat etmesi gerektiğini göstermiştir.

Ravinin uyması gereken kurallardan bahseden kitaplarda muhaddisin dünya malına değer vermemesi gerektiği, mümkünse hadisleri ücret karşılığında rivayet etmemesi, yöneticilerden uzak durması ve onlara yaranmak için hadisleri kullanmamasının gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁴⁴⁰ Hatib el-Bağdâdî de bu konu hakkında yazdığı kitabında böyle bir başlık açmış ve bu başlık altında örnek olarak Saîd

⁴³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’ I-II*, (Thk.: Mahmûd et-Tahhân), Mektebetü’l-Meârif, Riyad 1403, I/400; Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü’l-İlmâ ve’l-İstîmlâ*, (1. Baskı), Dâru Mektebeti’l-Hilâl, Beyrut 1989, 45.

⁴³⁷ Rânehürmüzî, 313; Hatiboğlu, *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbi*, 12.

⁴³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, I/408.

⁴³⁹ Fesevî, III/363; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, I/409.

⁴⁴⁰ İbn Cemâ’a, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa’dillâh, *Tezkiratü’s-Sâmi’ ve’l-Mütekellim fî Edebi’l-Âlim ve’l-Müteallim*, Mektebetü Mişkâtî’l-İslâmiyye, y.y. tsz., 10-15.

b. el-Müseyyeb'in başından geçen bir olayı anlatmıştır. Özetle olay şöyledir: “*Beytü’l-Mâlden sorumlu memurlardan biri Saîd b. el-Müseyyeb’e harcaması ve infak etmesi için beş bin dirhem göndermiş lakin Saîd b. el-Müseyyeb bunu almamakta direnmiştir. Ardından kendi emeğiyle kazandığı yarım dirhemi göstererek “Bu yarım dirhem bana gönderilen beş bin dirhemden daha hayırlıdır.” demiştir.*”⁴⁴¹

2.7. HADİS İLİMLERİNDEKİ YERİ

İslamî ilimler müstakilleşmeden önce ilim kelimesi genellikle hadis ilmini ifade edecek şekilde kullanılmıştır. İslamî ilimler ayrılıp her biri müstakil olarak incelenmeye başlandıktan sonra hadis ve hadis ile ilgili konularda bilinmesi gereken hususlar hadis ilimleri yani ulûmu’l-hadis adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu isim o dönemlerde hadis uslûnû ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Nitekim Hâkim en-Neysâbûrî hadis usulüne dair yazdığı kitabına “*Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadîs*”, İbnü’s-Salâh ise “*Ulûmu’l-Hadîs*” ismini vermiştir. Bu kitaplarda incelenen bazı konular daha sonra geliştirilerek müstakil olarak incelenmeye başlanmış, her birine dair ayrı ayrı kitaplar yazılmıştır. Böylece hadis usulünün kapsamı daralmış, dirâyetü’l-hadîs olarak bilinen ilme hadis usulü veya hadis ıstılahları denmeye başlanmıştır. Hadis ilimleri ise müstakilleşerek hadis usulünden ayrılan konulara genel bir başlık olmuş ve bu başlık altında, cerh-ta’dîl, nâsih-mensûh, garîbu’l-hadîs, muhtelifu’l-hadîs, ilelü’l-hadîs, esbâbu vurûdi’l-hadîs gibi ilimler incelenmeye başlanmıştır.⁴⁴²

2.7.1. Cerh-Ta’dîl İlmindeki Yeri

Cerh, Arapça’da yaralamak anlamına gelmektedir. Hadis ilminde ise sözlük anlamına paralel olarak bir raviyi şahsiyeti veya hafızasındaki bir kusurdan ötürü eleştirmek ve rivayetini reddetmektir. Düzeltme, doğrulama anlamlarına gelen ta’dîl ise hadis ilminde bir ravinin rivayetlerinin kabul olması için gerken şahsî ve zihnî vasıfları taşıdığını bildirmektir. Kısaca cerh-ta’dîl ilmi rivayetlerinin kabul veya reddi açısından ravilerin durumlarından bahseden hadis ilmidir.⁴⁴³ Fitne olaylarının ardından ortaya çıkan isnâd uygulaması ravilerin hallerinin araştırılmasını zorunlu kılmış böylece cerh-ta’dîl ilmi ortaya çıkmıştır. Sahâbe döneminde ortaya çıkan bu ilim başlangıçta senedlerdeki ravilerin azlığı ve pek çoğunun güvenilir olması sebebiyle yoğun olarak

⁴⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, I/361.

⁴⁴² Yücel, *Hadis Usulü* 205-206.

⁴⁴³ Yücel, *Hadis Usulü*, 206-207; Aşıkutlu, 37-40.

kullanılmazken fırkalar ve uydurma faaliyetlerinin ortaya çıkmasının ardından daha çok kullanılmaya başlanmıştır. Ravileri cerh veya ta'dile tabi tutma işi hicrî birinci asrın son çeyreğinde büyük bir ivme kazanmıştır.⁴⁴⁴

Sahâbe ve tâbiûn nesline mensup pek çok kimse cerh ve ta'dil yapmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb de bunlardan birisidir.⁴⁴⁵ İbn Hibbân⁴⁴⁶, İbn Adiyy⁴⁴⁷ ve Sehâvî⁴⁴⁸ gibi cerh-ta'dil hakkında eser telif eden alimler onu cerh-ta'dili uygulayan tâbiûn arasında zikretmişlerdir.⁴⁴⁹

2.7.1.1. Yaptığı Râvî Cerhleri

İslamî ilimlerin bir bütün olarak talim edildiği, hadis rivayetinin sistematikleşmediği bir dönemde yaşayan Saîd b. el-Müseyyeb sistemli bir şekilde cerh-ta'dilde bulunmamış, ihtiyaç halinde ravilerin durumlarından bahsetmiştir. İsnadın düzenli olarak kullanılmadığı ve sened zincirlerinin uzamadığı bu dönemde ilim çevresi birbirinden bizzat haberdar olmuş ve genellikle hadisleri tanıyıp bildikleri güvendikleri kimselerden almışlardır. Bu da raviler hakkında konuşmasa bile bir talebenin hadis rivayet eden kimseleri belli kriterlere tabi tuttuğunu ve bazısından hadis nakletmediğini göstermektedir. Mesela Saîd b. el-Müseyyeb'in rivayet ettiği bir hadisin kaynağı sorulunca “*Sana anlattığım hadisi al ve kaynağını sorma. Çünkü biz ancak sikalardan hadis naklederiz.*” demiştir.⁴⁵⁰ Bu rivayetten Saîd b. el-Müseyyeb'in hadis aldığı kimselerin durumuna baktığını ve hadisi alacağı kişinin sika olması şartını koştugu sonucu çıkmaktadır. Burada araştırmamız sırasında kaynaklarda rastladığımız ve Saîd b. el-Müseyyeb tarafından yapılan ve cerh ve ta'dilin ilk nüveleri sayılabilecek rivayetlerden birkaçını serd edeceğiz.

Saîd b. el-Müseyyeb'in hadis rivayet ettiği kimselerin hemen hemen hepsi sahâbe⁴⁵¹ olduğu için hocalarının adaleti hususunda bir tenkidde bulunmamış genellikle

⁴⁴⁴ Nûruddîn İtr, 56; Turhan, 47-49.

⁴⁴⁵ Nûruddîn İtr; 57.

⁴⁴⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I/38.

⁴⁴⁷ İbn Adiyy, Abdullah b. Adiyy b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Kâmil fî'd-Duâfâ I-VII*, (Thk.: Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, I/50.

⁴⁴⁸ Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdîrahmân, *el-Mütekellimûn fî'r-Ricâl*, (Thk.: Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşşâr, Beyrut 1990, 96.

⁴⁴⁹ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi –Hicrî İlk İki Asır–*, (1. Baskı), İfav Yay., İstanbul 2015, 53-59.

⁴⁵⁰ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV/77.

⁴⁵¹ Hadis rivayet ettiği hocalarının büyük çoğunluğu kendi yaptığı sahâbî tanımına dahildir.

onların zabtı hakkında konuşmuştur. Ancak o akranlarının adaletine dair de eleştiride bulunmuştur. Mesela kendisine Abdullah b. Abbâs'ın azatlısı İkrime'den bir haber aktarılınca “*İbn Abbâs'ın kölesi yalan söylemiş.*”⁴⁵² demiştir. Aynı şekilde kendi azatlısı Bürd'e “*Allah'tan sakın. İbn Abbâs'ın azatlısının İbn Abbâs hakkında yalan söylediği gibi sen de benim aleyhimde yalan söyleme.*”⁴⁵³ demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb'e İkrime'nin “*Hz. Peygamber Meymûne ile ihramda iken evlendi.*” dediği haber verilince “*Yalan söylemiş.*” demiştir.⁴⁵⁴ Benzer bir rivayette de İkrime'nin bu hadisi Abdullah b. Abbâs'tan naklettiği söylenmiş Saîd b. el-Müseyyeb de “*İbn Abbâs vehm etti (yani yanıldı).*”⁴⁵⁵ diyerek İbn Abbâs'ı zabtı yönünden tenkid etmiştir. Birinci rivayette “kezibe” fiiline o dönemdeki kullanıldığı anlamlar göz önünde bulundurularak “hata etti” anlamı verildiği, verdiği bir fetvanın yanlış olduğunu belirtmek istediği söylenmişse⁴⁵⁶ de ikinci rivayetteki “Yalan söyledi.” ifadesinin anlamı tartışılmıştır.⁴⁵⁷

İlk rivayette “kezibe” fiiline bir ictihad için kullanılıp “hata etti”, “yanıldı” anlamı verilmesi isabetli görünmektedir. Ancak ikinci ve üçüncü rivayetlerde aynı anlamı vermek pek mümkün değildir. Nitekim Saîd b. el-Müseyyeb'in çağdaşlarından bazıları da İkrime hakkında aynı eleştirilerde bulunmuşlardır. Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr de İkrime hakkında “*O bir yalancıdır. Sabah bir hadis nakleder, akşam onun aksi bir hadis nakleder.*”⁴⁵⁸ dediği rivayet edilmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Sîrîn'in de İkrime'yi tenkid ettiği ancak ismini kullanmadan ondan rivayette bulunduğu söylenmiştir.⁴⁵⁹ Yine Saîd b. el-Müseyyeb “kezibe” fiilini, kendisinden bir rivayetine vakıf olunca Atâ b. Ebî Müslim el-Horâsanî için kullanmış⁴⁶⁰ “*Benim aleyhimde yalan söyledi.*”⁴⁶¹ diyerek onu cerh etmiştir. Mevlası Bürd için de “*Bürd'ün rivayetlerini*

⁴⁵² İbn Adiyy, I/51.

⁴⁵³ İbn Sa'd, V/135.

⁴⁵⁴ İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XIII*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, I/425.

⁴⁵⁵ İbn Adiyy, III/379.

⁴⁵⁶ Turhan, 70.

⁴⁵⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I/425.

⁴⁵⁸ Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, IX/27.

⁴⁵⁹ Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi –Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi-*, Beka Yay., İstanbul 2016, 187.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *ed-Dua'fâ ve'l-Metrûkîn I-III*, (Thk.: Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1406, II/178.

⁴⁶¹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VII/191.

araştırın, tek başına rivayet edip kimsenin ona muvafakat etmediği hadisleri kabul etmeyin.”⁴⁶² diyerek, onun zayıf bir ravi olduğunu bildirmiş ve cerh etmiştir.

Abdullah b. Ömer “*Rasûlullah, Ebû Bekr ve Ömer’in arkasında namaz kıldım, onların hiçbirisi namazda kunut yapmadı ve açıktan dua etmediler.*” demiştir. Abdullah b. Ömer’in bu sözü Saîd b. el-Müseyyeb’e aktarılınca şöyle demiştir: “*Muhakkak babasıyla beraber namazda kunut yaptı fakat o bunu unutmuş.*”⁴⁶³ Saîd b. el-Müseyyeb hocası Abdullah b. Ömer’in hata ettiğini, yaptığı bir şeyi unuttuğunu söyleyerek onu zabtı yönünden eleştirmiştir. Aynı şekilde Câbir b. Abdillâh’ı da zabtı yönünden tenkid etmiştir. Katâde b. Diâme Saîd b. el-Müseyyeb’e “*Beyâ’tü’r-rıdvâna kaç kişi katılmıştır?*” diye sormuş, Saîd b. el-Müseyyeb bin beş yüz kişi olduklarını söylemiştir. Katâde b. Diâme “*Câbir b. Abdillâh “Bin dört yüz kişiydiler.” dedi.*” deyince Saîd b. el-Müseyyeb “*Allah ona rahmet etsin, yanılmış. Bin beş yüz kişi olduklarını bana o söyledi.*” demiştir.⁴⁶⁴

2.7.1.2. Yaptığı Râvî Ta’dîlleri

Saîd b. el-Müseyyeb daha önce de aktardığımız “*Biz ancak sika olan kimselerden rivayet ederiz.*” diyerek rivayette bulunduğu tüm ravileri topluca ta’dîl etmiştir. Ayrıca bazılarını da özel olarak ta’dîl etmiştir. Mesela Abdullah b. Abbâs hakkında “*O insanların en bilginidir.*”⁴⁶⁵ demiştir. Hz. Abbâs hakkında da “*O ümmetin hayırlısı, ve Rasûlullah’ın varisidir.*”⁴⁶⁶ demiştir. Saîd b. el-Müseyyeb, öğrencilerinden bir kısmını da muşahhas olarak ta’dîl etmiştir. Mesela Zührî hakkında “*Senin gibi birini yerine bırakan ölmüş sayılmaz.*”⁴⁶⁷ diyerek onu övmüştür. Katâde b. Diâme Saîd b. el-Müseyyeb’e çokça soru sorduğu için Saîd b. el-Müseyyeb ona “*Sorduğun soruların cevabını ezberliyor musun?*” demiş, Katâde de “*Evet. Falan konuda sordum, şöyle dedin. Filan konuda şöyle dedin.....*” deyince Saîd b. el-Müseyyeb “*Allah’ın senin gibi birini yarattığını zannetmem.*” diyerek hafızasının çok güçlü olduğunu vurgulayarak

⁴⁶² Kâ’bî, II/186; İbnü’l-İmâd, I/102.

⁴⁶³ Hâzîmî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzım el-Hemedânî, *el-İ’tibâr fi’n-Nâsih ve’l-Mensûh mine’l-Âsâr*, (2. Baskı), Dâiretü’l-Meârifî’l-Usmâniyye, Haydarabad 1359, 94.

⁴⁶⁴ İbn Kuteybe Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Hadis Müdafaası*, (1.Baskı), (Çev.: Hayri Kırbasoğlu), Otto Yay., Ankara 2017, 347.

⁴⁶⁵ İbn Sa’d, II/369.

⁴⁶⁶ Sehâvî, *et-Tuhfetu’l-Latîfe*, I/327.

⁴⁶⁷ Zehebî, *Siyeru A’lami’n-Nübelâ*, IX/410.

onu ta'dîl etmiştir.⁴⁶⁸ Yine o Katâde hakkında “*Bana Irak tarafından Katâde’den daha zeki ve çabuk ezberleyen biri gelmedi.*” demiştir.⁴⁶⁹ Bir adam Saîd b. el-Müseyyeb’e gelerek “*Falanca kişiden daha takvalısını ve vera sahibi olan kimse gördün mü?*” demiş, Saîd b. el-Müseyyeb de “*Sen Alî b. Hüseyin’i gördün mü?*” diye sormuştur. Adam “*Hayır*” deyince “*Ben ondan daha takvalı ve vera sahibi birini görmedim.*”⁴⁷⁰ demiştir. Bu sözüyle Saîd b. el-Müseyyeb öğrencisi Zeynelâbidîn’i (Alî b. Hüseyin b. Alî) ta'dîl etmiştir.

Saîd b. el-Müseyyeb akranlarına karşı da ta'dîlde bulunmuştur. Mesela bir adam soru sormak için Saîd b. el-Müseyyeb’e gelmiş, o da “*Süleymân b. Yesâr’a git çünkü o bugün yaşayan, iyilerin bakiyesidir. (Yani iyi ve alim insanlardandır.)*”⁴⁷¹ diyerek onu ta'dîl etmiştir. İslam hukuku özellikle de ferâizde yetkinliği ve verdiği fetvalarla tanınan Abdurrahmân b. Avf’ın yeğeni ve Yezîd döneminde Medine kadılığı yapan Talha b. Abdillâh b. Avf, Abdullah b. ez-Zübeyr tarafından Medine valisi olarak atanınca Saîd b. el-Müseyyeb “*Böylesi bir vali daha önce atanmamıştı.*”⁴⁷² sözleriyle onu övmüş ve ta'dîlde bulunmuştur. Saîd b. el-Müseyyeb Abdurrahmân b. Ebî Bekr’i de “*Şimdiye kadar yalan söylediği hiç tecrübe edilmemiştir.*”⁴⁷³ diyerek ta'dîl etmiştir.

2.7.2. Ğarîbu’l-Hadîs İlmindeki Yeri

Ğarîbu’l-hadis, hadislerde geçen, kullanımının azlığı nedeniyle anlaşılması zor olan kelimeleri açıklamayı hedefleyen ilimdir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ashâbı başlangıçta aynı kabileye mensup olduğu için böyle bir şeye ihtiyaç duymamışlar daha sonra İslam diğer kabileler arasında yayılınca lehçe farklılıklarına bağlı olarak anlaşılmayan kelimeler olmuşsa da Hz. Peygamber hayatta olduğu için bunları açıklamıştır. Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslam Arap yarımadasının dışına çıkmış ve yayılmıştır. Böyle olunca gayri Arap unsurlar İslam’a dahil olmuş, anadilleri Arapça olmadığı için yaygın olarak kullanılmayan kelimeleri anlamakta güçlük çekmişlerdir. Zamanla dilin değişime uğradığı gerçeği de göz önünde

⁴⁶⁸ İbn Sa’d, VII/230; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX/332.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IX/327.

⁴⁷⁰ Ebû Nu’aym, III/141.

⁴⁷¹ İbn Sa’d, II/384.

⁴⁷² İbn Sa’d, V/161.

⁴⁷³ İbn Asâkir, XXXV/34-35.

bulundurulduğunda garip kelimelerin açıklanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Başta şifahi olarak açıklanan bu kelimeler daha sonra muhtelif kitaplarda yazılmaya başlanmış ardından bu ilim dalına has kitaplar telif edilmiş ve garîbu'l-hadîs ilmi müstakil bir ilim haline gelmiştir. Hadislerden doğru hüküm çıkarabilmek için onların iyice anlaşılması gerektiğinden alimler bu konu üzerinde durmuş ve bu dalda pek çok kitap yazmışlardır. Bu kitapların müellifleri genellikle kaynak olarak İslamın ilk muhatabı sahâbe ve onlara tabi olan öğrencilerinin açıklamalarını kullanmışlardır.⁴⁷⁴

Saîd b. el-Müseyyeb'in aktardığı rivayetler ve hadislerde geçen garib kelimeler hakkındaki açıklamaları da hadis ve garîbu'l-hadis kitaplarında yer almıştır. Mesela Ebû Dâvûd Sünen'inde Saîd b. el-Müseyyeb'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiği Hz. Peygamber'in "*Fer'a ve a'tîre yoktur.*" sözünü kaydetmiştir. Bir sonraki rivayette de Saîd b. el-Müseyyeb'in "fer'a" kelimesi hakkındaki açıklamalarını aktarmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb "*Fer'a hayvanın doğurduğu ilk yavrudur. Araplar hayvanın doğurduğu ilk yavruyu (annesine bereket getirsin diye) keserlerdi.*" demiştir.⁴⁷⁵ Yine Ebû Dâvûd'un Sünen'inde Hz. Ali'den rivayet edilen bir hadiste "Adbâ" kelimesi geçmiş bir sonraki hadiste Saîd b. el-Müseyyeb'in bu kelime hakkında yaptığı açıklamaya yer verilmiştir. Rivayette, Katâde Saîd b. el-Müseyyeb'e "*Adbâ nedir?*" diye sormuş o da "*(Kurbanlık hayvanın kulağının veya boynuzunun) Yarı veya yarısından fazlasıdır.*" cevabını vermiştir.⁴⁷⁶ Kâsım b. Sellâm da bu alanda yazdığı "Garîbu'l-Hadîs" adlı eserinde adbâ kelimesi hakkında Saîd b. el-Müseyyeb'in açıklamasını nakletmiştir.⁴⁷⁷ İbnü'l-Cevzî de "Garîbu'l-Hadîs" adlı eserinde Saîd b. el-Müseyyeb'in açıklamalarına yer vermiştir.⁴⁷⁸ Bu rivayetlerdeki kelimeler az kullanıldığı için açıklanma gereği duyulmuştur.

2.7.3. İsnâd Kullanması ve İsnâdlarının Durumu

2.7.3.1. İsnâd Kullanması

Hadis ilminde isnâd, bir hadisi nakleden kimseleri sırasıyla zikrederek o hadisi ilk söyleyenine dayandırmak demektir. Sened/İsnâd ise hadis metninden önce zikredilen ravi silsilesidir. Bu iki kelime zamanla birbirlerinin yerine kullanılmış ve eş anlamlı

⁴⁷⁴ Uğur, 103; Aydın, *Hadis İslahları Sözlüğü*, 86; Yücel, *Hadis Usulü*, 211.

⁴⁷⁵ Ebû Dâvûd, Dahâyâ: 20.

⁴⁷⁶ Ebû Dâvûd, Dahâyâ: 6.

⁴⁷⁷ Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Ğarîbu'l-Hadîs I-IV*, (1. Baskı), (Thk.: Muhammed Abdulmuîd Hân), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1396, II/207.

⁴⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Ğarîbu'l-Hadîs I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, I/82, 483.

olarak kullanımları yaygınlaşmıştır.⁴⁷⁹ İsnâd uygulaması, fitne olaylarından sonra ortaya çıkan uydurma faaliyetlerine karşı Müslümanların aldığı en büyük tedbirlerden birisi olmuştur.

Sahâbe döneminde isnâdın ilk örnekleri görülmüş ancak bu dönemde yaygın olarak kullanılmamış, hicrî birinci asrın sonuna gelindiğinde isnâd, hadisin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Sahâbîler kimi zaman işitmedikleri hadisleri bir başka sahâbîden dinlemiş, bu durumu bazen belirtmiş bazen de belirtmemişlerdir. Sahâbenin birbirine itimad etmesi ve hepsinin âdil olması sebebiyle bir sahâbînin işittiği bir hadisi diğer sahâbînin ismini zikretmeden aktarması problem olarak görülmemiştir.

Uydurma faaliyetlerinin arttığı tâbiûn döneminde hadislerin senedlerini sorgulama işi de artmış, Hz. Ali ve Ebû Hureyre gibi adına en çok yalan uydurulan sahâbîlerin güvenilir talebeleri araştırılmış ve onlardan hadis rivayet etmeye özen gösterilmiştir. Nitekim ilme ihtiyaki olan tâbiûler sahâbenin etrafında kümelenmiş, vakitlerinin çoğunu ilim öğrenmekle geçirmişlerdir. Bu da genellikle aynı şehirde yaşayan sahâbî ve tâbiûler arasında özellikle de akraba veya efendi-köle ilişkisi olanlar arasında olmuştur. Birçok sahâbînin en güvenilir ravileri akrabaları veya köleleri olmuştur. Saîd b. el-Müseyyeb de Ebû Hureyre'nin damadı olması sebebiyle onunla mülazemeti çok olmuş, onun rivayetlerinde uzmanlaşmış ve en güvenilir ravisi olmuştur.⁴⁸⁰

Saîd b. el-Müseyyeb sahâbe döneminde yaşayan büyük tâbiûlerden olması ve o dönemde isnâdın henüz yaygın olarak kullanılmamasından dolayı hadis rivayet ederken kimi zaman sened kullanmış kimi zaman da sened zikretmeden doğrudan “*Rasûlullah şöyle buyurdu*” demiştir. Bunu o dönemde yaşayan tâbiûnun büyüklüğü hadis rivayetinde yaygın olarak kullanmış ve o dönem için normal kabul edilmiştir.⁴⁸¹ Senedlerin henüz uzayıp dallanmadığı birdönemde yaşayan Saîd b. el-Müseyyeb daha önce de zikrettiğimiz üzere genellikle sahâbeden hadis rivayet etmiştir. Kuvvetle muhtemeldir ki Saîd b. el-Müseyyeb'in rivayet ettiği hadislerin senedlerinin çoğunda sadece bir kişi bulunması ve bu kişinin de sahâbe olması Saîd b. el-Müseyyeb'in kimi zaman hadisi aldığı sahâbeyi zikretmeden mürsel olarak rivayet etmeye sevk etmiştir. Nitekim rivayet

⁴⁷⁹ Yücel, *Hadis Usulü*, 33-34; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 275.

⁴⁸⁰ Yücel, *Hadis Usulü*, 31-33; Ayhan Tekineş, *Geleneğin Altın Zinciri –Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad-*, (1. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, 66-78; Raşit Küçük, “İsnad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XIII/154-159.

⁴⁸¹ Küçük, “İsnad”, XIII/154-159.

ettiği bir hadisin kaynağı sorulunca soruyu soran kişiye “*Sana anlattığım hadisi al ve kaynağını sorma. Çünkü biz ancak sikalardan hadis naklederiz.*” demiştir.⁴⁸² Bu da Saîd b. el-Müseyyeb’in hadis aldığı kişileri araştırdığını ve güvenilir kimseler oldukları için isimlerini zikretmediğini göstermektedir.

Saîd b. el-Müseyyeb’in hadisin kaynağını soran kişiye olumsuz cevap vermesi onun hadisleri senedsiz naklettiği anlamına gelmeyip onun hadis rivayet ettiği kişilere ne kadar güvendiğini göstermektedir. Nitekim öğrencilerinden olan Katâde b. Diâme onun sened kullandığını dile getirmiş ve şöyle demiştir: “*Saîd b. el-Müseyyeb’den daha çok falan filandan demeye özen gösteren birini görmedim yani bütün hadislerde sened zikrederdi.*”⁴⁸³ Nitekim Saîd b. el-Müseyyeb’in hadis kaynaklarındaki mürsel rivayetlerine bakıldığında bunların, rivayetlerinin toplamına oranla yüzde beş civarında olduğu görülmektedir. Rivayetleri incelendiğinde çoğunlukla hadisi aldığı kişinin ismini zikrettiği hatta birden fazla ravisi olan hadislerde bile isimleri tek tek saydığı görülmektedir. Mesela bir rivayette o hadisi nakleden beş tane sahâbînin ismini zikretmektedir. Rivayet şöyledir: “*Zührî Saîd b. el-Müseyyeb’den o da Abdullah b. Amr b. el-Âs’tan o da Osmân b. Affân’dan o da Ömer b. Hattâb’dan o da Ebû Bekr es-Siddîk’ten o da Bilâl’den Rasûlullah’ın “Ölüm bütün Müslümanlar için keffârettir.” dediğini rivayet etti.*”⁴⁸⁴ Yine bir rivayette hadisi nakleden dört sahâbînin de ismini zikretmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb Abdullah b. Amr b. el-Âs’tan o da babasından o da Osmân’dan o da Ebû Bekr’den Hz. Ebû Bekr’in Hz. Peygamber’e sorduğu bir soruyu rivayet etmiştir.⁴⁸⁵

2.7.3.2. Âli İsnâd Talebi

Âli isnâd bir hadisin ravisi ile kaynağı arasında en az sayıda ravi bulunan sened zinciridir. Hadis literatüründe âli isnâdın pek çok tanımı yapılmıştır. Bunun sebebi hadisin kaynağının çeşitliliği, rivayet edilen şeyin bir hadis, hadis cüzü veya kitap olması, hadisin söyleyenine veya meşhur bir ravisine yakınlığının aranmasıdır. Ancak hepsinde ortak olan nokta seneddeki ravi sayısının diğer senede nazaran daha az

⁴⁸² İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, IV/77

⁴⁸³ İbn Ebî Hâtim, IV/59.

⁴⁸⁴ Suyûtî, *Tedribü’l-Râvî*, II/388.

⁴⁸⁵ İbn Cemâ’a, Muhammed b. İbrâhîm b. Cemâ’a, *el-Menhelü’l-Revî fî Muhtasari Ulûmi’l-Hadîsi’n-Nebevî*, (2. Baskı), (Thk.: Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Dâru’l-Fikr, Dîmeşk 1406, 74.

olmasıdır. Bunun zıddı ise nâzil isnâddır.⁴⁸⁶ Tâbiûndan bir zatın hadisçiliğini incelediğimiz için âli isnâdın bizi ilgilendiren tarafı verdiğimiz tanımın dahilinde olan kısım dır.

Muhaddisler ilk dönemlerden itibaren âli isnâda çok önem vermişler, bir hadisin âli isnâd ile rivayet edilen varyantını elde edebilmek için büyük çaba sarfetmişlerdir. Bu uğurda günlerce yolculuk eden muhaddisler olmuştur. Âli isnâd talebi sahâbe döneminde ortaya çıkmış, bir hadisi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) işiten bir sahâbîden dinlemek için farklı kıtalara yolculuk eden sahâbîler olmuştur. Bunu tâbiûnun muhaddisleri de devam ettirmiş ve Ahmed b. Hanbel'in dediği gibi âli isnâd talebi selefin sünneti olmuştur.⁴⁸⁷ Saîd b. el-Müseyyeb de bir hadis için günlerce yol yürüdüğünü dile getirmiştir. Bu yolculukların bir diğer amacı da âli isnâd elde etmektir

Saîd b. el-Müseyyeb de selefi olan sahâbe nesli gibi bir hadisi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) doğrudan işiten kimselerden almaya gayret etmiştir. Mesela Saîd b. el-Müseyyeb Âmir b. Sa'd'dan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Hz. Peygamber'den “*Mûsâ'nın nezdinde Hârûn nasıl ise sen de benim nezdimde öylesin ancak benden sonra peygamber gelmeyecek.*” dediğini naklettiğini duymuş ve şöyle demiştir: “*Bu hadisi Sa'd b. Ebî Vakkâs rivayet ettiği için ondan işitmek istedim ve yanına gittim. Âmir'in bana söylediklerini ona anlattım ve o da bana “Evet” dedi. Ben de “Sen bunu işittin mi gerçekten?” dedim. Ellerini kulaklarının içine soktu ve “Evet, hem de bu kulaklarımla.” dedi*”⁴⁸⁸

2.7.3.3. İsnâdlarının Esahhu'l-Esânîddeki Yeri

Muhaddisler senedleri ravi sayılarına nisbetle âli ve nâzil olarak ayırdıkları gibi senedlerdeki ravileri bir bütün olarak inceleyip ravilerin güvenilirlik derecelerine göre senedlerin en sahihi (esahhu'l-esânîd) ve en zayıfı (ehve'l-esânîd) olmak üzere ayırarak incelemişlerdir. Bazı muhaddisler esahhu'l-esânîdi belirlerken bütün rivayetlerin içinde en sahih senedli olanları seçmiş, bazı muhaddisler ise belirli bir sahâbînin rivayetleri arasından seçmişlerdir. Yani bazıları esahhu'l-esânîd ile en sahih senedi kastederken bazıları da bir sahâbînin en sahih senedlerini kasdetmişlerdir. Hadis münekkidlerinin raviler hakkındaki değerlendirmeleri farklı olduğundan en sahih sened hakkındaki görüşleri de farklılık göstermiştir. Ayrıca bir hadis aliminin herhangi bir senedi

⁴⁸⁶ Uğur, 8-9; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 141; Küçük, “İsnad”, XIII/154-159.

⁴⁸⁷ Küçük, “İsnad”, XIII/154-159.

⁴⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, I/120.

esahhu'l-esânîd olarak nitelendirmesi onun mutlak olarak en sahih sened olduğuna işaret etmez çünkü pek çok sened esahhu'l-esânîd olarak değerlendirilmiştir.⁴⁸⁹

Saîd b. el-Müseyyeb'in yer aldığı bazı ravi zincirleri de esahhu'l-esânîd olarak tercih edilmiştir. Haccâc b. eş-Şâir'in "*Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn, Alî b. el-Medînî ve bir grup alim toplanmışlar ve en sahih senedin hangisi olduğunu müzakare etmişlerdir. İçlerinden biri en sahih sened "Şu'be'nin Katâde'den onun da Saîd b. el-Müseyyeb'den onun da Ümmü Seleme'nin kardeşi Âmir'den rivayette bulunduğu sened zinciridir demiştir."* dediği rivayet edilmiştir.⁴⁹⁰ Bir başka rivayette ise en sahih sened "*Şu'be'nin Katâde'den, onun Saîd b. el-Müseyyeb'den onun da hocalarından*" rivayette bulunduğu sened zinciri olduğu söylenmiştir.⁴⁹¹ Bazı alimler esahhu'l-esânîd olarak "*Zührî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den onun da Ebû Hureyre'den*" şeklinde devam eden rivayet zinciri olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹²

Saîd b. el-Müseyyeb Ebû Hureyre'nin en güvenilir ravisi olduğu için Ebû Hureyre'den nakledilen hadislerin en güvenilir tarikinın ondan gelenler olduğu söylenmiştir.⁴⁹³ Hâkim en-Neysâbûrî esahhu'l-esânîdin tek bir sahâbîden gelen rivayetlere hasredilemeyeceğini söylemiş ve bazı sahâbîlerin esahhu'l-esânîdlerini zikretmiştir. Ebû Hureyre'den gelen en sahih tarikin de "*Zührî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den onun da Ebû Hureyre'den*" rivayet ettikleri olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁴ Bezzâr da Müsned'inde Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan nakledilen hadislerin en sahih senedinin "*Alî b. Hüseyin b. Alî'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den onun da Sa'd b. Ebî Vakkas'tan*" rivayet ettikleri olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁵

2.7.3.4. İsnâdlarının Aile İsnadlarındaki Yeri

Saîd b. el-Müseyyeb'in babası el-Müseyyeb b. Hazn'dan onun da Hazn b. Ebî Vehb'den rivayeti aile isnâdına örnek teşkil eden bir sened zinciridir. Bu tür senedler

⁴⁸⁹ Subhî es-Sâlih, 154; Küçük, "İsnad", XIII/154-159; Ahmet Yücel, "Silsiletü'z-Zeheb", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII/208-209.

⁴⁹⁰ Hâkim en-Neysâbûrî, 99; İbn Mulakkin, Sırâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed, *el-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadis*, (1.Baskı), Dâru Fevâz, es-Suûdiyye 1413, 47.

⁴⁹¹ İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh I-II*, (1.Baskı), İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî bi'l-Câmiati'l-İslâmî, Medine 1984, I/250.

⁴⁹² İbn Mulakkin, 48.

⁴⁹³ İbn Mulakkin, 50.

⁴⁹⁴ Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyin, *Şerhu't-Tabsira ve't-Tezkira I-III*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, I/112.

⁴⁹⁵ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, I/260.

hadis usulünde “Rivâyetü’l-ebnâ ani’l-âbâ” başlığı altında incelenmektedir. Bu konu ravilerin tanınması, akrabalık derecelerinin bilinmesi ve mübhem olan isimlerin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Çocukların babalarından rivayeti iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi ravinin babasından rivayetidir. Saîd b. el-Müseyyeb’in babasından naklettiği rivayetler birinci kısma örnektir. İkincisi ravinin babası-dedesi tarihiyle rivayetidir. Kimi zaman da daha büyük dedeleri de isnâda dahil olarak akrabalık bakımından usule doğru ilerlemektedir.⁴⁹⁶ Said b. el-Müseyyeb’in babasından onun da dedesinden rivayet ettiği daha önce de zikri geçen, Hz. Peygamber’in Hazn b. Ebi Vehb’in ismini değiştirmesi hadisi⁴⁹⁷ de ikinci kısma örnektir.

Bu çeşit isnâdlar, aile özellikle de torunlar için iftihar vesilesidir. Nitekim bazı alimler “İsnadların bir kısmı âlî, bir kısmı yüce ve övünç isnâdıdır. Bir kimsenin an ebîhi an ceddihî şeklinde rivayet ettiği senedler yüce kısımdandır.”⁴⁹⁸ demişlerdir. Bu hususta Abdullah b. ez-Zübeyr babasına “Diğer sahâbîlerin çocukları babalarından hadis rivayet ediyorlar. Sen de bana hadis anlat da senden hadis rivayet etmiş olayım.”⁴⁹⁹ demiştir. Bu rivayet sahâbî çocuklarının babalarından ve ailelerinden hadis rivayet etme arzularının olduğunu göstermektedir. İlim uğruna çok uzun mesafeler katedip, bir hadis uğruna günlerce yolculuk yapan, ilme meraklı, sahâbî çocuklarının en yakınındaki kişilerden hadis almaları çok tabii bir durumdur.

2.7.3.5. Müsteşriklerin Saîd b. el-Müseyyeb’in Rivayetlerine Bakışı

Oryantalizm kelime anlamı itibariyle doğu bilimi demek olup Türkçe karşılığı şarkiyatçılıktır. Bu bilim ile ilgilenenlere oryantalist, müsteşrik veya şarkiyatçı denmektedir. Oryantalizm genel itibariyle Doğuyu din, dil, kültür, tarih, edebiyat vs. tüm yönleriyle incelese de çalışmamızı ilgilendiren kısmı oryantalistlerin İslam dini hakkında özellikle de hadis sahasında yaptıkları çalışmalardır. İslamî alandaki oryantalizm Batı’daki Kitab-ı Mukaddes tenkidlerinin etkisiyle on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmış ve bu yüzyılın sonunda akademik bir disiplin olmuştur. Başlangıçta

⁴⁹⁶ Aşıkutlu, 130-131; Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, (1. Baskı), İşaret Yay., İstanbul 2007, 25-30, Muhammed Enes Topgül, *İsnadın Satır Araları*, (1. Baskı), İfav Yay., İstanbul 2018, 124-125.

⁴⁹⁷ Buhârî, Edeb: 107.

⁴⁹⁸ İbnü’s-Salâh, 421-423

⁴⁹⁹ İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahih I-XVIII*, (Thk.: Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1993, XV/440.

araştırılıp tenkid edilen şey Kur’ân-ı Kerim iken sonraları ilgi alanı ihtilaflı meselelerin daha çok olduğu hadislerle kaymış ve bu sahada daha çok çalışma yapılmıştır.⁵⁰⁰

Oryantalistler hadislerin birçoğunun Hz. Peygamber’e (s.a.s.) ait olmayıp sonradan gelenlerin O’na nisbet ettiği kendi görüşleri olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla hadislerdeki senedlerin bir kısmının da uydurulmuş olduğu sonrasında ise bunların Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözü gibi algılanıp nesilden nesile aktarıldığını iddia etmişlerdir. Hadislerin uydurulduğu tarihleri belirlemeye çalışmışlar ve bu hedefe yönelik hadis tarihlendirme metodları oluşturmuşlardır. Aynı şekilde hadisleri uyduran belli başlı kişileri bulmak amacıyla da “müşterek ravi” teorisini ortaya atmışlardır.⁵⁰¹

Bazı oryantalistler seleflerinin iddialarını geliştirmişler, bazıları ise onları eleştirerek yeni iddialar ortaya koymuşlardır. Ignaz Goldziher genellikle hadislerin metinlerini incelemiş ve bir hadis hakkında metinden yola çıkarak yorum ve analizlerini yapmıştır. Daha sonra yaşayan Joseph Schacht, Goldziher’in teorilerini kabul etmekle beraber bir hadisin hangi dönemde kim tarafından uydurulduğunu belirleyebilmek için metnin yanında senedin de incelenmesi gerektiğini hatta senedin daha mühim olduğunu söylemiştir. Müşterek ravi teorisi ve senedlerin zamanla geliştiği fikrinin mucidi Joseph Schact’tır. Schact’ın ikinci teorisine göre uydurulmuş veya söyleyenin kendi fikri olan bu hadislerin senedleri başlangıçta eksik ve düzensiz iken zamanla tekmil edilmiş ve belli bir formata sokularak Hz. Peygamber’e (s.a.s.) nisbet edilmiştir.⁵⁰²

Schact’ın bu teorisi bazı oryantalistlerce eleştirilse de Gautier Herald A. Juynboll gibi birçok kişi tarafından benimsenmiştir. Juynboll ilk dönemde yaşayan fakihlerin problemler karşısında ürettikleri toplumsal ve fikhî çözümleri daha sonra Hz. Peygamber’e (s.a.s.) dayanan senedler uydurarak O’na nisbet ettiklerini söylemiştir. Juynboll örnek olarak da Saîd b. el-Müseyyeb’i göstermiş ve onun fikhî hükümleri hakkında şunları söylemiştir: *“Biz bu fikhî hükümlerin yüz elli küsur yıl sonra derlenen hadis eserlerinde zikredildiği gibi Peygamber’e veya bir sahâbîye değil; Saîd b. el-Müseyyeb’in kendisine ait olduğunu düşünüyoruz... Bu fikhî hükümlerin daha önceden*

⁵⁰⁰ Süleyman Doğanay, *Oryantalistlerin Hadisleri Değerlendirme Yaklaşımları*, İfav Yay., İstanbul 2013, 16-23; Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 428-437

⁵⁰¹ Harald Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metodları*, (Çev.: Bekir Kuzudişli), İz Yayıncılık, İstanbul 2011, 85-89; Gautier Herald A. Juynboll, Joseph Schacht, Harald Motzki, *İsnad Analiz Yöntemleri*, (1. Baskı), (Der. ve Çev.: Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, 12-15.

⁵⁰² Gautier Herald A. Juynboll, Joseph Schacht, Harald Motzki, 14-15.

ortaya konmuş örneklere dayandırılabilir olmaktan çok, öncelikle Saîd'in kendi fıkhi kavrayışının ürünleri olarak kabul edilmesi gerekmesinin nedeni, onların yine de Saîd'in hükümleri olarak zikredilmeleri gerçeğinde yatmaktadır. Zira gerçekten Peygamber'e veya sahâbeden birisine dayanan fıkhi bir hüküm, ne Saîd'in akıl yürütmesinin bir ürünü olarak gösterilmeye ne de Saîd'in ağzından söylettirilmeye ihtiyaç duyar... Ne olursa olsun Saîd'in, Peygamber olsun veya bir ya da daha çok sahâbîsi olsun sırf kendinden öncekilerin fikhî görüşlerini taklit ettiğini düşünmek için gerçekten bir zorunluluk yoktur.”⁵⁰³

2.8. SAÎD B. EL-MÜSEYYEB HAKKINDAKİ CERH VE TA'DİLLER

Saîd b. el-Müseyyeb İslam alimlerinin ittifakla sika olarak tavsif ettiği bir hadis ravisidir. Hayatta iken akranları ve öğrencileri tarafından ilim, adalet ve zabt açısından ta'dîl edilmiştir. Daha sonra rical hakkında eser telif eden alimler bu değerlendirmeleri incelemişler, kitaplarında kaydetmişler, rivayetlerini araştırıp diğer rivayetlere de arz ederek adalet ve zabtını tespit etmişlerdir. Müslümanların çoğunluğunu oluşturan ehl-i sünnet mezhebi Saîd el-Müseyyeb'i ehl-i sünnetten sayarak hakkında değerlendirme yaparken Şîa' mezhebinden bazı alimler de onun şîî olduğunu söyleyerek değerlendirmişlerdir. Ayrıca İslam hakkında araştırma yapan oryantalistler de çok hadis rivayet edip fetva veren bu zatı araştırıp hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. Çalışmamızın bu kısmında bunlara bazı örnekler vereceğiz.

2.8.1. Ehl-i Sünnet Alimlerinin Cerh ve Ta'dîlleri

Sahâbe, tâbiûn, etbâu't-tâbiûn ve sonraki nesillere mensup pek çok kimse Saîd b. el-Müseyyeb'den övgü ile bahsederek ta'dîl etmişlerdir. Bunların hepsini tespit edip kaydetmek çok güç olduğu ve çalışmamızın sınırlarını aşıp hacmini artıracığı için bazı örnekler aktarmakla yetineceğiz.

Bir adam Abdullah b. Ömer'e bir soru yöneltmiş, Abdullah b. Ömer, Saîd b. el-Müseyyeb'i işaret ederek “*Git ona sor ne cevap verdiğini bana haber ver.*” demiştir. Adam dönüp Saîd b. el-Müseyyeb'in verdiği cevabı haber verince Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: “*Ben sana demedim mi o bir alimdir.*”⁵⁰⁴ Yine Abdullah b. Ömer'e müşkil bir soru sorulunca soruyu yönelken kişiyi Saîd b. el-Müseyyeb'e göndermiş ve

⁵⁰³ Gautier Herald A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, (Çev.: Salih Özer), Ankara Okulu Yay., Ankara 2002, 35.

⁵⁰⁴ Şîrâzî, I/57; İbn Hallikân, II/375.

şöyle demiştir: “*Bu soruyu Saîd b. el-Müseyyeb’e sorun çünkü o salihlerle beraber oturup onların gözetiminde yetişmiştir.*”⁵⁰⁵ Ayrıca Abdullah b. Ömer Saîd b. el-Müseyyeb hakkında “*Allah’ayemin olsun ki o, fetva veme derecesine erişenlerden birisidir.*”⁵⁰⁶ ve “*Resululah onu görseydi çok mutlu olurdu.*”⁵⁰⁷ demiştir. Küçük sahâbîlerden Abdullah b. Sa’lebe b. Sua’yr’a da bir soru yöneltince bilememiş ve Saîd b. el-Müseyyeb’i kastederek “*Bunu bilmek istiyorsan şu şeyhe gitmelisin.*”⁵⁰⁸ demiştir.

Tâbiunun önde gelenlerinden ve fukahâ-yı seb’adan olan Süleymân b. Yesâr onun hakkında şöyle demiştir: “*Saîd b. el-Müseyyeb, iyi, alim ve faziletli insanların günümüzde yaşayanıdır.*”⁵⁰⁹ Ayrıca beraber ilim tahsil ettiklerini anlattığı rivayette de o “*Ebû Hureyre’nin hadislerini en iyi bilenimiz oydu.*”⁵¹⁰ demiştir. Yine tâbiûnun büyüklerinden olan Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr’e bir soru sorulmuş o da soruyu soran kişiye “*Bu soruyu başka kime sordun?*” demiş, o da “*Urve b. ez-Zübeyr’e falanca ve falanca kişiye sordum.*” cevabını vermiştir. Kâsım b. Muhammed, adama “*Peki Saîd b. el-Müseyyeb’e sordun mu?*” demiş, adam “*Evet*” deyince “*Ne dedi?*” diye sormuş, cevabı duyunca da “*Ona güven o bizim en hayırlımız, efendimiz ve alimimizdir.*” demiştir.⁵¹¹ Ömer b. Abdilaziz de “*Medine’de ilmi ile yanıma gelmeyen alim yoktu. Ben ise Saîd b. el-Müseyyeb’de ki ilme giderdim.*”⁵¹² demiştir. Zührî hocası olan Saîd b. el-Müseyyeb hakkında çokça ta’dilde bulunmuştur. Mesela “*İlimde deniz olan dört Kureyşliye yetiştim. Bunlar Sa’îd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe ve Ebû Seleme b. Abdirrahmân’dır.*”⁵¹³ demiştir. Yine o “*Saîd b. el-Müseyyeb’in bilmeyip de başkasının bildiği herhangi bir bilgi olduğunu zannetmem.*”⁵¹⁴, “*Saîd b. el-Müseyyeb Medine’nin ilmine hakimdi. Medine’de fetva mercii idi. O alimlerden idi. İlim deryalarından bir derya idi.*”⁵¹⁵ demiştir.

⁵⁰⁵ İbn Sa’d, V/119.

⁵⁰⁶ Zehebî, Tezkiratü’l-Huffâz, I/44.

⁵⁰⁷ Şîrâzî, I/57.

⁵⁰⁸ İbn Ebî Hâtim, IV/59; Mizzî, XI/70; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, V/145.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, IV/446.

⁵¹⁰ İbn Sa’d, 381.

⁵¹¹ Fesevî, I/249; İbn Sa’d, II/380.

⁵¹² İbn Sa’d II/382.

⁵¹³ İbn Sa’d II/382.

⁵¹⁴ İbn Sa’d II/382; Mizzî, XI/70.

⁵¹⁵ İbn Sa’d II/382.

Tâbiûn alimlerinden Mekhûl eş-Şâmî *“İlim talebiyle bütün yeryüzünü gezdim Saîd b. el-Müseyyeb’den daha alimini görmedim.”*⁵¹⁶, *“Saîd b. el-Müseyyeb alimlerin alimidir.”* ve *“Size rivayet ettiğim hadislerin hepsi Said b. el-Müseyyeb ve Şa’bî’dendir.”*⁵¹⁷ demiştir. Yine Mekhûl’e gördüğü en alim zatın kim olduğu sorulunca *“Saîd b. el-Müseyyeb’dir”* cevabını vermiştir.⁵¹⁸ Saîd b. el-Müseyyeb vefat edince de *“Saîd vefat etti ve insanlar artık eşit oldu. Onun ders halkasına gelmekten hiç kimse utanmazdı. Mücahid’i bu ders halkalarından birinde gördüm ve şöyle diyordu: “Saîd b. el-Müseyyeb aralarında oldukça insanlar hayır içerisinde.”* demiştir. Ayrıca Mekhûl eş-Şâmî ve Zührî’ye *“Gördüğün en fakih insan kimdir?”* diye sorulmuş, ikisi de *“Saîd b. el-Müseyyeb’dir.”*⁵¹⁹ cevabını vermiştir. Alî b. Hüseyin b. Alî ise şöyle demiştir: *“Saîd b. el-Müseyyeb insanların en iyi hadis (geçmiş âsârı) bilen ve rey hususunda en kabiliyetlisidir.”*⁵²⁰ Tâbiûn alimlerinden Katâde ise *“Helal ve haramı Saîd b. el-Müseyyeb’den daha iyi bilen birini görmedim.”* ve *“Ondan daha alim birini görmedim.”* demiştir. Katâde, Hasan-ı Basrî hakkında *“Onun ilmini diğerleriyle kıyasladığımda Hasan’ı daha alim bulurdum. Ancak Hasan da kendisine bir şey müşkil gelince Said b. el-Müseyyeb’e yazar ona sorardı.”*⁵²¹ demiştir. İbrâhîm en-Nehâî’ye Saîd b. el-Müseyyeb hakkında sorulunca *“İlimde sınır tanımayan bir adamdır.”*⁵²² diye tavsif etmiştir. Meymun b. Mihrân, Şihâb b. Abbâd el-Âsârî Medine’ye gelince oranın en alim ve fakih zatını sormuşlar insanlar Saîd b. el-Müseyyeb’i göstermişlerdir.⁵²³

Ahmed b. Hanbel, Saîd b. el-Müseyyeb hakkında *“Tâbiûnun en faziletli Saîd b. el-Müseyyeb’dir.”* ve *“Kim onun gibi olabilir, sika ve hayır ehlidir.”*⁵²⁴ demiştir. Alî b. el-Medînî tâbiûn neslinde Saîd b. el-Müseyyeb’den daha geniş ilme sahip olan birini tanımadığını ve en faziletli tâbiûnin o olduğunu söylemiştir. Yine onun bir şeye *“Bu sünnettir.”* demesinin, onu sünnet olarak kabul etmeye kafi geleceğini söylemiştir.⁵²⁵ Ebû Hâtim, tâbiûn içerisinde ondan daha asil bir kimse olmadığını ve Ebû Hureyre’nin hadislerini en iyi bilen kişi olduğunu, Ebû Zür’a ise onun imam ve sika olduğunu

⁵¹⁶ Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, III/511.

⁵¹⁷ İbn Sa’d, II/379.

⁵¹⁸ İbn Sa’d, II/381.

⁵¹⁹ Fesevî, I/255, 478; İbn Ebî Hâtim, IV/60.

⁵²⁰ İbn Sa’d, II/381.

⁵²¹ Zehebi, *Tezkiratü’l-Huffâz*, I/44.

⁵²² Fesevî, II/10.

⁵²³ İbn Sa’d, 381.

⁵²⁴ İbn Ebî Hâtim, IV/59.

⁵²⁵ Zuhaylî, 100.

söylemiştir.⁵²⁶ Muhammed b. Yahyâ b. Hibbân, Saîd b. el-Müseyyeb'in o dönemde Medine'de yaşayan alimlerin reisi olduğunu, fetvada ondan önde kimse olmadığını ve kendisine fakîhu'l-fukahâ denildiğini söylemiştir.⁵²⁷ İbn Sa'd, Saîd b. el-Müseyyeb'in bütün ilimlere vakıf, çokça hadis rivayet eden, sika, fakih, fetva ehli, takva ve verâ sahibi, makamı yüce ve kıymetli bir şahsiyet olduğunu söylemiştir.⁵²⁸ İbn Hibbân "*Saîd b. el-Müseyyeb Hicaz ehlinin en fakihî, tâbiûn imamlarından, takva ehli ve faziletli bir zattır.*"⁵²⁹ demiştir. Raviler hakkında eser telif eden pek çok müellif gibi İbn Ebî Hâtim er-Râzî de *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eserinde kendi görüşünü zikretmeden, Saîd b. el-Müseyyeb'e dair pek çok övgüye yer vermiş ve zımnen kendisi de ta'dîl etmiştir.⁵³⁰

İbn Hallikân, Saîd b. el-Müseyyeb'in biyografisini verirken "*Tâbiûnun efendisi, İslam alimlerinin prototipi, hadis, fıkıh, ibadet, zühd ve takvayı kendisinde toplayan bir zattır.*"⁵³¹ demiştir. Ebû Nu'aym ise "*Allah yolunda bütün zorluklara göğüs geren, ibadet cemaat iffet ve kanaat sahibi, Allah'a itaatte ismi gibi saîd, masiyet ve cehaletten uzak bir zattır.*"⁵³² diyerek onu övmüştür. Zehebî "*Saîd b. el-Müseyyeb şeyhu'l-islâm, tâbiûnun seyidi ve en faziletlisi, Medine'nin alimi, imam, ilimde zirve, hürmete layık, çok mütedeyyin bir zattır.*"⁵³³ sözleriyle Saîd b. el-Müseyyeb'i medhetmiştir. İbn Hacer ise "*Saîd b. el-Müseyyeb, güvenilir, sağlam alimlerden biri, büyük fakih, tâbiûn neslinin büyüklerindendir.*"⁵³⁴ demiştir. Sehâvî de Saîd b. el-Müseyyeb'e dair övgüleri serdetmiş, tâbiûnun efendisi, Medîne'nin alimi olduğunu ve şüphesiz imam olduğunu söylemiştir.⁵³⁵ Abdulhayy İbnü'l-İmâd, ona dair menkıbeler, faziletler ve övgülerin sayılamayacak kadar çok olduğunu söylemiştir.⁵³⁶ Biz de bu kısımda bu ta'dîllerin bir kısmına yer vermeye çalıştık.

Saîd b. el-Müseyyeb hakkında herhangi olumsuz bir söze rastlamadık. Ancak Muhammed b. Hanefiyye onu Süleymân b. Yesâr ile kıyaslamış ve "*Bize göre Süleymân*

⁵²⁶ İbn Ebî Hâtim, IV/59; İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV/76.

⁵²⁷ İbn Sa'd, II/379.

⁵²⁸ İbn Sa'd, V/143.

⁵²⁹ İbn Hibbân, IV/273.

⁵³⁰ İbn Ebî Hâtim, IV/59.

⁵³¹ İbn Hallikân, II/375.

⁵³² Ebû Nu'aym, II/161.

⁵³³ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, VII/242; *Tezkiratü'l-Huffâz*, I/44.

⁵³⁴ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/305.

⁵³⁵ Sehâvî, *et-Tuhfetu'l-Latîfe*, I/272.

⁵³⁶ İbnü'l-İmâd, I/102.

b. Yesâr Saîd b. el-Müseyyeb'den anlayışlıdır."⁵³⁷ diyerek Süleymân b. Yesâr'ın zabt açısından Saîd b. el-Müseyyeb'den daha üstün olduğunu dile getirmiştir.

2.8.2. Şîî Alimlerin Cerh ve Ta'dîlleri

Şîa, ehl-i sünnetin aksine sahâbenin hepsini adil kabul etmemiş bilakis çoğunun Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefatının ardından irtidat ettiğini iddia etmiştir. İlk üç halifeyi Hz. Ali'nin imamet ve hilafetini kabul etmeyip kendileri halife olduklarından ötürü gasıp saymış ve onların hilafetini kabul edenleri fasık olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla Şîaya göre sahâbe ve tâbiûnun çoğunluğu fasıktır ve adil değildirler. Ancak Ebû Zer el-Ğıfarî, Selmân-ı Fârisî, Mikdâd b. Esved, Ammâr b. Yâsir, Hz. Abbâs, Abdullah b. Abbâs, Übeyy b. Ka'b, Abdullah b. Mes'ûd gibi sahâbîleri; Saîd b. el-Müseyyeb, Saîd b. Cübeyr, Tâvûs b. Keysân, Zeyd b. Eslem, Meysem et-Temmâr gibi tâbiîleri şîî olarak kabul etmişlerdir.⁵³⁸

Saîd b. el-Müseyyeb'in şîî sayılmasının sebebi daha önce de bahsettiğimiz, İmamiye şîâsının dördüncü imamı olarak kabul edilen Alî b. Hüseyin b. Alî (Zeyne'l-âbidîn) ile Saîd b. el-Müseyyeb'in olan yakın ilişkisi olabilir. Zeyne'l-âbidîn, Saîd b. el-Müseyyeb'den ders almış, ondan hadis rivayet etmiş ve zatını övmüştür. Aynı şekilde beşinci imam Muhammed el-Bâkır da Saîd b. el-Müseyyeb'den ders almış ve hadis rivayet etmiştir.

Şîî literatürde havariler hadisi olarak bilinen rivayette Saîd b. el-Müseyyeb ilk şîîler arasında sayılmış ve Zeyne'l-âbidîn'in havarisi olduğu bildirilmiştir. Onlara göre havariler Allah'ın dininin yardımcıları, nebilerinin dostu, velilerine inanan ve onlara sahip çıkan kimselerdir. Nebilerin havarisi olduğu gibi velilerin yani imamların da havarileri vardır. Havariler temizdirler ve etraflarındaki insanları isyan ve günah kirlerinden arındırırlar, onları karanlıktan aydınlığa çıkarırlar. Havarilerin vazifeleri ise Allah'a, nebilerine ve velilerine itaatte ihlaslı olmaktır. Onların tüm emirlerini içtenlikle yerine getirirler.⁵³⁹ İmamların on iki tane olmasının hikmeti de Hz. İsa'nın on iki havarisine dayandılmakta ve Enes b. Mâlik'ten şöyle bir hadis rivayet edilmektedir;

⁵³⁷ İbn Sa'd, V/174.

⁵³⁸ Mustafa Öz, , "Şîa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX/111-114; Aslan Habibov, *Tefsire Akademik yaklaşımlar I-II*, (1. Baskı), Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, (Ed.), *Şii Tefsir Geleneği*, (I/59), Otto Yay., Ankara 2013.

⁵³⁹ Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Hüseyin b. Bâbeveyh, *Uyûnu'l-Ahbârî'r-Ridâ I-II*, (Thk.: Şeyh Hüseyin el-A'lemî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1984, I/85.

“Rasulullah’a Hz. İsa’nın (a.s.) havarilerinden sordum ve bana şöyle dedi: “Onlar İsa’nın seçilmiş ashâbıydı, on iki kişiydiler ve kendilerini Allah ve Rasûlü’nün yoluna adanmışlardı. İçlerinde korku, gevşeklik ve şüphe yoktu. Onlar Peygamberlerine her türlü eziyet, cefa ve sıkıntıya rağmen yardım ediyorlardı.” “Senin havarilerin kim ey Allah’ın Rasûlü?” dedim, şöyle cevap verdi: “Benden sonra gelecek Alî ve Fâtımanın sülbünden olan on iki imamdır, onlar benim havarim ve dinimin yardımcılarıdır.”⁵⁴⁰

Zikri geçen havariler hadisi ise Hz. Ali’ye nisbet edilen şu rivayettir: “Kıyamet günü geldiğinde bir haberci seslenir ve şöyle der: “Allah’ın Rasûlü Muhammed b. Abdillâh’ın havarileri nerede?” Selmân, Mikdâd ve Ebû Zer ayağa kalkar. Sonra haberci “Allah’ın Rasûlünün vasisi Alî b. Ebî Tâlib’in havarileri nerede?” der. Amr b. Hamık el-Huzâî, Muhammed b. Ebî Bekr, Benî Esed’in mevlası Meysem b. Yahyâ et-Temmâr ve Üveys el-Karanî ayağa kalkar. Sonra haberci “Hasan b. Alî b. Fâtıma binti Muhammed’in havarileri nerede?” der. Süfyan b. Leylâ el-Hemedâni ve Huzeyfe b. Esed el-Ğifârî ayağa kalkar. Sonra haberci “Hüseyn b. Alî’nin havarileri nerede?” der. Onunla beraber şehit olup geri dönmeyenler ayağa kalkar. Sonra haberci “Alî b. Hüseyn’in havarileri nerede?” der. Cübeyr b. Mut’im, Yahyâ b. Ümmi Tavîl, Ebû Hâlid el-Kâbilî ve Saîd b. el-Müseyyeb ayağa kalkar. Sonra haberci “Muhammed b. Alî’nin havarileri ve Ca’fer b. Muhammed’in havarileri nerede?” der. Abdullah b. Şerîk el-Âmirî, Zürrâre b. A’yûn, Büreyd b. Muâviye el-İclî, Muhammed b. Müslim, Ebû Basîr, Leys b. el-Buhterî el-Murâdî, Abdullah b. Ebî Ya’fûr, Âmir b. Abdillâh b. Cüzâ’a, Hicr b. Zâide ve Himrân b. A’yûn ayağa kalkar. Sonra haberci diğer imamlarla beraber diğer şii’leri çağırır. İsmi zikredilen kişiler Firdevs cennetine girecek olan ilk şii’lerdir, onlar öne geçenler, mukarreb olanlar ve ilk havarilerdir.”⁵⁴¹

Hicrî üçüncü yüzyılda yaşayan şii alim Abdullah b. Ca’fer el-Himyerî “Kurbi’l-İsnâd” adlı eserinde İmam Alî er-Rızâ’dan naklen onun Saîd b. el-Müseyyeb ve Kâsım b. Muhammed’in şii olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.⁵⁴² Şii hadis literatürünün en muteber hadis kitaplarından olan *el-Kâfî*’nin müellifi Küleynî de Saîd b. el-

⁵⁴⁰ Meclisî, Allâme Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâri’l-Câmia’ li Düreri Ahbâri’l-Eimme CX*, (3. Baskı), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1983, XXXVI/271.

⁵⁴¹ Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nu’mân el-Akberî, *el-İhtisâs*, (Thk.: Alî Ekber Ğifârî), Müessesetü’l-Alemî li’l-Matbûât, Beyrut 1994, 61-62.

⁵⁴² Himyerî, Ebu’l-Abbâs Abdullah b. Ca’fer, *Kurbi’l-İsnâd*, (1. Baskı), Müessesetü Ali’l-Beyt li İhyâi’t-Türâs, Beyrut 1993, 358.

Müseyyeb'in İmam Alî b. Hüsey'n'e sadık olan kişilerden olduğunu rivayet etmiştir.⁵⁴³ Şîî hadis alimi ve biyografi yazarı el-Berkî Saîd b. el-Müseyyeb'in, İmam Seccâd'ın yani Alî b. Hüsey'n'in arkadaşlarından olduğunu söylemiştir. el-Keşşî Saîd b. el-Müseyyeb'in Alî b. Hüsey'n'in ilk beş yardımcısından biri olduğunu, Hz. Ali'nin terbiyesinde yetiştiğini ve dedesi Hazn b. Ebî Vehb'in de Hz. Ali'nin vâsî olduğunu kabul ederek ona biat ettiğini rivayet etmiştir.⁵⁴⁴ Âyetullah Seyyid Hasan es-Sadr Saîd b. el-Müseyyeb'i şîî fakihlerin tâbiûn tabakasından olduğunu ve bu tabakada fıkha dair eser telif eden ilk musanniflerden sayıldığını söylemiş, tercemesinde ismi, nesebi, doğum tarihi ve vefatından bahsetmiş, ayrıca yukarıda zikrettiğimiz, şîî olduğuna dair rivayetlerden bir kaçını aktarmıştır.⁵⁴⁵ Aynı kitabın Şîî kıraat imamlarına ayırdığı bölümünde de Saîd b. el-Müseyyeb'e yer vermiş ve ondan şöyle bahsetmiştir: “*Saîd b. el-Müseyyeb Medine'deki kurrânın imamıdır. Emîrû'l-Müminîn (Hz. Ali) ve İbn Abbâs'tan ilim almış, onu Emîrû'l-Müminîn ve ashâbı terbiye etmiştir. Emîrû'l-Müminîn'in yanından hiç ayrılmamış ve onunla beraber savaflara katılmıştır. İmam Ca'fer es-Sâdık ve İmam Alî er-Rızâ onun teşeyyü'üne şahadet etmişlerdir.*”⁵⁴⁶ Yine bazı Şîî müellifler Saîd b. el-Müseyyeb'in Alî b. Hüsey'n'in yareni olduğunu, onu övdüğünü ve kerametlerini rivayet ettiğini anlatmışlardır.⁵⁴⁷

İmam el-Hûî *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs ve Tafsîlu Tabakâti'r-Ruvât* adlı eserinde bu rivayetlerden bazılarını yer vermiş bunların yanı sıra Saîd b. el-Müseyyeb'i zemmeden rivayetlerin olduğunu söylemiştir. Ancak bu rivayetlerin hiçbirisi Saîd b. el-Müseyyeb'in şahsına zarar verecek nitelikte olmayıp bilakis onun şîî olduğuna delalet etmektedir. Pek azında Şîâya göre kerih sayılan davranışları zikredilmiştir. Mesela bir rivayete göre Alî b. Hüsey'n'in cenazesi mescide getirilmiş, o anda herkes korkuya kapılıp mescitten çıkmış, yalnız Saîd b. el-Müseyyeb kalmıştır. Ona cenaze namazını kılıp kılmayacağı sorulunca “*Mescitte kılacağım iki rekat namaz daha hayırlıdır.*” cevabını vermiştir. Daha sonraki rivayetlerde ise pişman olduğunu ve Alî b. Hüsey'n'den daha hayırlı kimseyi görmediğini beyan etmiştir. Zaten kitabın müellifi aktardığı rivayetlerin hemen

⁵⁴³ Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk, *el-Usûl mine'l-Kâfî I-II*, (3. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-İslâmiyye, Tahran 1388, I/373.

⁵⁴⁴ Hûî, İmâmu'l-Ekber Ebu'l-Kâsım el-Müsevî el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs ve Tafsîlu Tabakâti'r-Ruvât I-XXIV*, Müessesetü'l-İmâm el-Hûî el-İslâmiyye, Necef tsz., IX/138-139.

⁵⁴⁵ Âyetullah Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sîsü'sh Şîa' li Ulûmi'l-İslâm*, Matbûâtü'l-Âlemî, Tahran tsz., 299.

⁵⁴⁶ Âyetullah Seyyid Hasan es-Sadr, 341.

⁵⁴⁷ Hûî, 139-141.

hemen hepsinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁸ Sonuç olarak şîî alimlerin bir çoğuna göre Saîd b. el-Müseyyeb de şîî alimlerdendir. Aktardığımız rivayetler ilk dönem müelliflerinden başlayarak muasır alimlerin kitaplarına kadar pek çok eserde yer almıştır.

2.9. SAÎD B. EL-MÜSEYYEB'İN MÜRSEL RİVAYETLERİNİN DEĞERLENDİLMESİ

Mürsel hadis, tâbiûn nesline mensup bir ravinin hadisi dinlediği sahâbînin ismini zikretmeden “Rasûlullah şöyle buyurdu.” diyerek rivayet ettiği hadistir. Başlangıçta isnâdında her türlü kopukluk bulunan hadisler için kullanılan mürsel ifadesi üçüncü asırdan itibaren senedinde sahâbî ravisinin düştüğü hadisleri ifade etmek üzere terimleşmiştir. Bazıları bu tanıımı daha da daraltarak Saîd b. el-Müseyyeb gibi büyük tâbiîlerin bu şekilde rivayet ettiği hadisleri mürsel sayarken küçük tâbiîlerin sahâbeden rivayeti az olduğu için bunları mürsel kabul etmemişlerdir.⁵⁴⁹

Saîd b. el-Müseyyeb mürsel rivayetleriyle meşhur olmuş bir alimdir. Kaynaklarda mürsel hadis bahsi geçtiğinde zikredilen ilk isim, Medine ehlinde en çok mürsel hadis rivayet eden Saîd b. el-Müseyyeb'dir.⁵⁵⁰ Mürsel hadisin zayıf kabul edilmesine rağmen Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellersi hasen kabul edilmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb'in kendisi de düşen ravinin kim olduğu bilinemeyeceğinden dolayı mürsel hadisi hüccet olarak kabul etmemiştir.⁵⁵¹ Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsel hadis ile ihticac etmediği halde ırsâl yapmasının sebebi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlerini hadis rivayet etmek maksadıyla değil de o anki durumda fetva vermek amacıyla aktarması olabilir. Ayrıca kendisinin de belirttiği gibi Saîd b. el-Müseyyeb ancak sika ravilerden hadis rivayet etmiştir, hocalarına güveni tam ve bunların hemen hemen hepsi sahâbî olduğu için kimi zaman bu isimleri zikretmemiş olabilir.

İbn Hacer, Saîd b. el-Müseyyeb'in mürsellersinin en sahih mürsellersi olarak kabul edildiğine dair alimlerin ittifak ettiğini bildirmiştir.⁵⁵² Kaynaklarda bu tarz rivayetlerin

⁵⁴⁸ Huî, 138-146.

⁵⁴⁹ Koçyiğit, *Hadis Usulü*, 96-97; Yücel, *Hadis Usulü*, 177-178; Uğur, 302; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 212.

⁵⁵⁰ Hâkim en-Neysâbü'rî, 67.

⁵⁵¹ Kâsımî, Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımeşkî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûnî Mustalahi'l-Hadîs*, (1. Baskı), (Thk: Mustafâ Şeyh Mustafâ), Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2004, 224.

⁵⁵² İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, I/241.

çok olmasından ötürü birkaç tanesini vermekle yetineceğiz. İmâm Şâfiî “*Saîd b. el-Müseyyeb’in mürselleri bize göre hasendir.*” demiştir.⁵⁵³ Ahmed b. Hanbel “*Saîd b. el-Müseyyeb’in mürselleri sahihtir. Onun mürsellerinden daha sahihini bilmiyoruz, onlarla ihticac etmeyip neyle edeceğiz?*”⁵⁵⁴ demiş, İbn Abdilber ise Mâlikî mezhebi mensuplarının Saîd b. el-Müseyyeb’in mürselleri ile ihticac ettiklerini söylemiştir. Alî b. el-Medînî, Yahyâ b. Maîn, Hâkim en-Neysâbûrî ve İbn Kayyım el-Cevziyye gibi pek çok muhaddis de en sahih mürsellerin Saîd b. el-Müseyyeb’e ait olduğunu söylemişlerdir.

Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsellerinin makbûl ve en sahih mürsel olarak kabul edilmesi onun, adalet ve zabt sahibi olduğunda ittifak edilmiş olmasından kaynaklanabilir. Saîd b. el-Müseyyeb Medine’de sahâbe arasında yetişen, babası ve dedesi sahâbî olan biridir ve zikretmediği ravilerin tamamına yakını da adil olan sahâbilerdir. Ayrıca İmâm Şâfiî, Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsellerini araştırmış onların muttasıl olan tariklerini bulmuştur. Hakim en-Neysâbûrî de “*Mütekaddim ulemâ Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsellerini araştırmış, bu hadislerin sahih senedli olanlarını bulmuşlardır.*” demiştir.⁵⁵⁵

Saîd b. el-Müseyyeb’in Kütüb-ü Tis’a’da elli bir tane mürsel rivayeti vardır. Bunlardan yirmi bir tanesi *Muvatta*’da, sekiz tanesi *Sünen-i Nesâî*’de, beş tanesi *Sünen-i Ebî Dâvûd*’da, beş tanesi *Sünen-i Tirmizî*’de, dört tanesi *Sahîh-i Buhârî*’de, dört tanesi *Sünen-i Dârimî*’de, iki tanesi Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde birer tanesi de *Sahîh-i Müslim* ve *Sünen-i İbn Mâce*’dedir. Elli bir rivayetin on tanesi mükerrerdur, kalan kırk bir tane rivayetin altı tanesi zayıf, otuz beş tanesi makbuldür. Otuz beş rivayetin de beş tanesi hasen, otuz tanesi sahihtir. Ahmed Abdullatîf Ahmed Lâfi “*Saîd b. el-Müseyyeb ve Kütüb-ü Tis’a’daki Mürselleri*” adlı yüksek lisans tezinde bunların çoğunun muttasıl olarak rivayet edilen versiyonlarını, mutâb’i ve şahidlerini bularak serd etmiştir.⁵⁵⁶

⁵⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*, 405.

⁵⁵⁴ Fesevî, 274; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*, 404;

⁵⁵⁵ Hâkim en-Neysâbûrî, 67.

⁵⁵⁶ Ahmed Abdullatîf Ahmed Lâfi, “*Saîd b. el-Müseyyeb ve Merâsiluh fî l-Kütübi’t-Tis’a*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi/Yüksek Öğrenim fakültesi, Ürdün 2001, 111-186.

Hasan Alî Muhammed Fethî de “*Saîd b. el-Müseyyeb’in Mürselleri*” adlı yüksek lisans tezinde Kütüb-ü Tis’a da dahil pek çok kitaptan⁵⁵⁷ Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsel rivayetlerini araştırmış ve toplamda yüz yetmiş dokuz hadis bulabilmiştir. Bunlardan doksan beş tanesi ibadetlerle, seksen dört tanesi de muamelâtla alakalıdır. Müellif bunları da kendi içersinde konularına göre ayırmış, her bir hadisin senedini, metnini sıhhat durumunu incelemiştir. Yazar aynı şekilde bu mürsellere mutabaât ve şahidlik eden rivayet varsa onları vermiş ve bütününü hadislerdeki garib kelimelere varana kadar incelemiştir.⁵⁵⁸

2.10. RİVAYETLERİNİN KÜTÜB-Ü SİTTE’DEKİ DAĞILIMI

Saîd b. el-Müseyyeb’in, *Sahîh-i Buhârî*’de 189, *Sahîh-i Müslim*’de 144, *Sünen-i Tirmizî*’de 58, *Sünen-i Ebî Dâvûd*’da 66, *Sünen-i Nesâî*’de 111, *Sünen-i İbn Mâce*’de 94 tane olmak üzere Kütüb-ü Sitte’de yaklaşık altı yüz atmış iki rivayeti vardır.

Saîd b. el-Müseyyeb bu rivayetlerin 418’ini kayın pederi olan Ebû Hureyre’den nakletmiştir. Bu rakam da onun Kütüb-ü Sitte’deki toplam rivayetlerinin yaklaşık olarak %65’ini oluşturmaktadır. 418 rivayetin 128’i *Sahîh-i Buhârî*’de, 104’ü *Sahîh-i Müslim*’de, 34’ü *Sünen-i Tirmizî*’de, 37’si *Sünen-i Ebû Dâvûd*’da, 65’i *Sünen-i Nesâî*’de, 50’si de *Sünen-i İbn Mâce*’de yer almaktadır.⁵⁵⁹

Geriye kalan rivayetlerden 63 tanesini Abdurrahmân b. Osmân b. Ubeydullah’tan, 34 tanesini Hz. Âişe’den, 20 tanesini Sa’d b. Ebî Vakkâs’tan, 15 tanesini Ümmü Seleme’den, 15 tanesini Abdullah b. Abbâs’tan, 11 tanesini Ebû Saîd el-Hudrî’den, 9 tanesini Cübeyr b. Mut’im’den, 8 tanesini Hakîm b. Hizâm’dan, 6 tanesi Abdullah b. Ömer’den, 6 tanesini Ebû Saîd el-Hudrî’nin kardeşi Abdullah b. Kays’tan, 6 tanesini Ümmü Şerîk’ten, 5 tanesini Abdullah b. Amr b. el-Âs’tan, kalanlarını da diğer hocalarından rivayet etmiştir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ İbn Ebî Şeybe ve Abdurrezzâk’ın *Musannef’leri*, *el-Ümm*, *el-Merâsîl*, *el-Emvâl*, *el-İlâl*, *el-Fiten*, *el-Mahallî*, *el-Hidâye*, *el-Künâ ve’l-Esmâ*, *Kitâbü’l-Megâzî*, *Kitâbü’z-Zühûd*, *Sünen-i Beyhakî*, *Sünen-i Şâfiî*, *Sünen-i Dârekutnî*, *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*, *Nasbu’r-Râye*, *Ahkâmu’l-Iydeyn*, *Hilyetü’l-Evliyâ*, *Tefsîr-i Taberî*, Tirmizî’nin *Sünen*’i, İbn Sa’d’ın *Tabakât*’ı gibi.

⁵⁵⁸ Fethî, Hasan Alî Muhammed, *Merâsilü Saîd b. el-Müseyyeb*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü’Kurâ İslam Üniversitesi/Kur’ân ve Sünnet Bölümü, Mekke 1410, 85-382.

⁵⁵⁹ Lâfî, 111-186.

⁵⁶⁰ Lâfî, 198-302.

Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*'nde 290, Dârimî'de 80, Muvatta' da 100'e yakın rivayeti vardır. Abdurrezzâk ve İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'lerinde Saîd b. el-Müseyyeb'in rivayet ettiği bir hayli hadis vardır.

SONUÇ

Saîd b. el-Müseyyeb, Medine'de sahâbenin yoğun olarak bulunduğu bir dönemde dünyaya gelmiş ve ömrünün sonuna kadar da Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şehri olan Medine'de yaşamıştır. Böyle bir ortamda dünyaya gelmiş olan Saîd b. el-Müseyyeb erken yaşta ilim tahsiline başlamış, öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetmiş, ardından Hz. Peygamber'in sünnetine dair malumatı sahâbîlerden öğrenmiştir. İlme öğrenmeye pek meraklı olan Saîd b. el-Müseyyeb Medine'deki ilme hakim olmuş bununla da yetinmeyerek ilim ve hadis öğrenmek adına pek çok yolculuk etmiştir.

Saîd b. el-Müseyyeb yaşadığı dönemdeki siyasî ve itikadi ayrılıklarda mutedil davranmış, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashâbının yolundan giderek sünnetin gösterdiği yoldan yürümüştür. Emevîler'e kadar olan dönemde idarecilerle herhangi bir sıkıntısı olmamış, Yezîd ve sonrasındaki halifelere dinî gerekçelerden dolayı biat etmemiş, bunun sonucunda da baskı ve şiddete maruz kalmış, hapsedilmiş ve insanlarla münasebeti kısıtlanmıştır. Ancak o bu baskılar karşısında boyun eğmemiş, canı pahasına bildiği doğruları savunmuştur. Kendi emeği ile geçinmiş, kimseden yardım kabul etmemiş, ilk zahidlerden kabul edilmesine karşın dünya ile bağıını koparmamıştır.

İslamî ilimlerin birbirinden ayrılmadığı bir dönemde yaşayan Saîd b. el-Müseyyeb ilmî açıdan geniş bir müktesebata sahip olmuş, hemen hemen bütün ilimlerde otorite sayılmıştır. O, sahâbeden bazılarının hayatta olduğu dönemde Mescid-i Nebevî'de ilim halkaları oluşturmuş, bu halkalar ilim talebeleri tarafından rağbet görmüş, bu halkalarda yüzlerce alim yetişmiştir. Saîd b. el-Müseyyeb meclislerinde genellikle hadis rivayet etmiş, sahâbenin ve kendinin ulaştığı fikhî hükümleri insanlara anlatmıştır.

Genellikle sahâbeden ders alan Saîd b. el-Müseyyeb, hadis rivayetinde dönemin şartlarına uygun olarak şifâhî yolu tercih etmiş ve yazıyı kullanmamıştır. Ancak o hadislerin yazılmasına karşı çıkmamış, kendisi hadis yazmamasına rağmen hadis yazan talebelerine müdahale etmemiştir. Kendi görüşlerinin yazılmasını hoş karşılamayan Saîd

b. el-Müseyyeb vicâde yoluyla elde edilen hadisleri aktarmaktan da çekinmemiştir. Saîd b. el-Müseyyeb hadis rivayetinde o devirde en çok kullanılan tahammül ve eda yollarından kıraat, arz ve semâyı kullanmıştır. Saîd b. el-Müseyyeb Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve onun sünnetine çok saygı duymuş, erken sayılabilecek bir dönemde muhaddislerin uyması gereken âdâplara dair pek çok örnek davranış sergilemiştir.

Saîd b. el-Müseyyeb, hadise dair pekçok konuya öncülük etmiş dolayısıyla hadis ilminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. O sahâbî sözlerini ve uygulamalarını sünnete dahil etmiş ve bunları kendi görüşünden üstün tutmuştur. Ancak o bunu yaparken de Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahâbenin sünnetini birbirinden ayırmış bağlayıcılık açısından bunları birbirine eşit saymamıştır. Saîd b. el-Müseyyeb ehl-i hadisın öncülerinden sayılmış buna karşı azımsanmayacak oranda rey kullanmıştır.

Saîd b. el-Müseyyeb, hocalarını sahâbe olmaları hasebiyle zabt açısından; akranları ve talebelerini ise hem adalet hem de zabt açısından eleştirmiş bu cihetle cerh ta'dîl ilminin ilk örneklerinden bazılarını ortaya koymuştur. Saîd b. el-Müseyyeb hadis rivayetinde genellikle sened kullanmaya özen göstermiş, o dönemin şartlarına göre normal sayılabilecek kadar da mürsel hadis rivayet etmiştir. Mürselleri hadis otoritelerince makbûl sayılmış, muttasıl gibi değerlendirilmiştir. Bunun sebebi onun hadis ilminde otorite olması ve nerdeyse sahâbe kadar güvenilir addedilmesidir. Bütün muhaddisler kendisinden övgüyle bahsetmiş, sadece sünnîler değil şîî alimler de onun otoritesine şahitlik etmişlerdir.

Saîd b. el-Müseyyeb pek çok konuda hadis rivayet etmiş, rivayetleri neredeyse bütün kitaplarda yer almıştır. Buhârî ve Müslim, kitaplarında vuhdan ravilerin rivayetlerine yer vermemeyi şart koşsa da Saîd b. el-Müseyyeb'in böyle kimselerden rivayet ettiği hadislere yer vermişlerdir. Fukahâ-yı seb'adan olması sebebiyle kaynaklarda Saîd b. el-Müseyyeb'in genellikle fıkıhçı yönüne vurgu yapılmış, hadisçiliği çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Mürselleri makbul olarak kabul edilen Saîd b. el-Müseyyeb hakkında yapılan çalışmaların çoğu da onun fıkıhçılığı ve mürsel rivayetleri üzerine olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Hâşim Cemîl, *Fıkhu'l-İmam Saîd b. el-Müseyyeb I-IV* (1. Baskı), Şirketü'r-Reyyân, Beyrut 2016.
- Abdurrezzâk es-San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef I-XI*, (Thk: Habîbu'r-Rahmân el-Âzamî), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Adıgüzel, Abdulalim, *Süleymân b. Yesâr ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.
- Aliyyü'l-Kârî, Nûruddîn Ebu'l-Hasen Alî b. Sultân, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, (Thk: Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Erkam, Beyrut tsz.
- Altınay, Ramazan, *Emevîlerde Günlük Yaşam*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.
- Apak, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi I-IV*, Ensar Yayınları, İstanbul 2017.
- Aşıkkutlu, Emin, *Ricâl İlmine Giriş*, (1. Baskı), İfav Yayınları, İstanbul 2007.
- Aycan, İrfan, (Ed.), *Emevîler Dönemi –Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2011.
- _____, “Ziyâd b. Ebîh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2013, XXXIV/480-482.
- Aydın, Mehmet Âkif, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002.
- Aydınlı, Abdullah, “Ehl-i Hadîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X/507-508.
- _____, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (8.Baskı), İfav Yayınları, İstanbul 2015.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî XXXVI*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.45).
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fî'l-Hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînihi I-II*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd, *et-Ta'dîl ve't-Tecrîh I-III*, (Thk: Ebû Lübâbe Hüseyin), Dâru'l-Livâ, Riyad 1986.
- Baktır, Mustafa, “Suffe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII/469-470.
- Başaran, Selman, “Amr b. Hazm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991.

- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Ensâbu'l-Eşrâf I-XIII*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- Bilgin, Recep, "Saîd b. el-Müseyyeb'in Hayatı, Kişiliği ve Hadis ilmindeki Yeri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (9), 2018, 538-561.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu I-VIII*, Bilmen Yayınevi, İstanbul tsz.
- Birişik, Abdulhamit, "Katâde b. Diâme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, XXV/22-23.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr I-IX*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65).
- _____, "*Sahîhu'l-Buhârî I-IX*", Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavku'n-Necâh, Beyrut 1422.
- _____, *Târîhu'l-Evsat I-II*, (Thk.: Mahmûd İbrâhîm Ziyâd), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz.
- Bulut, Yücel, "Oryantalizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 428-437
- Cerrahoğlu, İsmail, "Atâ b. Ebû Rebâh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, IV/35-36.
- Çelik, Ali, "Nuaym b. Hammâd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII/219.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif I-IV*, (Thk.: Muvaffak b. Abdillâh), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâm tsz.
- Doğanay, Süleyman, *Oryantalistlerin Hadisleri Değerlendirme Yaklaşımları*, İfav Yayınları, İstanbul 2013.
- Duman, Mehmet Fatih, *Kureys Kabilesi- İslam Öncesi Etnik, siyasi ve Ekonomik Yapı* (1. Baskı), Şırnak Üniversitesi Yayınları, Mardin 2017.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, (1.Baskı), es-Sünen I-VII, (Thk.: Şu'ayb el-Arnaûd), Dâru'r-Risâle, 2009.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-Esbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ I-X* (4. Baskı), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405.
- Ebû Zehv, Muhammed, *Hadis ve Hadisçiler* (2. Baskı), (Çev: Selman Başaran, M. Ali Sönmez), Ensar Neşriyat, İstanbul 2016.
- Efendioğlu, Mehmet, "Tedvîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL/154-159.

- el-Hâşimî, Abdülmün‘im, “*Asru’t-Tâbiîn*”, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2015.
- el-Hatîb, Muhammed Acâc, *es-Sünne Kable’t-Tedvîn*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2009.
- Eren, Mehmet, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İSAM Yayınları, Ankara 2018,
- Erşahin, Seyfettin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*, Otto Yayınları, Ankara 2017.
- Ertürk, Mustafa, “Haber-i Vâhid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV/349-352.
- Erul, Bünyamin, *Sahâbenin Sünnet Anlayışı*, (9. Baskı), TDV Yayınları, Ankara 2016.
- el-Esedî, Seyf b. Ömer, *el-Fitne ve Vaka’u’l-Cemel*, (Thk.: Ahmet Râtib Armûş), Dâru’n-Nefâis Beyrut 1993.
- Ezdî, Ebu’l-Feth Muhammed b. el-Hüseyn b. Ahmed b. Abdillâh b. Büreyde el-Mevsîlî, *el-Mahzûn fî İlmi’l-Hadîs*, Dâru’l-İlmiyye, Delhi 1988.
- Fayda, Mustafa, “*Zimmî*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2013, XLIV/428-234.
- Fesevî, Ebû Yûsuf Yakûb b. Süfyân, *el-Ma’rife ve’t-Târîh I-III*, (Thk.: Halîl Mansûr), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- Fethî, Hasan Alî Muhammed, *Merâsilü Saîd b. el-Müseyyeb*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ümmü’Kurâ İslam Üniversitesi/Kur’ân ve Sünnet Bölümü, Mekke 1410.
- Habibov, Aslan, *Tefsire Akademik yaklaşımlar I-II*, (1. Baskı), Mehmet Akif Koç, İsmail Albayrak, (Ed.), *Şii Tefsir Geleneği*, (I/59), Otto Yayınları, Ankara 2013.
- Hâkim en-Neysâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs* (2. Baskı), (Thk.: Seyyid Muazzam Hüseyn), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *et-Tabakât* (2. Baskı), (Thk.: Ekrem Ziya el-Umerî), Dâru Tîbe, Riyad 1982.
- Hasan, İbrahim Hasan, *İslam Tarihi I-XIII*, (Çev.: İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1987.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *el-Müttefik ve’l-Müfterik I-II* (1. Baskı), (Thk.: Mehmet Sadık Aydın el-Hâmidî), Dâru’l-Kâdirî, Beyrut 1997.
- _____, *Târîhu Bağdâd I-XIV*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut tsz.

- _____, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi' I-II*, (Thk.: Mahmûd et-Tahhân), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1403.
- _____, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Medine tsz.
- _____, *er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs*, (1. Baskı), (Thk.: Nûruddîn Itr), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1395.
- _____, *Takyîdü'l-İlm*, (2. Baskı), (Thk.: Yûsuf el-Iş), Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, y.y. 1974.
- Hatiboğlu, İbrahim, “Rihle”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV/106-108.
- _____, *Hadis Usûlü Kaynaklarına Göre Hadis Öğrenim ve Öğretim Âdâbı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.
- Hatiboğlu, Mehmed Said, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- Hâzımî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzım el-Hemedânî, *el-İtibâr fî'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, (2. Baskı), Dâiretü'l-Meârifî'l-Usmâniyye, Haydarabad 1359.
- Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl (Tefsîrû'l-Hâzin) I-VII*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1979.
- Heysemî, Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecme'u'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid I-X*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1412.
- Himyerî, Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Ca'fer, *Kurbu'l-İsnâd*, (1. Baskı), Müessesetü Ali'l-Beyt li İhyâi't-Türâs, Beyrut 1993.
- Hitti, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev.: Salih Tuğ), İfav Yayınları, İstanbul 2011.
- Horovitz, Josef, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu- İlk Siyer Meğazi Yazarları-*, (Çev.: Ramazn Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Hûî, İmâmu'l-Ekber Ebu'l-Kâsım el-Mûsevî el-Hûî, *Mu'cemu Ricâli'l-Hadîs ve Tafsîlu Tabakâti'r-Ruvât I-XXIV*, Müessesetü'l-İmâm el-Hûî el-İslâmiyye, Necef tsz.

- Irâkî, Ebu'l-Fadl Zeynüddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn, *Şerhu't-Tabsira ve't-Tezkira I-III*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- _____, *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi Takrîb I-VIII*; (Thk.: Ahmed b. Abdurrahîm Ebû Zür'a), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbi, Beyrut tsz.
- _____, *et-Takyîd ve'l-İdâh lima Utlika ve Uğlika min Mukaddimeti İbni's-Salâh*, (Thk.: Abdurrahmân Muhammed Osmân), Mektebetü's-Selefiyye, Medine 1969.
- İtr, Nûruddîn, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, (3. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti Ashâb I-II*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65).
- _____, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd I-XXIV*, (Thk.: Mustafâ b. Ahmed el-Alevî), Muhammed Abdülkebîr el-Kübrâ, Müessesetü'l-Kurtuba, Mağrib 1387.
- _____, *el-İnbâh alâ Kabâili'r-Ruvât*, Tahkik: İbrahim el-Ebyari, Daru'l-Kütübî'l-Arabi, Beyrut 1985.
- _____, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih I-II*, (1. Baskı), Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2003.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb I-II*, el-Mektebetü's-Şâmile, (3.65).
- İbn Abdirabbih, Ebu Ömer Ahmed b. Muhammed. Abdirabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd I-VII*, Matbaatü's-Şarkıyye, Kahire 1940.
- İbn Adıyy, Abdullah b. Adıyy b. Abdillâh b. Muhammed, *el-Kâmil fî'd-Duâfâ I-VII*, (Thk.: Yahyâ Muhtâr Ğazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İbnü'l-İmâd, Abdu'l-Hayy b. Ahmed b. Muhammed el-İkrî, *Şezerâtü'z-Zeheb I-X*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1406.
- İbn Asâkir, , Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımeşkî, *Târîhu Medîneti Dimeşk I-LXX*, (Thk.: Muhibbuddîn Ebû Saîd Ömer b. Ğurâme el-Ömerî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Cemâ'a, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. S'adillâh, *Tezkiratü's-Sâmî ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim*, Mektebetü Mişkâti'l-İslâmiyye, y.y. tsz.

- _____, *el-Menhelü'r-Revî fî Muhtasari Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî*, (2. Baskı), (Thk.: Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân), Dâru'l-Fikr, Dimeşk tsz.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl I-IX*, (1. Baskı), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1952.
- İbn Ebî Hayseme, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb, *et-Târîhu'l-Kebîr I-XII*, Dâru'l-Fârûk, Mısır tsz.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef I-VII* (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1409.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *es-Savâiku'l-Muhrika I-II*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- İbn Hacer, Ahmed b. Alî el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe I-VIII* (1. Baskı), (Thk.: Alî Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412.
- _____, *el-Metâlibü'l-'Âliye bi Zevâidi'l-Mesânîdi's-Semâniye I-XIX* (1. Baskı), Dâru'l-Âsime, es-Suûdiyye 1419.
- _____, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh I-II*, (1.Baskı), İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî Bi'l-Câmiati'l-İslâmî, Medine 1984.
- _____, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XIII*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.
- _____, *Tabsîru'l-Müntebih bi Tahrîri'l-Müştebih I-IV*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- _____, *Takrîbü't-Tehzîb*, (Thk.: Muhammed Avvâme), Dâru'r-Reşîd, Suriye 1986.
- _____, *Tehzîbü't-Tehzîb I-XIV* (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetü İbn Haldûn I-II*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut tsz.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân I-VII*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1994.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl I-III* (1.Baskı), (Thk.: Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs), el-Mektebetü'l-İslâmiye, Beyrut 1988.

- _____, *el-Müsned I-L*, (2.Baskı), (Thk.: Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmned b. Saîd, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab I-II* (3. Baskı), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sahîh I-XVIII*, (Thk.: Şuayb el-Arnaûd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- _____, *es-Sikât I-IX*, (Thk.: Seyyid Şerefüddîn Ahmed), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1975.
- _____, *Kitâbu'l-Mecrûhîn I-III*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65).
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye I-IV*, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmürî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn I-IV*, (Thk.: Tâhâ Abdurraûf Sa'd), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1973.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, "*el-Bidâye ve'n-Nihâye I-XV*", (Thk.: Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1408.
- _____, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm I-VIII*, (2. Baskı), (Thk.: Sâmi b. Muhammed Sellâme), Dâru Tîbe, Riyad 1999.
- İbn Kudâme, Ahmed b. Abdîrrahmân el-Makdisî, *Muhtasaru Minhâci'l-Kâsîdîn*, Mektebetü Dâri'l-Beyân, Dimeşk 1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Hadis Müdafaaası*, (1.Baskı), (Çev.: Hayri Kırbasoğlu), Otto Yayınları, Ankara 2017.
- _____, *Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse I-II*, (Thk.: Ali Şîrî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 1413.
- _____, *el-İmâme ve's-Siyâse*, (Çev.: Cemalettin Saylık), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- _____, *el-Me'ârif*, (4. Baskı), (Thk.: Servet Ukkâşe), Dâru'l-Meârif, Beyrut tsz.
- İbn Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ, *Târîhü İbn Maîn -Rivâyetü'd-Dûrî- I-IV* (1. Baskı), (Thk.: Ahmed Muhammed Nûrseyf), Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî, Mekke 1979.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem b. Ali, *Lisânu 'l-Arab I-XV*, Dâru Sâdır, Beyrut tsz.

İbn Mencûveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Ricâlu Sahîhi Müslim I-II*, (Thk.: Abdullah el-Leysî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.

İbn Mende, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. İshâk, *el-Mustahrec min Kütübi'n-Nâs li't-Tezkite ve'l-Mustetraf min Ahvâli'n-Nâs li'l-Ma'rife I-III*, Vizâratü'l-Adl ve's-Şuûni'l-İslamiyyeti'l-Bahreyn, Bahreyn tsz.

İbn Mulakkin, Ebû Hafıs Sırâcüddîn Ömer b. Alî, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'is'-Sahîh I-XXXVI*, (1. Baskı), Dâru'n-Nevâdir, Dımeşk 2008.

_____, *el-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadîs*, (1.Baskı), Dâru Fevvâz, es-Suûdiyye 1413.

İbnü'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1978.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', "*et-Tabakâtü'l-Kübrâ I-VIII*", (Thk.: İhsan Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrut 1968.

İbnü's-Salâh, Takiyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân, *Ma'rifetü Envâi Ulûmi'l-Hadîs*, (1. Baskı), (Thk.: Abdullatîf el-Hümeym, Mâhir Yâsin el-Fahl), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.

İbn Sellâm, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Ğarîbu'l-Hadîs I-IV*, (1. Baskı), (Thk.: Muhammed Abdulmuîd Hân, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1396.

_____, *Kitâbu'l-Envâl*, (Thk.: Muhammed Halîl Hirâs), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî, *Târîhu'l-Medîne I-IV*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65).

İbn. Hammâd, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *Kitâbu'l-Fiten ve'l-Melâhim*, (Thk.: Semîr İbnü'l-Emîn ez-Züheyri), Mektebetü't-Tevhîd, Kahire tsz.

İbnü'l-Cevzî, Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem I/XIX* (2. Baskı), (Thk.: Muhammed Atâ, Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

_____, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn I-III*, (Thk.: Abdullah el-Kâdî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406.

- _____, *Ğaribu'l-Hadîs I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- _____, *Sıfatu's-Safve I-IV*, (Thk.: Mahmûd Fâhûrî, Muhammed Ruvâs Kala'cî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1979.
- _____, *Keşfü'l-Müşkil min Hadîsi's-Sahîhayn I-IV*, Dâru'l-Vatan, Riyad 1997.
- _____, *Saydü'l-Hâtır*, (1. Baskı), (Thk.: Hasan el-Müsâhi Süveydân), Dâru'l-Kalem, Dimeşk 2004.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Ğayetü'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.65).
- _____, *"el-Kâmil fî't-Târîh I-IX"*, (Thk.: Ömer Abdusselâm Tedmîrî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1986.
- İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, *Ma'rifetü's-Sikât I-II*, Mektebetü'd-Dâr, Medîne 1985.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' (Rivâyetu Yahyâ el-Leysi) I-II*, (Thk.: Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Mısır tsz.
- Juynboll, Gautier Herald A., Joseph Schacht, Harald Motzki, *İsnad Analiz Yöntemleri*, (1. Baskı), (Der. ve Çev.: Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.
- Juynboll, Gautier Herald A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*, (Çev.: Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002.
- Kâ'bî, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî, *Kabûlu'l-Ahbâr ve Ma'rifetü'r-Ricâl I-XVI*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- el-Kadî, Ebû Tâlib, *İlelü't-Tirmiziyyi'l-Kebîr*, Âlemü'l-Kütüb ve Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1409.
- Kalkaşendî, Ahmed b. Alî, *Subhu'l-A'şâ fî Sinâa'ti'l-İnşâ I-XIV*, (1. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1987.
- Kallek, Cengiz, "Fukahâ-yi Seb'a", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIII/214-215.

Kandemir, M. Yaşar, “Muhaddis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX/392-394.

_____, “Saîd b. Müseyyeb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2008, XXXV/563.

Karabulut, Fuat, *Sufyân b. Uyeyne ve Hadis İlmindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.

Kâsımî, Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımeşkî, *Kavâidü't-Tahdîs min Fünûnî Mustalahi'l-Hadîs*, (1. Baskı), (Thk.: Mustafâ Şeyh Mustafâ), Müssetetü'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut 2004.

Katî'i, Abdülmü'min b. Abdilhâk b. Şemâil, *Merâsidü'l-İttıla' ala Esmâi'l-Emkine ve'l-Bika' I-III* (1. Baskı), Dâru'l-Cîl, Beyrut 1412.

Kaya, Eyyüp Said, “Sâlim b. Abdillâh b. Ömer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVI/47-48.

Kazıcı, Ziya, Salih Ayhan, “Tâlim ve Terbiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX/515-519.

Kelâbâzî, Ahmed b. Muhammed b. Hüseyin b. Hasan, *el-Hidâye ve'l-İrşâd fî Ma'rifeti's-Sikâ ve's-Sedâd I-II*, (Thk.: Abdullah el-Leysî), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.

Kılavuz, Ahmet Saim, “Zeynelâbidîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIV/365-366.

Kılıç, Ünal, “Yezîd I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII/513-514.

Kılıçer, M. Esat, “Ehl-i Rey”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X/520-524.

Koç, M. Akif, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri –İbn Ebî Hâtim Tefsiri Örneğinde Bir Literatür İncelemesi-*, Kitabiyat Yay., Ankara 2003.

Koçkuzu, Ali Osman, “Ebü'z-Zinâd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, XLIV/354.

Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, (10. Baskı), TDV Yay., Ankara 2017.

_____, *Hadis Usulü*, (15. Baskı), TDV Yay., Ankara 2016.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân I-XX*, (2. Baskı), Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Kahire 1964.

_____, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân I-XX*, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003

- Kuzudişli, Bekir, *Hadis Rivayetinde Aile İsnadları*, (1. Baskı), İşaret Yayınları, İstanbul 2007.
- Küçük, Raşit, “Abâdile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, I/7-8.
- _____, “İsnad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XIII/154-159.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Harre Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI/245-247.
- Küleynî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Ya’kûb b. İshâk, *el-Usûl mine’l-Kâfî I-II*, (3. Baskı), Dâru’l-Kütübi’l-İslâmiyye, Tahran 1388.
- Kürkçüoğlu, Kemâl Edîb, *İslam Tarihi*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2017.
- Lâfî, Ahmed Abdullatîf Ahmed, “*Saîd b. el-Müseyyeb ve Merâsîluhu fî’l-Kütübi’t-Tis’a*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ürdün Üniversitesi/Yüksek Öğrenim fakültesi, Ürdün 2001.
- Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *Zaferu’l-Emânî bi Şerhi Muhtasari’s-Seyyid Şerif el-Cürcânî*, Tahkik: Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, Halep 1416.
- Meclisî, Allâme Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâri’l-Câmia’ li Düreri Ahbâri’l-Eimme CX*, (3. Baskı), Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1983.
- Mizzî, Ebu’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâ’i’r-Ricâl I-XXXV* (1. Baskı), (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980.
- Motzkı, Harald, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metodları*, (Çev.: Bekir Kuzudişli), İz Yayıncılık, İstanbul 2011.
- el-Müsevî, Mustafa Abbâs, *el-Avâmilu’t-Târîhiyye li Neş’e ve Tadavvuri’l-Müdüni’l-Arabiyyeti’l-İslâmiyye*, Dâru’r-Reşîd, Bağdat 1982.
- Müslim, Ebu’l-Hasen Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim I-V*, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Tahîk: Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Beyrut, 1412.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen I-VII*, (Thk.: Abdulfettâh Ebû Ğudde), Mektebü’l-Matbûâtî’l-İslâmiyye, Halep 1986.

- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Tehzîbü'l-Esmâ*, (Thk.: Mustafâ Abdulkadîr Atâ), el-Mektebetü'sh-Şâmile (3.65).
- Öğüt, Salim, "Ehl-i Hadîs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, X/508-512.
- Öz, Mustafa, "Şîa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, XXXIX/111-114.
- Özafşar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, (3. Baskı), Otto Yayınları, Ankara 2015.
- Özen, Şükrü, "Rebîa b. Ebû Abdurrahmân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV/499-500.
- Özkan, Halit, "Zührî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2013, XLIV/544-549.
- Özsoy, Abdulvahap, *Hadis Tenkidi –Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi-*, Beka Yayınları, İstanbul 2016.
- Râmehürmüzî, el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, (Thk.: Muhammed Acâc el-Hatîb), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404.
- es-Sadr, Âyetullah Seyyid Hasan, *Te'sîsü'sh-Şîa' li Ulûmi'l-İslâm*, Matbûâtü'l-Âlemî, Tahran tsz.
- Safedî, Selâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât I-XXIX*, (Thk.: Ahmed Arnaûd), Mustafa Türkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arâbî, Beyrut 2000.
- es-Sâlih, Subhî, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, (19. Baskı), Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 199.
- Sehâvî, Şemsüddîn Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Mütekellimûn fi'r-Ricâl*, (Thk.: Abdulfettâh Ebû Ğudde), Dâru'l-Beşşâr, Beyrut 1990.
- _____, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfîyeti'l-Hadîs I-III*, (1. Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403.
- _____, *et-Tuhfetü'l-Latîfe fi Târîhi'l-Medîneti'sh-Şerife I-II* (1.Baskı), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, (1. Baskı), Dâru Mektebeti'l-Hilâl, Beyrut 1989.
- Semhûdî, Nûruddîn Alî b. Abdillâh, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa I-V*, (Thk.: Kâsım Samerrâî), Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâm, Mekke 2001.

- Seyithanoğlu, Kenan, (Ed.), *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi I-XIV*, Çağ Yayınları, İstanbul 1986.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-Râvi fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî I-II*, (Thk.: Abdulvehhâb Abdullatîf), Mektebetü'r-Riyâd el-Hadîse, Riyad tsz.
- _____, *Mâ Ravâhu'l-Esâtîn fî Ademi Mecû's-Selâtîn*, (Thk.: Mecdî Fethî es-Seyyid), Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, Mısır 1991.
- _____, *İs'âfu'l-Mübettâ bi Ricâli'l-Muvatta'*, el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1969.
- _____, *Târîhu'l-Hulefâ*, Matba'atu's-Saâde, Mısır 1952.
- Şa'rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî, *Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr I-II*, el-Matbaa'tü'l-Âmire, Mısır 1315.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs, *Kitâbu'l-Ümm I-VIII*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1393.
- _____, *İhtilâfu'l-Hadîs*, (Thk.: Rıfâ't Fevzî Abdulmuttalib), Dâru'l-Vefâ, Mısır 2001.
- _____, *er-Risâle*, (3. Baskı), (Thk.: Abdullatîf el-Humeym, Mâhir Yâsîn el-Fahl), Dâru'l-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 2014.
- Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisü'l-Hasîs fî İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.45).
- Şâyib, Ahmed, *Târîhu's-Şi'ri's-Siyâsî ilâ Muntasifi Karni's-Sânî*, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1976.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr I-V*, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1414.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nu'mân el-Akberî, *el-İhtisâs*, (Thk.: Alî Ekber Ğifârî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1994.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Hüseyin b. Bâbeveyh, *Uyûnu'l-Ahbâri'r-Ridâ I-II*, (Thk.: Şeyh Hüseyin el-A'lemî), Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, Beyrut 1984.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhim b. Alî, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut 1970.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhu't-Taberî I-XI*, Dâru't-Turâs, Beyrut 1387.

- _____, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân I-XXIV*, (1. Baskı), (Thk.: Ahmed Muhammed Şâkir), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 200.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Meâni'l-Âsâr I-IV*, (1.Baskı), (Thk.: Muhammed Zührî en-Neccâr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399.
- et-Tahhân, Mahmûd, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs* (11. Baskı), Mektebetü'l-Meârif, Riyad 2011.
- Tekineş, Ayhan, *Geleneğin Altın Zinciri –Bilgi Aktarım Yöntemi Olarak İsnad-*, (1. Baskı), Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Teym, Es'ad Sâlim, *İlmu Tabakâti'l-Muhaddisîn*, (1. Baskı), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1994.
- Topgül, Muhammed Enes, *İsnadın Satır Araları*, (1. Baskı), İfav Yayınları, İstanbul 2018.
- et-Tûmî, Nûruddîn, *Tahîku'l-Kavl fî Mes'eleti Semâi Saîd b. el-Müseyyib min Ömer*, eş-Şihâb Dergisi, Sayı: 4, 2016, 152-172.
- Turhan, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi –Hicrî İlk İki Asır-*, (1. Baskı), İfav Yayınları, İstanbul 2015.
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Amr b. Dînâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, III/83.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, (5. Baskı), Dib Yayınları, Ankara 2018.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'r-Ridde*, Tahîk: Yahya el-Cebûrî, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1410.
- Yiğit, İsmail, “Mevâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX/424-426.
- _____, “Ömer b. Abdülazîz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIV/53-55.
- _____, *Emevîler*, (1. Baskı), İSAM Yayınları, Ankara 2016.
- _____, “Emevîler”, TDV Yayınları, Ankara 2016.
- Yücel, Ahmet, “Silsiletü'z-Zeheb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, XXXVII/208-209.
- _____, *Hadis Usulü*, (17. Baskı), İfam Yayınları, İstanbul 2014.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ I-XXV*, (3. Baskı), (Thk.: Heyet), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.

- _____, *el-İ'ber fî Haberi men Ğaber I-IV*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
- _____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri'l-A'lâm I-XV* (1. Baskı), (Thk.: Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003.
- _____, *Tezkiratü'l-Huffâz I-IV*, (Thk.: Zekerıyyâ Umeyr), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- _____, *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte I-II*, el-Mektebetü's-Şâmile (3.45).
- ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-Fıkhıyyi'l-Âmm I-II*, (2.Baskı), Dâru'l-Kalem, Dımeşk 2004.
- Zeydân, Corci, *İslam Medeniyeti Tarihi I-V*, (Çev.: Zeki Meğamiz), Doğan Güneş Yayınları, İstanbul 1974.
- Zuhaylî, Vehbe, *Saîd b. el-Müseyyib -Seyyidü't-Tâbi'în-*, Dâru'l-Kalem, Dımeşk 1996.
- Zübeyrî, Ebû Abdillâh Mus'ab b. Abdillâh b. Mus'ab, *Nesebu Kureyş I-XIII*, Dâru'l-Meârif, Kahire tsz.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Serdar YAYATICI
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum / 10.04.1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi/ İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü/ Temel İslam Bilimleri Bölümü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi/ İslami İlimler Fakültesi
İletişim	
E-Posta Adresi	serdar.yayatici@hotmail.com
Tarih	07.10.2020